

Пані Марія Груббе

Єнс Петер Якобсен

Переклад: *Ольга Сенюк*

I

Повітря, що пробивалося під розлогі липи, вигойдалося вже над припаленим вигоном і сухими полями; його випражило сонце й закурили дороги, однак тут, у густому вітті, воно очистилось, набралося від листя прохолоди, а від жовтого цвіту — духмяної вільготи й цілющої соковитості. І тепер лежало під ясно-зеленим склепінням, дихаючи спокоєм і втіхою, пещене легеньким тремтінням листя та мерехтливими помахами крилець білясто-жовтих метеликів.

Уста, що вдихали те повітря, були повні та свіжі, а груди — молоді й тендітні. Так само тендітні були й ноги, стан — тонкий, постава — струнка, і в цілій постаті вчувалася якась нерозвинена міць. Тільки важкі темно-золотаві коси були буйні, наполовину заплетені, а наполовину розпатлані, бо темно-синя оксамитова шапочка зсунулася й висіла за плечима тільки на стрічках, зв'язаних на шиї, мов чернечий каптурець. Та більше в одязі не було нічого чернечого: широкий рівний комір відкочувався на блакитну сукню з короткими, широкими зубцюватими рукавами, що з них видималися два великі буфи з тоненького голландського полотна. На грудях яскрів ясно-червоний бант, і такі самі ясно-червоні банти начеплені були на черевичках.

Ішла вона повільно, заклавши руки за спину й схиливши вперед голову, грайливою, легенькою ходою, проте йшла не рівно стежкою, а викрутасами: то мало не наскочить на дерево з одного боку, то заплутається поміж гіллям із другого. Часом вона спинялася, відкидала з обличчя коси й дивилася вгору. Притлумлене світло надавало їй дитячому білому личкові смаглявості, і через те синюваті тіні під очима ставали не такі помітні, червоні уста здавалися малиновими, а великі блакитні очі — майже чорними. Вона таки нівроку була вродлива: чоло гладеньке, ніс із горбочком, спідня губа невеличка, гарно окреслена, підборіддя кругле й тугеньке, щоки мов яблука, вуха маленькі, а брови рівні, як шнурочок... Вона йшла, всміхаючись легко й безжурно, ні про що не думаючи, і її усмішка якнайліпше пасувала до всього навкруг. Дійшовши до кінця стежки, вона спинилася й почала крутитись на підборі — півкола праворуч, а півкола ліворуч, так само тримаючи руки за спиною й дивлячись угору та одноманітно, різко підстрибуючи в лад своїм рухам.

Дві гранітні плити в кінці стежки правили за східці до городу — до городу й до яскравого сліпучого сонячного світла. Безхмарне блакитне небо дивилося просто в город, і та крапля тіні, що лишилася в ньому, трималась біля самого коріння підстриженого букового живоплоту. Світло різало очі, навіть живопліт сипав білими пучками гострих блискіток зі свого лискучого листя. Навколо спраглих бальзамів, боберців, лакриці й гвоздиків, що стояли голівками до купи, паче вівці серед чистого поля, то тут, то там вилася білими закрутками айстра. Горох і квасоля коло рядків

лаванди мало не падали з тичок зі спеки, нагідки, махнувши на все рукою, дивилися сонцеві просто в обличчя, зате маки, скинувши свої великі червоні пелюстки, стриміли вгору голими стеблами.

Дівчина з липової алеї зійшла східцями, перебігла розпечений город, опустивши голову, як перебігають подвір'я, коли йде дощ, потім подалася до трикутника з темних тисових дерев, прошмигнула між них і зайшла до просторої альтанки, що залишилась із часів Белоу[1]. Давні господарі насадили широке кільце берестів і сплели їх до купи, скільки сягало віття, а круглий отвір посередині замостили кроквами й латами. Виткі троянди й покручений козолист буйно розрослися поміж берестового листя й утворили непроглядну стіну; та з одного боку вони не вирости, а хміль, що його натовість посаджено, не давав розвиватися берестовому гіл्लю і сам не годен був затулити дірку.

Перед альтанкою лежало двоє козел, пофарбованих у білий колір, а всередині стояв довгий дерев'яний ослін і стіл. Стільниця на ньому була кам'яна, колись велика, округла, а тепер розкришена на чотири шматки; три більші валялися на землі, і лише четвертий, невеличкий, лежав неприбитий на рамі столу. Дівчина сіла біля нього, підігнула ноги на ослін, відхилилася назад і схрестила руки. Вона сиділа тихенько, заплющивши очі; на чоло їй набігло кілька легеньких зморщок, подеколи вона ворушила бровами й ледь усміхалася.

"У світлиці з пишними багряними килимами й позолоченим альковом Грізельда[2] валяється в ногах у маркграфа[3], але він її відштовхує; щойно він виволік її з теплої постелі, тепер відчиняє низенькі склеписті двері — і сердешну Грізельду огортає холод. Вона лежить на підлозі й плаче, і тільки тонесенька сорочка захищає її зігріте біле тіло від холодного подиху ночі. Проте він її виганяє й замикає за нею двері. А вона тулиться голим плечем до холодних, гладеньких дверей, хлипає й чує, як він походить по м'якому килимові, і крізь шпарку на ключ просмикується світло від запавної свічки й лягає на її голі груди, наче маленьке кругле сонце. І вона спускається нишком темними мармуровими сходами, а навколо тихо, нічого не чути, тільки м'яко ляпають босі ноги по замерзлих східцях. Ось вона виходить надвір. Іде сніг... ні, дощ, злива: важкі холодні краплі порошать по її плечах, сорочка прилипла до тіла, і вода стікає по голих литках; вона ступає тендітними ніжками в грузьке, холодне болото, що розповзається під ступнями. І вітер... кущі шарпають, деруть їй одяг, ні, адже одягу вона не має... як роздерли мою брунатну спідничку... У Фаструбському гаю вже, напевне, дозріли горіхи... ті, що були на Віборзькому ринкові... Бозна, чи в Ане вже переболіли зуби... Ні! В Брунгільди! Баский кінь мчить уперед... Брунгільда й Крімгільда[4]... Королева Крімгільда киває чоловікам, обертається і йде собі. А ті тягнуть королеву Брунгільду, і присадкуватий чорний парубійко з важкими довгими ручиськами, чисто тобі Бертель з рогатки, хапає її за пояс, зриває його, скидає з неї сукню й сорочку, стягає своїми чорними лапами золоті каблучки з її білих гнучких рук, а голий до пояса, довготелесий, засмаглий, патлатий телепень бере її за стан і збиває своїми незугарними ножищами з неї сандалі, а Бертель намотує її довгі чорні коси собі на руку і тягне її, і вона, скорчившись, іде за ним, а довготелесий своїми п'яними долонями підштовхує її в голу

спину все далі до вороного жеребця, що нетерпляче форкає, і вони звалюють її в сіру пилюку на дорозі й прив'язують за кісточки до жеребцевого хвоста..."

Лоб знову наморщився й довго не розгладжувався; вона хитала головою і дедалі смутнішала, врешті розплющила очі, трохи підвелася й позирнула навколо стомлено й невдоволено.

У прогайвинах між пагінням хмелю танцювали комарі, а з городу долинав то запах м'яти й райовику, то кропу й ганусу. Метушливий, жовтий павучок поліз, лоскочучи, по її руці, і дівчинка зіскочила з ослона. Вона підійшла до отвору й потяглася по троянду високо в листі, але не досягла її. Тоді вийшла надвір і заходилася зривати виткі троянди. Вона рвала їх дедалі завзятіше і скоро набрала повну пелену. По тому занесла до альтанки, сіла коло столу й почала витягати з пелени по квітці й складати одну до одної. Невдовзі вся стільниця сховалася під рожевим пахучим килимом.

Ось вона поклала останню квітку, тоді розгладила пелену, струсила з неї відірвані пелюстки та зелені листочки, що міцно попричіплювалися до ворси, й тепер сиділа, склавши на колінах руки й споглядаючи пишноту трояндових барв.

А вони кучерявилися в світлі й тінях, мінилися від білої, ледь червонястої, до червоної, аж синьої, від рожевої, вологої, майже до бузкової, такої легенької, що вона набігала, мов подих вітру. Кожна окрема кругла пелюстка, прегарно вигнута, в затінку ніжна, а на світлі всипана ледь помітними іскрами й блискітками, вся та шляхетна трояндова кров, зібрана в жилах і розлита по шкірі, той міцний, солодкий дух, той летючий випар червоного нектару, що кипить на дні квітки...

Вона хапливо закасала рукави й затопила голі руки в м'яку, вологу прохолоду. Вона терлася ними об троянди, що відірваними пелюстками спадали на землю, тоді підвелася, одним махом змела все зі столу й вийшла на город, розкочуючи рукави. Щоби в неї порожевіли, вона швидкою ступою подалася стежкою, а далі, вже не поспішаючи, пішла вздовж огорожі в напрямку дороги. Неподалік від брами перевернувся віз із сіном, а решта всі стояли позаду, не маючи кудю проїхати. Управитель лупцював погонича брунатною палицею, що виблискувала лаком на сонці.

Виляски палиці тяжко вразили дівчинку; вона затулила вуха й швидко подалася в двір. Двері до броварні в склепі були відчинені; вона прошмигнула в них і зачинилася там.

То була чотирнадцятирічна Марія Груббе, дочка дідича з Тьеле, пана Еріка Груббе.

Над Тьеле налягло сине сьєво присмерку. Випала роса, й сіно перестали возити. Челядниці доїли в стайні корів, а челядники сновигали коло возовні й лимарні. Чиншові селяни юрмилися купками коло брами й чекали, коли задзвонять на вечерю.

Біля відчиненого вікна стояв Ерік Груббе й визирав надвір. Повільно, один за одним, із конюшні виходили розпряжені й розгнуздані коні і прямували до жолоба з водою; серед подвір'я, біля каменя, що правив за конов'язь, стояв хлопець у червоній шапці й витісував зубки до граблів, а в кутку гралося двоє моторних гончаків між дерев'яними козлами й великим точилом.

Час спливав нудно, челядники все частіше й частіше підходили до дверей у стайні,

оглядалися і, насвистуючи або ж наспівуючи, завертали назад, дівчина з повною дійницею квапливо подріботіла подвір'ям, а чиншові селяни почали заходити в браму, наче хотіли прискорити дзвінок на вечерю. Унизу на кухні дедалі дужче стукотіли й бряжчали відра, миски й тарілки, потім хтось двічі шарпонував за дзвінок, і він видав із себе іржаві згуки, що відразу ж потонули серед тупоту дерев'яних черевиків і рипіння дверей. Подвір'я спорожніло, тільки двоє собак наввипередки гавкали на браму.

Ерік Груббе зачинив вікно, сів і задумався. Сидів він у зимовій світлиці. В ній мешкали і взимку, і влітку, вона правила і за вітальню, і за їдальню, майже ніколи не займали інших покоїв, крім цього. То була велика, на двоє вікон кімната, оббита високою, по груди, лиштвою із темного дуба. Стіни були викладені поливаними кахлями голландської роботи, із синіми трояндами на білому тлі, а коминак — паленою цеглою; перед отвором стояла скриня, щоб не було протягу, коли відчиняють двері. Полірований дубовий стіл із двома відкидними округлими стільницями, що звисали сливе до землі, кілька стільців із високими спинками й сидіннями з твердої, витертої, аж блискучої шкіри та темна шаховочка, прибита високо на стіні, — оце там була й уся обстава.

Отак сидить собі Ерік Груббе напотемки й думає щось своє, коли це заходить до нього ключниця Ане Єнсівна із свічкою в одній руці і з горщиком теплого молока в другій. Вона сідає до столу, горщечок ставить перед ним, а свічку перед собою, проте не випускає свічника, крутить його великою червоною рукою, що поблискує перснями з важкими самоцвітами.

— Ох-ох-ох, лишенько моє, та й годі, — застогнала вона, сідаючи.

— Ну, що там скоїлося? — спитав Ерік і зиркнув на неї.

— Та вже ж застогнеш, коли за день так нагавкаєшся, що ні голосу, ні сили не маєш!

— Так, пора гаряча. Треба за літа всього надбати, щоб не довелось узимку ховати зуби на полицю.

— Аякже, добре вам казати! Якась міра має бути, бо далеко не заїдеш, як колеса в рові, а дишель у траві. Скрізь лиш я та я! Дівки — саме ледащо, тільки про парубків і балакали б та брехні розводили б. А як що й зроблять, то там і руки свої лишать. Роботи повно, куди не глянь, та кому все те в голові? Вульборг заслабла, а Буль і Стіна, довбні незугарні, товчуться, аж упріли, а діла нема. Он би Марія могла мені трішки пособити, якби ви з нею побалакали, а то бач — як їй, то можна й за холодну воду не братися.

— Та годі тобі! Набалакала, як стара наляла. Не скімли мені тут, бо сама винна. Якби ти взимку була терплячіша з Марією та трохи навчила її злагідно, показала, як до чого братися, то тепер мала б із неї хосен. Але ж ти не мала терпцю — почала гарячкувати, а вона й затялася. Мало живцем не з'їли одна одну. Дякувати богу, що все минулося.

— Авжеж! Бороніть Марію, як вона вам така рідна. Та як ви бороните своє, то я теж своє боронитиму; чи подобається вам, чи ні, а знайте, що гірко буде жити на світі білому Марії з таким норовом. Якби ж вона була тільки вперта, а то ще й злюща — еге

ж! Ви, либонь, скажете — ні, а вона таки злюща, ніколи не дає спокою бідній Ане. То штурхне, то вщипне, то вколе словом, і так цілий день. Бідолашна вже не рада, що на світ з'явилася, та я й сама не рада. Далебі не рада, хоч як мені серце болить! Господи боже, змилося над нами! Наче ви не обом їм батько. Воно й правда, батькові гріхи падають на дітей до третього й до четвертого коліна, і материні також, а бідна Ане байстря, еге ж! Кажу навпростець, вона таки байстря, байстря перед богом і людьми; але ви, ви її батько! Посоромилися б, атож, посоромилися б! Даєте взнаки рідній дитині, що вона зачата в грісі, і ви, й Марія даєте нам обом взнаки, хоч убийте мене, а таки правда...

Ерік Груббе схопився й важко затупав по підлозі.

— Хай тобі дідько! Здуріла, чи що? Мабуть, п'яна, не інакше! Гайда в ліжку, виспишся та хміль із макітри витрусиш! Не завадило б тобі оце боки полатати, клята відьмо! Цить, ані слова! Марія поїде, завтра ж таки й поїде! Я хочу мати спокій, поки на світі спокійно!

Ане голосно захлипала.

— Ох, боже мій, боже! Отакої наруги дочекалася! Ганьба на весь світ! Назвати мене п'яною! Та чи я за той час, відколи ми знаємось, чи ще й перед тим показувалась на кухню п'яна? Ви чули, щоб я варнякала щось дурне? Чи, може, бачили, щоб я валялася п'яна? Отака мені дяка! йди, мовляв, виспись. О, дай господи, щоб я заснула навіки, дай господи, щоб упала тут, перед вами, мертва. Такий глум накласти на мене...

Надворі загавкали собаки, і під вікнами затупав кінь.

Ане похапцем утерла очі, а Ерік Груббе відчинив вікно й спитав, хто там.

— Кінний вістун із Фаусінга, — відповів котрийсь із челядників.

— То візьми в нього коня, а він хай заходить до хати, — і вікно знову зачинилося.

Ане скромно всілася на стільці й затулила рукою червоні, заплакані очі.

Зайшов вістун і передав вітання й поклін від Християна Скеля, фаусінзького та оденського старости, який звелів переказати, що сьогодні він дістав естафетою звістку, що з першого червня оголошено війну[5]. Отож йому з багатьох причин треба з'їздити в Орс[6], а звідти, можливо, і в Копенгаген, а тому він велів спитати, чи не хоче Ерік Груббе потоваришувати йому, бо їхати все одно треба, то вони могли б уже довести край тій справі, що її вони разом затіяли проти кількох орносців, а щодо Копенгагена, то староста й сам знає, що Ерік Груббе має там більше ніж треба всіляких орудок. У кожному разі, Християн Скель буде в Тьеле, коли виб'є четверту пополуночі.

Ерік Груббе сказав на те, що буде готовий у дорогу.

З цим вістун і вирушив додому.

Ане й Ерік Груббе ще довго балакали про те, що треба зробити, поки його не буде дома, а разом і вирішили, що Марія поїде в Копенгаген і залишиться в своїй тітки Рігіце на рік або й на два.

Близька розлука трохи втихомирила обох, але давня сварка мало знов не вибухнула, коли зайшла мова, які сукні й коштовності небіжки матері Марія візьме з собою; та все ж вони поладнали добром, і Ане зарані лягла спати — боялася, що завтра

їй і дня не вистачить, аби з усім упоратись.

За якусь хвилю собаки сповістили про нового гостя.

Цього разу то був не хто інший, як парафіяльний священник із Тьеле й Вінге, панотець Єнс-Єнсен Палудан.

— Добрий вечір цій хаті, — привітався він, заходячи.

То був плечистий, кістлявий чоловік, довгорукий і довгоногий, згорблений, з похиленою головою, з густим, збитим, мов вороняче гніздо, сивуватим чубом; обличчя в нього було навдивовижу гарного кольору — дуже чистого, рівномірно рожевого, що зовсім не пасував до його грубих рис, широких вилиць і кущуватих брів.

Ерік Груббе запросив його сісти й спитав, як у нього йде косовиця. Якийсь час розмова точилася навколо найважливіших на ту пору польових робіт і скінчилася наріканням на торішній неврожай.

Священник сидів, поглядав скося на горщика, й нарешті сказав:

— Ви, вашмосць, завше напрочуд помірні, природне питво над усяке п'янке ставите. А воно й найздоровіше — свіженьке молочко сам бог благословив. Воно й на слабій шлунок і на слабі груди цілюще.

— Якого біса! Божі дари всі добрі, хоч їх надій, хоч уточи з барильця. Зараз ви скуштуєте правдивого чорного пива, що його нам недавно привезено з Віборга[7]. Воно тобі й добре, воно тобі й німецьке, хоч я й ніяк не добачу, чи є на ньому митне тавро.

З'явилися гальби на пиво і великий дзбан із носиком чорного дерева, прикрашений срібним обручем.

Вони цокнулися й випили.

— Гейденкамперське! Правдиве, шляхетне гейденкамперське! — схвилювано вигукнув священник і блаженно відхилився на стільці; голос його тремтів із зворушення, а на очі аж сльози набігли.

— О, ви знавець, пане Єнсе! — осміхнувся Ерік Груббе.

— Ет, який я знавець! Ми люди темні, нічого не знаємо, — неуважно забубонів священник. — Хоч я міркую собі, — вже на повний голос повів він далі, — чи правда те, що мені розказували про гейденкамперську броварню? Оповідав мені те один вільний майстер якомсь у Ганновері, коли я подорожував із юнкером Йоргеном. Мовляв, вони починають варити пиво завше вночі проти п'ятниці. Та перше ніж комусь дозволять узятися до роботи, він іде до цехового голови й, поклавши руки на велику вагу, заприсягається вогнем, кров'ю і водою, що не має ані поганої думки, ані лихого наміру, бо все те пішло б пивові на шкоду. А ще казав, що в неділю вранці, як тільки задзвонять дзвони, вони відчиняють усі двері, вікна та ляди, аби дзвін до пива досяг. Але найважливіше відбувається, аж як пиво ставлять грати. Тоді приходить сам майстер із скринькою, прикрашеною всілякими оздобами, і дістає з неї важкі золоті персні, та ланцюжки, і коштовні камені, що мають на собі дивні знаки, і все те кладе в пиво. Отож як подумати, то, може, й справді такі шляхетні скарби надають напоеві таємничої сили, яку мають у собі з природи.

— Ну, тут достеменно нічого не визнаєш, — зауважив Ерік Груббе. — Нині ми більше

віримо брауншвейзькому хмелеві та іншому зіллю, що його додають до пива.

— О ні, — поважно мовив священик і похитав головою, — не кажіть так. У царстві природи є багато таємного, істинно вам кажу. Кожна річ, чи то мертва, чи жива, ховає в собі диво, лиш майте терпець шукати його і очі бачити його. О, колись у давнину, коли ще минуло небагато часу відтоді, як бог відняв руки свої від землі, тоді кожна річ була така напоєна снагою божою, що з неї аж бризкала цілющість і всяка благодать, вічна й минуша. Але нині царство земне вже ні прекрасне, ані нове, воно осквернене гріхами багатьох поколінь, тож тепер тільки за незвичайних умов, у певний час і в певних місцях трапляється бачити божі знамення. Оце я й допіру казав про тес ковалеві, як ми стояли й балакали про вогненне сяєво, що кілька ночей поймало півнеба. І якраз повз нас проїхав вістун — певне, сюди?

— Авжеж, панотче Єнсе.

— Либонь, добру звістку привіз?

— Повідомив, що оголошено війну.

— О господи Ісусе, невже? Гай, гай, колись та мала вона початися.

— Та воно так, але як уже зволікали так довго, то могли б почекати, поки люди політують.

— То все сконці[8], то їх, мабуть, пре. Забули, якого перцю скуштували тої війни, хочуть, щоб знову їм боки полатали.

— Ну, не тільки сконці — зеландці теж чекають на війну. Знають, що їм вона легко минеться. Та вже звісно, що для дурнів і шельм золоті часи настали, коли радники королівства з глузду з'їхали.

— Одначе є чутка, що маршал не дуже хоче розпочинати війну.

— Аякже, який біс у таке повірить! А хоч би й так, то хіба є глузд проповідувати спокій у мурашнику? Одне слово, дочекалися війни, а це означає: рятуй кожен своє. Хоч розірвися на всі боки.

Потім вони завели мову про майбутню подорож, згадали про погані дороги, перейшли до справ у Тьеле, до відгодівлі худоби на заріз і на тримання й вернулися знову до подорожі.

Тим часом не забували й про дзбан. Пиво увійшло їм у голову, і Ерік Груббе, що саме розповідав про свою подорож на Цейлон і в Ост-Індію на "Перліні", спинявся й аж заходився реготом, як згадував щось смішне.

А священик щодалі хмурнішав. Він обважніло сидів на стільці, але часом, понуро дивлячись перед себе, починав крутити головою й ворушити губами, немов щось казав; він вимахував рукою чимраз жвавіше, аж поки ненароком лускав нею об стіл. Тоді він отямлювався і злякано позирав на Еріка Груббе. Нарешті, коли той зовсім застряг, змальовуючи понад усяку міру немудрого кухарчука, священик спромігся-таки підвестись і озвався глухим урочистим голосом.

— Воістину, — мовив він, — воістину! Засвідчую своїми вустами... своїми вустами... що ви зло і виплодок зла! Краще б вас були в море пожбурили... воістину! Із жорном на шії і двома мірками солоду. Ті дві мірки солоду ви мені винні, засвідчую урочисто

своїми вустами... Дві повнісінькі мірки солоду в моїх власних новісіньких мішках. То були ваші старі мішки, а мої, новенькі, ви собі замахорили... І солод був гнилий... Воістину! Спогляньте на цю безчільну розбещеність! А мішки мої, і я відплачу. Мені відомщення, і я віддам, чуєте?.. І не здригаєтесь усіма своїми ветхими кістками? Старий чужоложцю! Аби ви жили по-християнському... А хіба по-християнському жити з ключницею Ане та ще й дозволяти їй, щоб вона обдурювала свого панотця, парафіяльного священика? Ви... ви... хрещений чужоложець... атож...

На початку священикової мови Ерік Груббе всміхався на цілий рот і приязно тягнувся до нього рукою через стіл, потім ворухнув ліктем, наче хотів штовхнути під бік невидимого сусіда, аби той поглянув, як нарізався священик, та згодом він, мабуть, дещо збагнув із тієї мови, бо зразу побілів, як стіна, а тоді схопив дзбана й пошпурих ним у священика. Той поточився, впав горілиць на стільця, а далі зсунувся на підлогу. Одначе гепнувся він тільки з переляку, бо дзбан не долетів до нього й лежав на кінці столу. Пиво розлилося по стільниці і скапувало на підлогу й на священика.

Свічка догоріла майже до свічника й заблимала, і в покої було то ясно, то так темно, що крізь вікна проглядав голубий світанок.

Священик варнякав далі. Голос його був то глухий і грізний, то писклявий, аж із присвистом:

— Ви сидите в золоті й багряниці, а я валяюся тут, і пси зализують мені рани... А що склали ви на лоно Авраамове[9]? Яку офіру принесли? Ані жадного срібняка на християнське лоно Авраамове... І тепер найтяжчі муки — ніхто й пальця свого не вмочить у воді задля вас. — Він ляпнув долонею по розлитому пиві. — Але я вмиваю руки... обидві вмиваю... Я застерігав вас... ха! Се грядете ви в мішковині і в попелі... в моїх нових мішках... із солодом...

Він ще трохи побелькотів, тоді заснув, а тим часом Ерік Груббе все намагався досягти його й помститися; він міцно вчепився за бильця стільця, витягнувся й щосили натужився, щоб копнути ніжку столу, щиро гадаючи, що то й є священик.

Невдовзі все втихомирилось, тільки чути було, як хропіло двоє шановних добродіїв і як одноманітно капало пиво, стікаючи зі столу.

II

Маєток пані Рігіце Груббе, вдови небіжчика Ганса-Ульріка[10] Гюленлеве, царство йому небесне, містився на розі Східної вулиці та Вербового завулка.

На ті часи Східна вулиця була доволі-таки аристократична: тут мешкали родини Троле, Сестедів, Розенкрансів і Крагів[11]. Поряд із пані Рігіце мешкав Йоахім Герсдорф[12], а в новому мурованому будинкові Карла фон Мандерна[13] переважно оселялося двоє або й більше чужоземних резидентів. А втім, тільки з одного кінця її заселяла шляхта; на Микільській околиці будинки були низенькі, мешкали там здебільшого ремісники, крамарі та робітники з гавані. Було там і кілька корчом.

Був недільний ранок на початку вересня.

У будинку пані Рігіце в горішній кімнатці стояла Марія Груббе й дивилася надвір. Ані жадної тобі карети! Ніякої метушні! Тільки чути повільну ходу й одноманітний,

деренчливий спів продавця устриць.

Сонце осявало дахи й бруківку, і всі тіні були чіткі й виразні, майже вугласті. Далина тонула в синюватій імлі.

— Past auf![14] — почувся позад неї жіночий голос, що дуже вдало наслідував хрипку солдатську команду.

Марія обернулася.

То кричала покоївка Люсі. Вона давно вже сиділа тихенько на столі й критичним оком оглядала свої досить стрункі ноги. Нарешті змудилася й крикнула, а тепер весело реготалася й пустотливо вимахувала ногами.

Марія здвинула плечима і, знехотя осміхнувшись, знову повернулася до вікна, однак Люсі зіскочила із столу, схопила її за стан і силоміць посадовила на плетений ослінчик, що стояв поряд.

— Слухайте, панночко, — мовила вона, — ви нічого не знаєте?

— А що?

— Ви нині про листи забули, а пів на другу прийдуть гості, тож вам лишилося заледве чотири години. А знаєте, що буде на обід? Золочена юшка[15], камбала і ще така широченна риба, печені кури в трісанеті[16] і мансфельдське печиво із солодким сливовим киселем. Усе таке панське, тільки далєбі не дуже наїдне. Ваш суджений, панночко, теж приїде.

— Що ти мелеш! — сердито крикнула Марія.

— Боронь боже! Від того, що я сказала, не буде ще ані сватання, ні заручин. Я ніяк не збагну, панночко, чому ви такі байдужі до свого кузена. Зроду не бачила кращих і веселіших за нього паничів. І крові королівської, вже з самих рук видно. Такі ж вони малесенькі, ну, наче хто їх виліпив! Нігті не більші за півскілінга і такі рожеві, кругленькі. А які ноги стрункі має і ходить, мов на пружинах! А очі так і світяться, так і грають...

Вона схопила Марію в обійми й стала цілувати в шию так палко й міцно, що дівчина спаленіла й випручалася від неї.

Люсі впала на ліжко й зареготала, мов навіжена.

— Що на тебе нині найшло! — крикнула Марія. — Якщо ти й далі дурітимеш, то я піду собі вниз.

— А що тут такого? Наче вже не можна трішки й повеселитися. На світі й так лиха повно. А на мене його впало більше, ніж я знести годна. Хіба ж не мій наречений пішов на війну і перебивається там із поганого на ще гірше? На саму думку жаль бере. А як там його вбито чи скалічено? О господи, змилосярдься наді мною, бідною дівчиною, тоді вже не буде з мене пуття довіку.

Вона сховала обличчя в подушки й захлипала:

— Ох, не треба, не треба, не треба, Лоренце, серце моє, я буду тобі така вірна, така вірна, аби тільки Господь вернув тебе додому здорового! О панночко, панночко, я вже не маю сили терпіти!

Марія заходилася її пестити й потішати. Нарешті Люсі підвелася й витерла очі.

— Так, панночко, — мовила вона. — Ніхто не знає, де мене болить. Не може людина завше така бути, як годилося б. Скільки вже я зарікаюся не думати про парубків — ніщо не помагає. Підлізуть із жартами, з лестощами, і хоч ти вмири, не можу ані їх прогнати, ані сама втекти. Так і свербить язик відповісти їм, і не зоглянешся, як дійде до такого залицяння, що я б і наполовину не могла виправдатися перед Лоренцом. А тоді як згадаю, в якому він страшному місці, то вже так себе клену, так, що ніхто собі й уявити не може. Бо ж я його кохаю, панночко, тільки його, повірте мені. Ох! А як ляжу спати, та місяць просто на підлогу світить, тоді я зовсім не та стаю. Так мені робиться сумно, і я плачу, аж у горлі давить, і не можна дихнути. І так мені боляче! Лежу, кручуся на постелі і молюся Господові, сама не знаючи, чого хочу, а часом стаю як не своя, сяду, бувало, на ліжку, схоплюсь руками за голову, і ляк мене бере, що збожеволію з туги. О господи, панночко! Ви плачете? Невже й ви, така молоденька, за кимось нишком тужите?

Марія зашарілася й осміхнулася: їй наче аж підлестила думка, що вона може закохатися й тужити.

— Ні, ні! — відповіла вона. — Але ти так жалісливо розказуєш, наче навкруги саме лише горе та мука.

— Боронь боже! Не завше так, часом буває й інакше, — сказала Люсі й підвелася, бо знизу її саме покликано. І вийшла, шельмувано кивнувши Марії.

Марія зітхнула, підійшла до вікна й окинула поглядом зелений суворий цвинтар святого Миколая, церковні мури, замок з іржавим мідяним дахом, потім перебігла очима через острівець, через колодяну дорогу аж ген до Східної брами із шпичастою вежею, до Голанда із садками й коморами на дерево й на синюватий Зунд, що зливався з блакитним небом; по його обрію повільно пливли білі пухнасті хмари до сконського берега.

Ось уже три місяці, як вона жила в Копенгагені. Їхавши з дому, вона гадала, що життя в столиці буде зовсім не таке, яким побачила його тепер. Їй ніколи й на думку не спадало, що *там* можна бути ще самітнішою, ніж у Тьеле, де вона доволі зазнала самоти.

Батько ніколи не був їй за товариша: він завше був настільки самим собою, що не зміг би стати кимось для інших. Він не робився чотирнадцятирічним, як розмовляв із чотирнадцятирічною, і не робився жінкою, тому що розмовляв з дівчинкою, а завше був людина по п'ятдесяті, і завше Ерік Груббе.

А варто було Марії заглядіти батькову коханку, що поряdkувала в домі, немов господиня, як у ній відразу прокидалися всі її гордощі й гіркота. Та брутальна, властолюбна баба так часто ображала її та мучила, що, ще тільки зачувши її ходу, дівчина майже несвідомо вся нашорошувалася, ставала вперта й злісна. Сестра по батькові, маленька Ане, була слабовита й розбещена, а тому й не вельми лагідна — до того ж її мати завше намагалася через неї обмовити перед Еріком Груббе Марію.

З ким же їй було товаришувати?

Ну, знала вона кожну стежку й доріжку в Бігумському лісі, знала кожну корову, що

паслася на луці, кожну курку в птахарні. А челядь і селяни ласкаво вітали її, коли тільки здибували: мовляв, панночку ні за що кривдять, їм прикро дивитися на таку несправедливість, і вони так само, як і панночка, думають про ту бабу.

А в Копенгагені?

Тут вона мала Люсі і дуже любила її, але ж то була все-таки служниця. Вона знала всі таємниці Люсі, була рада і вдячна їй, але своїх таємниць ніколи не звіряла. Не могла перед нею виливати свої жалі, не хотіла, щоб їй казали, як, мовляв, шкода, що вона так погано влаштована, і вже зовсім не бажала, щоб про нелад у їхній родині гомоніла челядь. Навіть про тітку не хотіла чути поганого слова, а тітку вона не вельми любила — та й не було за що.

Рігіце Груббе дотримувалася тодішніх дуже суворих поглядів на користь твердого виховання, що не знало ніякого попуску, й намірялася застосувати його до Марії. Дітей вона ніколи не мала, тому виявилася вельми нетерплячою вихователькою, та ще й цілком безпорадною, бо материнська любов не навчила її тих дрібних, але дуже корисних хитрощів, що так добре допомагають і дитині, й вихователці. А все ж таке суворе виховання, може, було б і найкраще для Марії. Бо чуття й думки її, з одного боку, були занехаяні через брак уважного й суворого догляду, а з другого, дуже покалічені нерозважною, вередливою жорстокістю, тож вона мала б відчувати майже заспокоєння й полегкість від того, що її ведуть твердою рукою правдивим шляхом, і веде той, хто начебто бажає їй тільки добра.

Однак її не так ведено.

Пані Рігіце стільки уваги приділяла політиці та інтригам, стільки крутилася при дворі, що по півдня або й по цілому дню не була дома, а як і була, то мала повно всіляких справ і полишала Марію робити з собою і з своїм дозвіллям, що їй завгодно.

Коли ж вона врешті й знаходила хвилину для небоги, то через те, що пропустила так багато часу, була вдвічі нетерплячіша й гостріша. Тож і не диво, що такі стосунки видавалися Марії просто безглуздими і вона вже ладна була вважати себе за поштурхача в родині, якого всі ненавидять і ніхто не любить.

І ось тепер, коли вона стояла біля вікна й дивилася на місто, почуття занедбаності й самоти знову пойняло її, вона схилила голову на підвіконня й розгублено стежила, як повільно пропливали по небу хмари.

Вона так добре розуміла все те, що Люсі казала про тугу. То наче щось горить у тебе всередині, і нічого не можна вдіяти, тільки терпіти — хай собі горить... О, вона таке спізнала... А що буде далі? Дні минають, схожі одні на одних. І нічого, анічогісінько радісного! Чи довго ще так буде? Авжеж, довго. Навіть, як мине шістнадцятий? Та не всі ж люди й далі так живуть! Не може бути, щоб її і в шістнадцять років змушували ходити ще в дитячому очіпochу. Он же сестра Ане-Марія не ходила! Тепер вона вже заміжня... Ще й досі в пам'яті стоїть її весілля. Як тоді гуляли, як співали ще довго по тому, як її відіслано спати... А музики як грали! Вона й сама залюбки вийшла б заміж. Але за кого? Може, за швагрового брата? Він, щоправда, страшенно бридкий, але якби вже таке сталося... Вона була б рада-радісінька. Бо чим

же тішитися в житті? Хіба є чим? Щось вона не бачить.

Марія відійшла від вікна, задумливо сіла до столу й почала писати:

"Щире вітання посилаю тобі, завше в бозі люба Ане-Маріє, дорога сестро й порадице моя. Хай береже тебе Господь, і дякую за добрість твою. Я взялася писати pour vous congratuler[17], оскільки ти щасливо обродинилася й тепер уже весела та здорова. Люба сестро, я живу гаразд і також здорова. Тітка живуть по-великопанському, і буває в нас часто багато гостей, здебільшого cavaliers[18] із двору, і, крім кількох старих дам, приходять тільки особи чоловічої статі. Багато з них знали нашу небіжку матір і хвалять її за вроду й таке інше. Мене щоразу садовлять до столу з гістьми, але ніхто зі мною ні про що не говорить, окрім Ульріка-Фредеріка[19], та краще б і він не говорив, бо в нього все більше chicane[20] та raillerie[21], замість поважної розмови. Він ще дуже молодий, а вже має не вельми гарну славу, вештається по шинках та пивницях і ще десь там. Новин у мене ніяких нема, хіба те, що нині в нас гості і він також буде. Щоразу, як я озвуся по-французькому, він дуже сміється й каже, ніби так говорили сто років тому. Воно, може, й правда, бо як панотець Єнс подорожував там, то був ще зовсім молодий. Однак він дуже хвалить мене за те, що я вмію складно вести мову, каже, що ніяка з придворних дам не вміє краще, тільки я думаю, що то просто лестощі, і вони мене зовсім не обходять. Із Тьеле давно вже нема ніякої звістки. Тітка лається та гнівається щоразу, коли згадує про нечувану річ, тобто, що наш любий батечко живе з тією, з якою він живе, з бабою такого посполитого роду. Мені часом буває так гірко через це, та нічого не вдієш. Ти не показуй цього листа Стюхо, але привітай його щиро.

Вересень, 1657.

З любов'ю твоя сестра

Марія Груббе

Вельмишановній пані Ане-Марії Груббе, дружині Стюхо Гея з Гердслева, моїй товарищі й сестрі писано від щирого серця".

Гості підвелися з-за столу й перейшли до великої зали, де Люсі розносила позолочену воду. Марія сховалася в заглибині вікна й прикрилася широкою завісою. Ульрік-Фредерік підійшов до неї, перебільшено шанобливо вклонився і з вельми поважним виглядом висловив свій жаль, що за столом йому довелося так далеко сидіти від мадемуазель. Говорячи, він поклав невелику засмаглу руку на підвіконня. Марія позирнула на неї й зашарілася, мов рожа.

— Пардон, мадемуазель, бачу, ви аж почервоніли з гніву, що я дозволив собі висловити вам своє найпокірніше шануваннячко. Либонь, я буду аж надто зухвалий, коли спитаю, чим же я, негідний, так образив вас?

— Я ані почервоніла, ані розгнівалася.

— Вам подобається називати сей колір білим? Bien![22] Я лишень хотів би знати, як же ви іменуєте той колір, що його має так звана червона троянда?

— Невже ви ніколи не годні сказати розважного слова?

— Стривайте, я подумаю! О так — признаюся, що таке справді зі мною лучалось,

тільки страшенно рідко.

Doch Chloë, Chloe, zürne nicht!
Toll brennet deiner Augen Licht
Mich wie das Hundsgestirn die Hunde,
Und Worte schäumen mir vom Munde
Dem Geifer gleich der Wasserscheu ...[23]

— Ну, на таке ви мастак!

— О мадемуазель, ви так мало спізнали владу Амура! Повірите мені? Бувають ночі, коли я, вражений коханням, скрадаюся на шовковарню, перестрибую через балюстраду в сад до Крістена Скеля[24], стою там, мов статуя, серед духмяних троянд та лакфіолів і не зводжу очей з вашого вікна, аж поки ніжна Аврора проведе своїм рожевим пальчиком по моїх кучерях.

— О мсьє, мені здається, ви помилилися найменням, згадуючи Амура. То, напевне, мав бути Вакх. І можна легко заблукати, коли вештатися ночами. Бо ви не в Склеловому саду стояли, а були в "Могенса в Кападокії", серед чарок і пляшок. І якщо ви не могли ворухнутися й сиділи, мов статуя, то не через любовні мрії, а тому, що ногами не володіли.

— Ви до мене вкрай несправедливі. Як часом і буває, що я заглядаю до шинків, то не задля плезиру або ж розваги, а тільки щоб притлумити тугу, що точить моє серце.

— О!

— Ви не здаєтесь на мене, не вірите в постійність мого Амура. О небо! Чи бачите ви східне віконце на вежі святого Миколи? Цілих три дні я просидів коло нього й милувався вашим прегарним личком, як ви сиділи за п'яльцями.

— Ох, та й невдаха ж ви! Ледве розтулите рота, як уже спіймаєтесь на марнословстві — адже я ніколи не сиділа за п'яльцями навпроти святого Миколи. Знаєте таку байку?

Вночі серед поля
Піймав старий троля[25]
Й так тролеві каже:
"Чекай-но лиш, враже!
Тепер аж тоді ти опинишся знову на волі,
Як мовиш те слово, що ним ти правуєш
в чортівському колі".
І троль на те йому: "Слухай!"
Старий тільки руку до вуха —
А троль і пропав серед ночі,
Немов не з'являвся на очі.
Чи може ж тут бути мова,
Що троль не дотримав слова?

Ульрік-Фредерік шанобливо вклонився їй і відійшов, не промовивши й слова.

Вона поглянула, як він ступав по підлозі. Атож, гарна-таки в нього була хода!

Шовкові панчохи були білі, аж мерехтіли, й облягали ноги без єдиної згорточки, особливо коло кісточок. А які ж прегарні були довгі, вузькі черевики! Досі вона ніколи не помічала, що в нього на чолі був невеличкий рожевий шрам.

Вона крадькома позирнула на свої руки й ледь скривилася: їй-бо здалося, що пальці в неї закороткі.

III

Надійшла зима. Настала тяжка пора для лісової звірини й польових птахів. Убоге випало Різдво за обмашеними глиною стінами й за шпангоутами шхун. Західне узбережжя було геть завалене уламками потрощених суден: обмерзлими снастями, поламаними щоглами, розбитими човнами й цілими мертвими кораблями. Все те добро накопичувалося на березі, перемелювалося й перетиралося на непотрібний брукхт, тонуло й засипалося піском, бо вітер не стихав, море бурхало далі й стояв лютий холод, тож ніщо не доставалося до рук людям. Завірюха зрівняла небо з землею, накидалася на злидні й лахміття, вдиралася в нещільні ляди й видавлені люки, упихалася під дахи й під двері до тих, хто живе в достатках і вбирається в хутра. Жебраки й подорожні замерзали в канавах, під греблями, бідні вмирали з холоду на солом'яній постелі, та й худобі в багатих було не краще.

Потім завірюха стихла і впали пекучі, безвітряні морози. Почалася сувора пора для держави й для країни. Зимова покута за літню дурість: шведське військо висіло на данський берег.

Тоді настав мир. Далі надійшла весна з яскравим листям і гарною годиною, але цього року зеландські хлопці не їздили верхи на Великдень по місту — скрізь кишіло шведськими вояками. Панував мир, та все одно відчутно було тягар війни і все показувало, що мир той недовго триватиме.

Коли травнева зелень потемнішала й погрубішала від літньої спеки, шведи підступили до Копенгагенських валів.

Другої серпневої неділі під час вечірні несподівано пішла поголошка, що шведи висіли в Корсері[26].

Миттю на всіх вулицях стало повно народу. Люди походжали спокійно, поважно, однак безперестанку говорили всі разом, і їхні голоси та їхня хода зливалися в один могутній, невиразний деркотливий гомін, що ані дужчав, ані притихав, ані вривався, а котився й котився з дивною гнітючою одноманітністю.

Поголошка дійшла до церкви посеред казання. Хапливим здавленим шепотом стрибнула вона з заднього ряду стільців до чоловіка, що сидів у другому, до трьох людей у третьому, поминувши в четвертому старого діда, що примостився одинцем, до п'ятого ряду й далі аж наперед. Люди в середніх рядах оберталися до задніх і кивали головами — мовляв, усе зрозуміло, а один, що сидів посамперед, навіть підвівся й підозріливо позирнув на двері. Невдовзі вже ніхто не дивився на священика. Всі посхиляли голови, наче задумалися над словами казання, однаке вони перешіптувалися, часом замовкали, на хвилюку напружено дослухаючись до священикових слів, немов зважуючи, чи далеко ще до кінця, тоді знову починали

шепотіти. Глухий гамір натовпу з вулиці виразнішав, і його ставало тяжко слухати: люди в церкві нишком почали ховати в кишені псалтирі.

— Амінь!

Усі обличчя повернулися до священника. Під час загальної молитви всі міркували про те, чи священник щось знає. Потім помолилися за королівський двір, за державних радників і за шляхту взагалі, за всіх, хто посідав високе місце або виконував почесну службу, і в багатьох на очі навернулися сльози, а коли дійшли до прикінцевих слів, дехто почав схлипувати, і з сотні вуст тихо, але виразно злинуло:

— Господи, змилюсь і відверни від землі й держави нашої війну й кровопролиття, джуму й наглу смерть, голод і неврожай, бурю й негоду, потоп і вогонь, щоб ми за милість твою довіку славили й звеличували святе ім'я твоє.

Ледве скінчився псалом, як церква вмент спорожніла, тільки лунали ще згуки органа.

Другого дня юрми людей, що знову були на ногах, дістали вже певну мету — мали куди йти, бо шведський флот закинув кітвиці побіля Драгера. Одначе тепер вони були не такі схвильовані, мабуть, тому, що всі знали про від'їзд двох державних радників на переговори з ворогом, і то, мовляв, з такими широкими уповноваженнями, що неодмінно мало дійти до миру. Та коли у вівторок радники повернулися й сповістили, що миру не досягнуто, зайшла раптова бурхлива зміна.

Не стало більше натовпу поважних городян, що розгубилися в такі грізні часи. То був сутий вир химерних постатей, таких, що їх ніколи не траплялося бачити в межах міських стін, зовсім не схожих на тих, що мешкали в спокійних, упорядкованих будинках з різними прикметами всіляких немудрих буденних ремесел. Скільки пристрасті виявилось під каптанами і сурдутами! Який пекельний галас зняли ті поважні уста, як завзято вимахували ті руки у вузьких рукавах! Ніхто, не хоче лишатися одинцем, ніхто не хоче сидіти дома, всі стоять посеред вулиці, налякані, охоплені розпачем, нарікаючи й голосячи.

Гляньте на того поважного простоволосого діда з очима, налитими кров'ю: він повернувся землясто-сірим обличчям до муру й лупить по ньому кулаками! Послухайте, як товстий шкурник кляне державну раду й згубну війну! Подивіться, як на його молодих щоках закипає кров із ненависті до ворога, що хочепринести з собою весь той жах, який уже малює собі його уява!

Як ревуть вони з гніву, нарікаючи на свою немічність, і — господи праведний! — як моляться, як нестямно моляться!

Підводи спиняються посеред вулиці, служники кладуть кошики й відра на ганку та коло брам, подекуди з будинків виходять заможні городяни в найкращому своєму одязі, почервонілі з напруження, здивовано озираються навколо, дивляться на самих себе й починають вештатись поміж натовпом, радо встряючи в розмову, щоб відвернути увагу від свого вбрання. Що вони думають? І звідки беруться всі оті п'яні голодранці? їх аж кишить. Вони заточуються, горлають, лаються й падають, сидять на східцях, то стогнуть, то регочуть, ганяються за жінками й затівають бійки з чоловіками.

То був перший переляк — переляк інстинктивний. До полудня він минувся. Городян покликано на вали. Працювали там, мов на святі, бачивши, як лопати поглиблюють рови й вивисшують оборонні вали. Повз них проходили вояки; ремісничі підмайстри, студенти й служники з панських будинків, озброєні кумедно, як хто міг, тримали варту. Підкотили гармати, по валах проїхав верхи король, і всі знали, що він тут залишиться. Все робилося розважно, і люди самі стали розважні.

Через день по обіді підпалено околицю міста біля Західної брами. Засмерділо горілим, і люди захвилювалися, а коли смерком, як вогонь кидав червоний блиск на вивітрені мури башти Святої діви й вигравав на золотих кулях шпиля церкви святого Петра, пішла поголоска, що ворог уже спускається з Вальдбю, все місто наче злякано зітхнуло. Вулицями, завулками й суточками лунало злякане, тремтяче: "Шведи! Шведи!" Хлопчаки гасали містом і дзвінко кричали те саме, люди кидалися до дверей і боязко споглядали на захід, крамички зачиняли, залізники поспіхом ховали свій крам — чесні городяни велися так, наче сподівалися, що потужне вороже військо ось-ось налетить на місто.

Уздовж валу і в прилеглих вулицях було аж чорно від людей, що дивилися на пожежу, але багато їх юрмилося й там, звідки пожежі зовсім не видно було: біля потайного ходу й водогону. Розмова провадилася про всяке, а передовсім про те, коли шведи підуть у наступ: уночі чи аж уранці.

Герт Пюпер, фарб'яр, що мешкав коло водогону, запевняв, що наступатимуть, як тільки дадуть собі лад після маршу. Чого ж бо їм зволікати?

Ісландець Ерік Лауріцен, купець із Фарб'ярної вулиці, вважав, що було б надто ризиковано вночі, в темряві, захоплювати чуже місто, коли навіть не знаєш, де земля, а де вода.

— Аякже! — пирхнув фарб'яр Герт. — Дай боже нам хоч наполовину так знати свої позиції, як їх знає швед! І не кажіть мені! Він має своїх вивідачів, щоб ви знали, там, де їх зроду й не сподіваєшся. Атож! І бургомістр та міська рада достеменно про це знають, бо з самого ранку каптали робили кругом трус, аби їх ловити. Та спробуй-но достережи його! Бо швед хитрий, а надто в комерції метикує. На собі зазнав. Уже десять років минуло, а й досі ніяк не забуду, що він мені встругнув. Індиго, бачте, фарбує і начорно, й насиньо, й наблакитно, все залежить від протравного надіб'я, тільки від нього. Приготувати фарбу в казані може кожен челядник, треба лиш знати як, а от добре протравити — то вже не проста штука. Протравиш занадто, то перепалиш пряжу, сукно чи що там, і воно розлазитиметься по нитці. А протравиш замало, то фарба не вчепиться, хоч фарбуй і найдорожчим сандалом. Тому, бачте, протравлювання — то вже така таємниця, що її нікому не виказуєш. Ну, синові ще можна, але челядникам — нізащо...

— Авжеж, майстре Герте, — потакнув купець. — Ваша правда.

— Ну от, — повів далі фарб'яр, — як я вже казав, десь із десять років тому мав я челядника, що в нього мати була шведка. І він захотів конче винюшити, яке протравне надіб'я я беру до брунатної фарби. Та що я завше замикався, як важив його, винюшити

було не легко. І як ви гадаєте, що вчинив той шалихвіст? Ось послушайте! Нам тут біля водогону не дають жити щури, точать нам і вовну, й полотно, отож ми все, що дістаємо фарбувати, підвішуємо до сволоків у великих брезентових мішках. І той ірод доглулався впросити котрогось із челядників, щоб і його підвісив до стелі в такому мішку. А я зайшов, відважую собі та змішую, уже майже наготував усе, коли це, на щастя, тому негідникові в мішку ногу засудомило, і він як заскімлить, як закричить, щоб я його вирятував. Ну, я вже його рятував, рятував, аж сам упрів, хай би йому кістка в горло! А бач, мало не обдурив мене. Бігме, мало не обдурив! І всі вони такі, ота шведва. Їх не можна й на поріг пускати!

— Таки не можна, ваша правда. Якийсь вони темний люд, — озвався Ерік Лауріцен. — Дома зуби на полиці тримають, а в чужих жеруть, як не в себе, наче діти з сирітського будинку — напихаються і за вчора, і за нині, і на завтра. Вкрасти що чи хапнути, де не так лежить, то незгірші за ворон і вішальників. А які кровожерні! Недарма кажуть: лізе до ножа, як швед.

— І розпусні страх які! — додав фарб'яр. — Як коли виганяють жінку з міста батогами, то спитайте кого, що вона за одна, — завше буде відповідь: шведська шльондра.

— Авжеж, у людей кров дуже неоднакова буває, і в звірини також. Шведва між людьми — все одно що мавпа між тваринами. В їхніх життєвих соках стільки хіті та шаленого палу, що природний розум, яким Господь бог наділив усіх людей, не може впоратися із плюгавими звичками й гріховними нахилами.

Фарб'яр кивнув кілька разів головою, згоджуючись із тим, що казав купець, а тоді мовив:

— Ваша правда, Еріку Лауріцене! Швед особливої, химерної породи, зовсім не такої, як решта людей. Я носом чую, як до моєї крамниці зайде чужинець, чи він швед, чи хтось інший. Від шведа смердить, як від цапа чи риб'ячого росолу. Я сам не раз про тее міркував, одначе ви добре сказали: той сморід у нього від гарячих і тваринячих соків, так воно й є.

— І не дивно, — докинула стара баба, що стояла поряд, — бо шведи й турки мають інший дух, аніж християнський люд.

— Е, це вже ви дурниці правите, Мето Сенопсихо, — перебив її фарб'яр. — Гадаєте, що шведи не хрещені, чи що?

— Звіть їх хрещеними, майстре Герте, як вам до вподоби, але мій календар каже, що фінни, поганці й тролі зроду не бували хрещені. І вже щира правда, що за короля Християна[27], царство йому небесне, як шведи стояли в Ютландії, то було таке, що цілий полк прибув, як настав місяць, та опівночі й розбігся навсібіч — хто перекинувся в опиря, а хто в чорта, та й гайда по лісах і болотах. І наробили ж лиха і людям, і худобі.

— Але ж я чув, що вони в неділю ходять до церкви, мають священиків і дяків так само, як і ми.

— Аякже! Так я вам і повірю! Вони так само ходять до церкви, те диявольське коadlo, як відьми на лису гору, коли чорт править всеношну. О ні, хоч ви там що кажіть,

а вони заворожені! їх ані ядро, ані порох не бере. Та й око в них чи не в кожного наврочливе, а то чого б, ви думали, віспа щоразу так і піде косити людей, як тільки ті нечестивці ступлять до нас своєю проклятою ногою? Скажіть мені, майстре фарб'ярний, скажіть, коли годні!

Фарб'яр саме хотів відповісти, та Ерік Лауріцен, що вже якусь хвилю неспокійно озирався навколо, перебив його:

— Цитьте-бо, Герте Пюпере! Хто б то такий був, що он там наче казання каже, а люди юрмляться навколо нього?

Вони поспішилися до натовпу, і дорогою фарб'яр Герт сказав, що то, певне, Еспер Кім. Раніше, мовляв, він проповідував у церкві Святого духа, а нині, як Герт чув від людей учених, став не такий твердий у вірі, як личило б його святості та санові духовному.

То був схожий на дога невисокий чоловік років тридцяти, з довгим, гладеньким, чорним чубом, плескатим обличчям, бульбатим носиком, меткими карими очима й червоними губами. Він стояв на східцях якогось будинку, вимахував руками і говорив швидко й палко, але трохи хрипко й шепеляючи:

— У голові двадцять шостій, рядках п'ятдесят першому — п'ятдесят четвертому Євангелія від Матея написано так: "І ось один із тих, що з Ісусом, простягши руку, вихопив меч свого і, вдаривши слугу архієрейського, відтяв йому вухо. Тоді рече до нього Ісус: "Верни меч твій на місце його: всі-бо, що візьмуться за меч, од меча погинуть. Або думаєш, що не міг би нині вблагати Отця мого й не приставив би мені більше дванадцяти легіонів ангелів? Як же тоді справдилось би писання, що так мусить статися?" Але як же справджується святе письмо? Отак і має справдитись.

Авжеж, любі миряни, так і має справдитись. Ось перед благодійними валами й мізерними укріпленнями сього міста стоїть могутнє військо, якнайліпше озброєне, і король його та воєначальник розтулив уста й велів вогнем і мечем, наступом і облогою підкорити се місто й сутніх у ньому і зробити своїми підданцями, ба навіть своїми рабами.

А мешканці міста, бачивши, що майно їхнє під загрозою і що судилася їм загибля, беруться до зброї, тягнуть на вали мортири та інше згубне знаряддя війни і вмовляють себе, кажучи: хіба не повинні ми палючим вогнем і блискучим мечем ударити на порушників миру, що хочуть згуби нашої? Навіщо ж Господь небесний збудив у грудях людських запал і відвагу, як не на те, щоб такому ворогові протистояти й нищити його? І яко апостол Петро, видобувають вони меч свого, щоб відтяти ним вухо Малхові[28]. Однак Ісус каже: верни меч твій на місце його: всі-бо, що візьмуться за меч, од меча погинуть. Хай слова сі здадуться дивними нерозважності охоплених гнівом, хай покажуться безглуздими сліпоті сповнених зневажністю. Але слово є не кимвол брязкотливий, щоб його тільки слухати, та й годі. Так само як корабельний спід навантажений багатьма корисними речами, так слово навантажене мудрістю й роздумом, воно ж бо є шлях до сприйняття й розуміння. Тож заглибмося в слово й пошукаймо, як його тлумачити випадає. З якої причини меч має лишатися на місці

його і всі, що візьмуться за меч, від меча погинуть? Се нам треба обміркувати з трьох поглядів.

Перший — се той, що людина є мікрокосмос премудро і з усіх боків прегарно злагоджений або ж малесенька земля, світ і добра і зла; бо як уже самий язик наш, мовляв апостол Яків, є цілий світ неправди, то як же не бути світом усьому тілові нашому — завидующому окові, хапливим ногам, загребушим рукам, ненаїдному череву, уклякненим колінам і чуйному вухові? А як тіло є цілий світ, то як же не бути ним коштовній і безсмертній душі нашій, не бути садом, наповненим солодкого й гіркого зілля, населеним дикими звірами — її поганими нахилами і білими агнцями — її добродійностями? І хіба той, хто такий світ знищить, не є палій, і гвалтівник, і ярмарковий злодій? А ви знаєте, яка належить кара і які муки такому злочинцеві.

Уже зовсім стемніло, і стовпище навколо проповідника видавалося тільки великою чорною плямою, що ледь коливалася й дедалі більшала.

— Другий погляд — той, що людина є мікротеос, відбиток чи подоба всемогутнього бога. А хіба той, хто підніме руку на подобу божу, не гірший за злодія, що краде святе церковне начиння та ризи чи гвалтовно грабує дім господній? А ви знаєте, яка належить кара і які муки такому злочинцеві.

І останній, третій, погляд — се той, що людина має насамперед обов'язок перед Господом богом і повинна безперестанку боротися за нього, обладована чистим, блискучим панциром непорочного життя і впerezана гострим мечем правди. В такому озброєнні повинна вона боротись, як лицар господній, розтинаючи пекельне горло й підтоптуючи сатанинське чрево. Отож ми повинні лишити в піхвах тілесний меч, бо ж, напевне, матимемо досить роботи з мечем духовним!

Видно було, як з обох кінців вулиці надходили люди, що, повертаючись додому, присвічували собі невеличкими ліхтариками. Надібавши на стовпище, вони спинялися скраю і невдовзі утворили нерівне півколо з миготливих світелець, що пригасали й спалахували залежно від того, як люди рухалися. Подеколи хто-небудь піднімав ліхтарика вгору, і світло, блимаючи, шарило по білих стінах будинків та по темних шибках, аж поки застигало на поважному проповідниковому обличчі.

— Але як? — питаєте ви в своєму серці й промовите: невже ми дозволимо зв'язати себе по руках і ногах ворогові, віддамо себе на глум і поталу? О мої любі, не кажіть так! Адже ви не з тих, що гадають, ніби Ісус не годен був випросити у вітця свого, аби він послав йому дванадцять легіонів янголів, і навіть ще більше. О, не впадайте в невіру, не нарікайте в серці своєму на заміри господні, не йдіть супроти волі його! Бо кого Господь захоче роздавити, той буде роздавлений, а кого захоче звеличати, той житиме в безпеці. Бо ж то він виводить нас стількома шляхами із пустель і хащів погуби. Хіба не може він відвернути вороже серце, хіба не наслав він янголів смерті на табір Сенахерібів?[29] Чи ви, може, забули про води Червоного моря, що поглинули ворогів Мойсеевих, і про наглу смерть царя Фараона?..[30]

У цьому місці Єспера Кіма перебили.

Натовп слухав його досить спокійно, тільки передні ряди подеколи загрозливо гули.

Аж раптом Мета Сенопсика вереснула до нього своїм пронизуватим голосом:

— Ох ти, чортів вістуне! Стулиш ти колись свою чорну пельку, собако? Не слухайте його, то шведські гроші говорять його вустами!

На хвилю запала цілковита тиша, тоді зчинився галас: на проповідника посипалися кпини, лайка й прокльони. Він спробував щось казати, та натовп закричав ще дужче, і найближчі до східців слухачі почали загрозово наступати на нього. Якийсь сивий дідок, якраз перед ним, що досі весь час плакав, слухаючи проповідь, тепер люто штовхнув його довгою палицею із срібного головкою.

— Геть його! — горлали кругом. — Геть! Нехай зречеться своїх слів! Нехай скаже, скільки дістав за те, щоб збаламутити нас! Геть його! На допит! Ми швидко добудемо з нього все, що треба!

— До льоху його! — гукав хтось інший. — До магістратського льоху! Тягніть його, тягніть!

Кілька дужих хлопців уже схопили проповідника. Бідолаха цупко тримався за дерев'яне поруччя, та врешті хлопці зіпхнули його на вулицю разом із поруччям просто в натовп. Його зустріли носачами й кулаками. Жінки вчепилися йому в чуба, шарпали за одержу. Хлопчаки, що трималися ще за батькову руку, застрибали з утіхи.

— Дайте дорогу Меті! — загукали ззаду. — Розступіться, розступіться! Мета його на спит візьме.

Мета вийшла наперед.

— Зречешся ти свого диявольського казання? Зречешся, га, люципере?

— Нізащо! Нізащо! Треба більше слухатись бога, ніж людей, — так сказано в святому письмі.

— Треба, кажеш? — передражнила його Мета й скинула свого дерев'яного шкарбуна. — А дерев'яні шкарбуни в людей нащо? Ось він, глянь! Ти сатанинський пахолок, а не божий! Ось я тебе зараз як лусну цим шкарбуном, так лусну, що мозок на мур дзюрне! — І Мета вдарила його черевиком.

— Не беріть гріха на душу, Мето! — застогнав магістр.

— Стривай, дідьку, ще й не таке буде! — заверещала вона.

— Цитьте, цитьте! — почулося звідусіль. — Бережіться! Не налягайте так! Сюди їде Гюленлеве, генерал-лейтенант!

Повз них проїхала висока постать вершника.

— Слава Гюленлеве! Відважному Гюленлеве! — заревів натовп.

Люди вимахували капелюхами й шапками, вигуки не стихали ні на мить. Вершник подався в напрямку валів.

То був генерал-лейтенант добровольців, полковник кавалерії та піхоти Ульрік-Християн Гюленлеве[31], королів брат по батькові.

Натовп почав розходитися, людей ставало менше й менше, аж поки лишилося кілька чоловік.

— А кумедно якось воно виходить, — сказав фарб'яр Герт. — Ми розбиваємо голову тому, хто проповідує мир, і величаємо, аж хрипнемо, того, хто найбільше спричинився

до війни!

— З богом, Герте Пюпере, з богом! І добраніч, — перебив його купець і поспішився геть.

— Боїться Метиноного шкарбуна, — промурмотів фарб'яр і подався й собі додому.

А на сходах сидів самотній, покинутий Еспер Кім і тримався за голову, що аж розпукувалася, так боліла. По валу сповага походжали вартові, вдивляючись у темний берег, де панувала тиша, цілковита тиша, хоч там причаїлися тисячі ворогів.

IV

Ясно-червоні омахи світла вистрелили над сірими, як море, горбиками туману на обрії й запалили повітря, тоді розлилися ніжно-рожевим сяєвом, що дедалі ширилося й блідло, аж поки досягло ген до хмарини, вхопилося її хвилястого краю, позолотило його, і вона запалала на небесній бані. На Калестронді було ясно від бузкових і червонявих відблисків із хмар там, де мало зійти сонце. У високій траві на Західному валі яскріла роса, а горобці так цвірінькали по дахах і садках, що аж лящало. Із садків вузькими смужками здіймався легенький, ледь помітний туман, і дерева повільно хилили обвішане овочами віття, коли від Зунду повівав вітер.

Із Західної брами тричі залунав протяглий згук ріжка, і йому відповіли з інших кінців міста. Поодинокі вартові почали швидше походжати на валу, обсмикували плащі й поправляли шапки: адже скоро мала надійти зміна.

На північному бастіоні, найближчому до Західної брами, стояв Ульрік-Фредерік Гюленлеве[32] й дивився на білих мев, що, наче вітрила, майоріли над блискучою водою у рові за валом.

Швидкоплинні легкі спогади двадцятирічної давності зринали в його душі, то тьмяні й невиразні, то барвисті, соковиті, ясні, немов живі-живісінькі. Вони прилинали в пахощах троянд і прохолоді зеленого лісу, в мисливському гулюканні, у музиці скрипки й шарудінні шелесткого шовку. Ось пропливло далеке, але осяяне сонцем його дитинство там, у гольштинському місті з череп'яними дахами. Він побачив високу постать своєї матері, пані Маргрети Папен, її чорний молитовник і білі руки, побачив її веснянкувату тонконогу покоївку, набряклого вчителя фехтування з синюватим обличчям і кривими ногами. Ось проплив перед його очима Готорповський сад і луки із запашними копицями сіна біля самого фіорду, опецькуватий егерів Гайнріх, що вмів піяти по-півнячому й так спритно шпурляти по воді камінці. Потім перед ним постала церква з дивним мороком, з органом, що наче стогнав, із таємничими ґратами в каплиці й худим Христом, що тримав червону хоругву в руці.

Від Західної брами знову озвався ріг, і ту ж мить визирнуло сонце, яскраве й тепле, розвіяло туман і похмурі барви.

А потім було полювання, коли він застрелив свого першого оленя і старий Детлер зробив йому на чолі знак оленячою кров'ю, а мисливці, що з'юрилися навколо, нестямно сурмили в роги. Тоді був букет для Малени, ключникової дочки, і догана від гофмейстера, а далі мандрівка за кордон і перший герць прохолодного росяного ранку, цілі хвили дзвінкого Анетиного сміху, балет у курфюрста і прогулянка одинцем за

міську браму, коли йому голова тріщала з першого похмілля. Тоді послався золотий туман із дзенькотом келихів та духом вина, і була там Лізхен, і Лота, і була Мартина біла шия, і круглі Аделаїдині рамена. Нарешті, подорож до Копенгагена, милостива аудієнція у вельможного батька, нудні, морочливі дні при дворі і шалені ночі, коли рікою лилося вино, дзвеніли поцілунки, уривані веселим гомоном бучних мисливських свят, і ніжний шепіт на вечірніх побаченнях в Ібструбському саду чи позолочених залах Гілередського палацу[33].

Та набагато ясніше за все те бачив він палючі карі очі Софії Урне, набагато більше був захоплений згадкою про її повний зваби прекрасний голос, що, стихаючи, притягав до себе, немов білими руками, а дзвінкішаючи, здіймався, наче пташка, що манить веселим щебетом, але сама тікає...

Шурхит у кущах на схилі валу збудив його з марень.

— Хто йде? — гукнув він.

— Та Данієль, пане Гюленлеве, Данієль Кнопф, — почулось у відповідь, і з кущів виліз скручений подагрою чоловічок і поклонився.

— Що? Коротько? Якого біса ти тут робиш?

Чоловічок сумно похилив голову.

— Ох, Данієлю, Данієлю, — сказав Ульрік-Фредерік і всміхнувся. — Не минулася тобі так легко ця ніч у "Вогненній печі"! Певне, німець-бровар трохи перегрів тебе.

Чоловічок почав видряпуватися на вал. Данієль Кнопф, через свою постать званий іще Коротьком, був багатий гуртовий торгівець років двадцяти з лишком, однаково відомий своїм багатством, гострим язиком і вмінням фехтувати. Він близько приятелював із молодими шляхтичами, а саме з певним колом, що мало назву *le cercle des mourants*[34] — до нього входила молодь, що стояла найближче до двору. Ульрік-Фредерік був душа того кола, що було швидше життєлюбне, аніж мудре, мало швидше погану славу, аніж добру, хоч, власне, викликало не менше заздрощів і захвату, аніж осуду.

Данієль був у тих людей чи то за гофмейстера, чи то за блазня. Він не стрічався з ними на людних вулицях чи в шляхетських домах, але на фехтувальному майданчику, в пивниці чи в шинку без нього не можна було обійтися. Ніхто так мудро не вмів розповісти про гру в м'яча чи вишколювання собак і так масно про фінти й паради. Ніхто краще за нього не знав вин. Він мав премудру теорію гри в кості, а також уміння кохати і міг довго й по-вченому пояснювати недоречність схрещування тубільної породи коней із зальцбурзькою. Нарешті, він знав геть про все анекдоти, а найбільше подобалося молодикам те, що він про все мав певну думку.

До того ж він був вельми потульний і послужливий, ніколи не забував про відстань між ним і шляхтою і мав такий неймовірно кумедний вигляд, коли вони, розгулявшись чи сп'янівши, уберуть його, бувало, на якийсь блазенський штиб. Він ніколи не сердився, коли його лаяли чи брали на кпини, і взагалі був такий добродушний, що не раз офірував собою, як цим міг припинити розмову, яка загрожувала порушити мир у товаристві.

Усе це давало йому можливість знатися з тими людьми, а він *повинен* був знатися з ними, адже для нього, каліки посполитого роду, шляхтичі були напівбоги; тільки вони жили, тільки їхня масонська мова була людською мовою, тільки їхнє життя купалося в світлі дня, в морі пахощів, тимчасом як решта станів животіли в сірій пільмі й чаду. Він проклинав своє простацьке походження, вважаючи його куди більшим лихом за каліцтво, і як лишався сам, так гірко й тяжко нарікав на нього, що мало не божеволів.

— Ну, Данієлю, — сказав Ульрік-Фредерік, коли Коротько виліз нагору до нього, — певне, густий туман стояв цієї ночі в тебе перед очима, що ти аж тут, на Західному валу, причалив! Чи, може, вино вчора ввечері піднялося так високо, що тебе сюди прибило, мов Ноїв ковчег до гори Арарат?

— Принце Канарійський, ви помиляєтесь, коли гадаєте, що цієї ночі я був у вашому товаристві.

— То якого дідька тобі треба? — нетерпляче крикнув Ульрік-Фредерік.

— Пане Гюленлеве! — поважно вже мовив Данієль і глянув на нього очима, повними сліз. — Нещасна я людина!

— Крамарчук ти паршивий, та й годі! Чи, бува, не за шхуну з оселедцями ти тремтиш, що її швед забере? Чи побиваєшся, що торгу не буде й шафран утратить міць, а перець та всіляке коріння спліснявіє? Крамарська ж твоя душа! Наче для порядного громадянина нема іншої гризоти, як думати, чи не забере дідько його жалюгідного краму, коли пахне загибеллю й королеві, й державі!

— Пане Гюленлеве!

— Та йди до бісового батька, не скигли.

— Ні, пане Гюленлеве, — урочисто сказав Данієль і відступив крок назад. — Не занепад у торгівлі мене журить і не те, що я втрачу гроші чи їм ціна впаде. Начхати мені й на оселедці, й на шафран, а от що мене прогнали, як прокаженого чи шахрая, і офіцери, й простолюди, то се вже просто гріх, пане Гюленлеве. Тому ж я й прокачався цілу ніч у траві та скавулів, як шолудивий пес, що його вигнано з дому, через те й скорчився та зігнувся, як найостанніша твар плазуща. У горі й безсиллі своєму я волав до всемогутнього бога й дорікав йому, бо чого ж мною гордувати мають? Чого руку мою мають вважати за всохлу й нездатну ані до шаблі, ані до рушниць, коли озброюються і служники, й челядники...

— Але хто ж у бісового батька тебе прогнав?

— Та я, пане Гюленлеве, побіг на вали разом з іншими. Підійшов до одного гурту — мені кажуть, що в них уже й без мене людей повно, підійшов до другого — а вони беруть мене на глум: мовляв, у них самі прості городяни, а для шляхти й значного люду там місця мало, ну, і ще всяке теревенили. Подекуди казали, що не хочуть мати до діла з каліками, бо в них і так біда, до них кулі самі летять, і вони не хочуть важити своїм життям і здоров'ям, залишаючи в себе людину, що на неї вже сам Господь наклав тавро. Тоді я попросив генерал-майора Алефельда, щоб мені якесь місце призначили, та він тільки головою похитав і засміявся: ще, мовляв, не так скрутно доводиться, аби підлатувати лави приземками, які лише заважатимуть замість допомагати.

— То чому ж ти не звернувся до когось із знайомих офіцерів?

— Я звертався, пане Гюленлеве, відразу подумав про наш гурток і побалакав з двома приреченнями, з Королем Спідньої Сорочки й Позолоченим Лицарем.

— Ну, й допомогли вони тобі?

— Аякже, допомогли, пане Гюленлеве, так допомогли, що нехай їм бог заплатить! Даніелю, сказали, йди додому й ласуй собі сливами. Вони, мовляв, думали, що мені стане глузду не приходити сюди й не блазнювати. Одна річ на веселій пиятиці — там я надаюся їм на комедіанта й блазня, а інша річ, як вони на службі, — тут мені краще й на очі їм не потикатися. Хіба гарно так казати, пане Гюленлеве? Ні, гріх, просто гріх! А що вони по шинках лигалися зі мною, то не тому, мовляв, що вважали мене за рівню, тож нічого мені пхатися сюди й думати, що я можу бути їм за товариша, коли вони службу відбувають. Надто я до них липну, пане Гюленлеве! Мені навіть у голові покладати собі не слід, що я можу втулитися до їхнього товариства в цьому місці, їм тут не треба майора від блазенських справ. Ось що сказали вони мені, пане Гюленлеве! А я ж хотів тільки одного: важити життям разом з усіма, плече в плече з іншими городянами.

— Так, — мовив Ульрік-Фредерік і позіхнув. — Я розумію, тобі прикро, що ти лишився осторонь від усього цього. Та й нудно, либонь, сидіти й пітніти за прилавком, коли тут, на валах, вирішується доля держави. Ну що ж, треба взяти й тебе. Бо... — він недовірко позирнув на Даніеля. — А тут нема якихось хитрощів, майстре, га?

Коротько затупав ногами з люті; він побілів, як стіна, й аж зубами заскреготів.

— Ну годі, годі! — повів далі Ульрік-Фредерік. — Я тобі вірю, але ж ти не можеш вимагати, щоб тобі вірили так, як на слово честі шляхтича. І не забувай, що свої перші ж тебе відштовхнули й... Ану, цить!

З одного Східного бастіону гримнув постріл, перший за цю війну.

Ульрік-Фредерік випростався, кров ударила йому в обличчя, очі його захоплено й спрагло стежили за білим димом, і коли він озвався, то голос йому якось дивно дрижав.

— Даніелю, — мовив він, — не пізніше як до півдня можеш прийти до мене й забудь про те, що я тобі сказав.

І він пішов.

Даніель захоплено подивився йому вслід, тоді глибоко зітхнув, сів на траву й заплакав так, як плаче нещасна дитина.

Було вже по півдні. Сильний рвучкий вітер бурхав міськими вулицями, збиваючи хмари стружок, соломинок і пилуки й перекидаючи їх із місця на місце. Він скидав із дахів черепицю, заганяв дим назад у димарі й грався з вивісками. Напинав темними дугами довгі калієві прапори фарб'ярів, ляскав чорними звивами й гудів, крутячи їх навколо розхитаних жердин.

Коліщата прядників без упину крутилися сюди й туди, вивіски римарів билися об стіну кудлатими хвостами, а прегарні скляні сонця складувів розтривожено хиталися й поблискували наввипередки з виглянсуваними мідницями голярів.

На задвірках ляскали віконця й ляди, кури ховалися за бочками й повітками, і

навіть свині тривожилися в хлівах, коли вітер свистів у щілинах і фугах.

Та хоч і віяв вітер, стояла важка спека; парило згори.

У будинках люди позіхали з задухи, тільки мухи жваво дзижчали в гарячому повітрі. На вулиці годі було витримати, на ганках тягло, тому всі, хто міг, перебиралися до саду. У великому саду за будинком Христофера Урне на Винницькій вулиці в затінку розлогого клена сиділа молода дівчина.

Сиділа й шила.

Була вона висока, струнка, майже худа, але груди мала широкі й пишні. Обличчя в неї було бліде і здавалося ще блідніше через густі чорні кучеряві коси й величезні боязкі карі очі. Ніс у неї був гострий, але гарний, рот великий, але не грубий, а усмішка її мала в собі якусь хворобливу звабу. Вуста були червоні, підборіддя трохи загострене, проте міцне й вольове. Вбрана вона була не дуже гарно: в стару широку й довгу сукню з чорного оксамиту із побляклим золотим візерунком, новий зелений сукняний капелюшок із білим як сніг струсячим пером і шкіряні черевички з облупленими носачами. В косах у неї був пух, і ні її комір, ні вузькі білі руки не були вельми чисті.

То була Софія, небога Христофера Урне. Її батько, державний радник і маршал, Йорген Урне[35], дідич із Альслев, кавалер ордена Слона[36], помер, як вона ще була дитиною, а мати, пані Маргрета Марсвін, — за кілька років після нього. Тому дівчинку забрав до себе старий дядько, а що він був удівець, то вона, принаймні на словах, стала господинею дому.

Вона сиділа, шила й мугикала пісеньку, похитуючи в лад черевичком на кінчику ноги.

Вгорі над головою гойдалися й шуміли, наче море, густолисті крони. Високі, обтикані квітом рожі все хитали верхівками, виписуючи нерівні дуги, наче в якомусь неспокійному божевіллі, а малина легкодухо хилилася, вивертаючи біле спідсподу листя, й мінилася з кожним подувом вітру. В повітрі кружляло сухе листя, трава аж стелилася по землі, а на кущі таволги, на ясних листяних хвилях колихалася біла квітчана піна, то збиваючись, то розпорошуючись.

Тоді на мить вітер ущух. Усе випросталося, немов тремтячи ще зі страху і стримавши дух у чеканні; а другої миті знову завив вітер, і по саду знову покотилися хвилі, зашуміли, заблищали, шалено вигойдуючись і ненастанно міняючись.

Філіс човником пливла,

Та як тільки загула

Корідонова сопілка[37],

То серденько вмить зів'яло,

І весельце з рук упало,

І весельце з рук упа...

Від хвіртки з другого кінця саду йшов Ульрік-Фредерік. Софія на мить здивовано позирнула в той бік, тоді знову схилилася над шитвом, співаючи собі далі.

Ульрік-Фредерік не поспішаючи простував доріжкою, подекуди спинявся, дивився на квіти і вдавав, ніби не помітив, що в садку хтось є. Потім звернув на бічну стежку,

став за великим кушем ясмину, обсмикнув мундир, поправив пояса, зняв капелюха, розпушив чуба і аж тоді вже рушив далі. Стежка завертала півколом і кінчалася просто там, де сиділа Софія.

— О, добрий день, панно Софіє! — вигукнув він, немов страшенно вражений.

— Добрий день, — відповіла вона спокійно й приязно, нерішуче встромила голку в шитво, розгладила його рукою, тоді глянула на прибульця, всміхнулася і кивнула йому: — Будьте гостем, пане Гюленлеве.

— Das nenn ich blindes Glück[38], — мовив він і вклонився. — Я сподівався застати тут тільки вашого кузена.

Софія скинула на нього оком і знову всміхнулася.

— Його тут нема, — сказала вона й похитала головою.

— Нема? — мовив Ульрік-Фредерік і опустил очі.

За якусь мить Софія зітхнула й сказала:

— Як же нині парко.

— Еге ж, парко. Схоже, що буде злива, якщо вляжеться вітер.

— Авжеж, — спроквола відповіла вона й задумливо стала дивитися на будинок.

— А постріл нині рано ви чули? — спитав Ульрік-Фредерік, ніби натякаючи, що збирається йти.

— Чула. Тяжка пора настала для нас цього літа. Так гірко на душі, як подумаєш, що загрожує і людям, і маєткам їхнім. А в кого стільки любих родичів та добрих друзів попало в цю зловісну affaire[39], як у мене, і над ними висить небезпека або стратити життя, або стати калікою, або позбутися свого достатку, то мимохіть опосідають голову всякі чудні, сумовиті думки.

— Ні, дорога моя панночко Софіє! Богом благаю вас, не плачте, не треба! Ви надто чорно дивитесь на всі ті речі.

Toujours Mars ne met pas au jour

Des objects de sang et de larmes

Mais ...[40]

І він схопив її руку й приклав собі до вуст.

... toujours l'Empire d'amour

Est plein de troubles et d'alarmes[41].

Софія простодушно дивилась на нього.

Ну хіба ж не красуня вона була! Темні, як ніч, очі, що таїли в собі могутню, невідпорну звабу — день пробивався з них роєм рухливих відблисків, мов чорний самоцвіт, що вигравав у сонячному сяєві; болісно прекрасні вуста; гордовита, як у лілеї, блідість лиць, що повільно зникала в золотаво-рожевому рум'янці, наче хмара, осяяна ранковою зорею; і делікатні скроні з темними жилками, немов ніжні пелюстки, що губилися в чорних косах...

Її рука, холодна, як мармур, тремтіла в його долоні; вона обережно витягла її й опустила очі. Шитво зсунулося на землю, і Ульрік-Фредерік став на одне коліно, щоб дістати його, та так і залишився стояти.

— Панно Софіє! — почав він.

Вона затулила йому рукою уста й подивилася на нього ніжно й поважно, сливе жалісливо.

— Ульріку-Фредеріку, любий! — озвалася вона. — Не візьміть мої слова за зле, але я заклинаю вас: не дайте захопити себе хвильовому настроєві, щоб не зайшла зміна в приємних стосунках, які досі між нами були. Нічого, крім прикрості та невдоволення, ми з того не матимем. Нерозважно ставати в таку позу, як оце ви; підведіться й сядьте скромненько коло мене на лавку, щоб ми могли спокійно поговорити.

— Ні, я хочу зараз же розгорнути перед вами книгу своєї долі, — сказав Ульрік-Фредерік, не підводячись. — То ви мало знаєте, якою великою пристрастю до вас запалив Амур моє серце, коли могли подумати, що я здатен тільки приязню з вами вдовольнитися. Заклинаю вас муками Христовими, не вірте тому, чого ніяк не може бути! Моє кохання — не якась там іскра чи жарина, що ледь жевріє і ви її вустами своїми можете чи роздмухати, чи погасити, як вам завгодно буде. Par dieu![42] Воно — полум'яний вогонь, що все поглинає, але вам вирішувати, чи буде він розпорошений і розкиданий на тисячі буйних спалахів і блудних вогників, а чи горітиме спокійно, гріючи й здіймаючись до неба.

— Але ж, любий Ульріку-Фредеріку, зласкавтеся наді мною і пожалійте мене, не вводьте в спокусу, якій я, може, не гідна буду опертися. Бо повірте: ви любий і дорогий моєму серцю, однак саме з сеї причини я опиратимуся, скільки можиму, аби ви, злегковаживши, не опинилися в фальшивому становищі, що його fideliter[43] не зможете витримувати. Ви, мабуть, десь на добрих шість років молодші за мене, і те, що нині, можливо, вам подобається в моїй особі, старість легко знекрасить або й оберне на бридке. Еге ж, ви всміхаєтесь, але уявіть собі, що ви, коли вам буде понад тридцять, тягаєте всюди з собою зморщену відьму, яка ні посагу багатого вам не принесла, ні якимось іншим робом кар'єрі вашій не прислужилася. І як вам здається, хіба ви тоді не пошкодуєте, що не одружилися, коли вам було двадцять років, з молоденькою князівною, яка найбільше личить вам за віком і за походженням і принесе краще майбутнє, ніж звичайна собі шляхтянка? Ульріку-Фредеріку, серце моє, спитайте своїх вельможних родичів, і вони скажуть вам те саме. Проте вони не скажуть, що якби ви привели собі дівчину-шляхтянку старшу за себе, то вона до смерті замучила б вас ревнющами. Вона ревнувала б вас до всього, на що ви глянете, до найпотаємніших думок ваших, і саме тому, що вона знала б, скільки ви через неї втратили, і намагалася б створити із кохання свого для вас цілий світ. Повірте мені, вона обожнювала б вас, оточила б вас своїм коханням, як залізною кліткою, а якби завважила, що ви хоч на мить захотіли б на волю, то плакала б днями й ночами, отруюючи вам кожну годину своїм невітшним горем.

Вона підвелася й подала йому руку.

— Прощайте, Ульріку-Фредеріку. Мені так гірко розлучатися з вами, наче вмирати, та через багато років, коли я буду зів'яла сива дівка або підстаркувата дружина якогось діда, ви переконаєтесь, що Софія Урне правду казала. Нехай вас

береже Господь бог! Пам'ятаєте в еспанському романі те місце, де змальовано індіанський плющ, що замолоду має собі за опору дерево, але в'ється далі круг нього ще довго по тому, як воно всохне і струхлявіє, і врешті тільки він його й тримає, бо саме дерево вже не годне стояти. Повірте, Ульріку-Фредеріку, що й ваше кохання буде моєю опорою ще довго по тому, як воно зів'яне й розвіється.

Вона поглянула йому просто у вічі й повернулася іти, але Ульрік-Фредерік міцно тримав її за руку.

— Ви що, хочете довести мене до шаленства? Чи ж треба тобі ще казати, що тепер, як я впевнився в твоєму коханні, вже ніхто в світі нас не розлучить? Невже ти не відчуваєш, що безглуздо говорити про те, чого ми хочемо, ти чи я? Хіба кров моя не сп'яніла від тебе? Хіба я тепер володію собою? Я шалію за тобою, і якби тепер ти й відвернулася від мене, то все одно була б моя, всупереч тобі і всупереч мені! Я кохаю тебе до зненависті... Я не думаю про твоє щастя — що мені до того, чи будеш ти щаслива, чи ні, аби тільки я разом з тобою тішився твоїми радощами, разом з тобою журився через твої прикрощі, аби тільки...

Він схопив її в обійми й пригорнув до грудей.

Вона повільно підвела голову й довго дивилася на нього заплаканими очима, потім усміхнулася.

— Ну, то хай буде так, як ти хочеш, Ульріку-Фредеріку! — І палко почала його цілувати.

Через три тижні справили бучні заручини. Король дав свою згоду, аби покласти край парубоцьким гулям Ульріка-Фредеріка.

V

Після великих вискоків другого вересня та двадцятого жовтня ціле місто славало Ульріка-Християна Гюленлеве, полковника Сатану, як його називали городяни? Ім'я його не сходило з уст. Не було в місті такого хлопчика, щоб не знав Беларіни, його рудої кобили з білими бабками, а як він їхав вулицею, копенгагенські дівчата захоплено позирали на його струнку високу постать у широкополому блакитному гвардійському мундирі з великими білими вилогами, червоним шарфом та шабельтасом завширшки в п'ядь, пишалися, коли зухвалий вояк ушановував їхні гарненькі личка кивом або випадковим поглядом. І навіть статечні батьки родини та їхні матрони в гофрованих очіпках, що добре знали, який же він розбещений, та чули про всі його любовні пригоди, зустрівши його, вдоволено кивали одне одному головою і глибокодумно вдавалися у важке питання, що було б з містом, якби воно не мало його, Ульріка-Християна.

А в тому, що вояки та добровольці обожнювали його, не було ніякого дива, бо він, так само як і його батько, король Християн, мав хист прихилити до себе людей. Проте й з іншого боку він багато чого успадкував від батька: був такий самий запальний і непомірований, але разом із тим мав і деякі його таланти — його рішучість і далекоглядність. Був він дуже відвертий: багаторічна служба при чужих дворах не зробила з нього царедворця. Та й не вельми він був вихований — у щоденному житті

нудно мовчазний, а на службі рота не розтулить, щоб не вилятися й не закласти, як найпослідуший матрос.

Але вояк із нього був добрий. Попри молодий вік — йому було тільки двадцять вісім років — він налагодив оборону міста й керував небезпечними, проте важливими вискоками з таким досконалим знанням справи і з такою зрілістю планів, що навряд чи оборона була б краща в руках когось іншого з підданців короля Фредеріка Третього[44].

Тож зрозуміло, що його ім'я затьмарило всі інші і що віршомази в своїх римованих звітах про вискоки вигукували, звертаючись до нього: "О переможний Гюленлеве, вітчизни визволителю!" — або вітали його так: "Хай славиться північний Марс, Давид відважний данський!" — і бажали, щоб життя його було як *cognu soriae*, себто як ріг достатку, повний хвали і шани, здоров'я, багатства й щастя. І цілком природно, що не одна тиха вечірня молитва закінчувалася проханням до бога зберегти й надалі життя панові Ульрікові-Християнові. Були навіть такі побожні душі, що слізно молилися, аби Господь відвів сліди його від слизької шляхетської стежки гріховної, а думки його від усього лихого й навернув їх до осяйного вінця чеснот і праведності, щоб той, хто здобув собі шану земну, міг так само досягти і єдину правдиву шану.

Марію Груббе вельми цікавив той близький тітчин родич. Їй усе якось не доводилося зустріти його ані в пані Рігіце, ані деінде; вона бачила його тільки один раз на вулиці, і то смерком, коли Люсі показала їй, як він їхав.

Усі говорили про нього, сливе кожного дня розповідали нові подробиці про його мужність. Вона чула й читала, що він герой, а захоплений гомін, що знявся поміж людьми тоді смерком, як він проїхав, справив на неї невитравне враження.

Велике наймення, наймення героя підносило його над тлумом звичайних людей. Вона, властиво, ніколи не уявляла собі, що герої — такі самі люди, як і всі решта. Імператор Александр Македонський, Ольгер Данський[45], лицар Баярд[46] та інші подібні до них — ото були герої! Величні, далекі, осяйні постаті, що швидше були взірцем абощо, ніж людьми, як усі. І так само як вона, малою будши, не могла повірити, що хтось годен писати так гарно, як у правописі, за яким навчають письма, так само їй ніколи не спадало на думку, щоб хтось міг стати героєм. Герої — то щось давнє, що існувало десь у минулому. А щоб можна було стріти героя, правдивого героя, побачити, як він їде верхи Великою Перевізницькою вулицею, — таке їй навіть не снилося. Життя враз цілком змінилось. Виходить, на світі були не тільки будні, а й велич, краса, різнобарвна пишнота, що про них оповідали хроніки й історичні пісні, — і з усім тим можна здибатися. Отже, й справді є таке, до чого можна прагнути всією душею. Все те, про що говорили люди й писали книжки, щось означало, чимось було. Мали глузд її невиразні марення й бажання. І так було не тільки з нею, дорослі люди теж вірили в це. Життя було чудове — багате, осяйне.

Марія ще тільки здогадувалася про це, була переконана, що це правда, але не могла побачити, відчути, що так воно й є. Тільки Ульрік-Християн був для неї чимось дотикальним, запорукою, що все те не вигадка. Тому всі її думки та мрії ненастанно кружляли навколо нього, і за день вона не раз підбігала до вікна, зачувши тупіт копит

на вулиці, і часто вмовляла послужливу Люсі, коли вони виходили з дому, зробити гак аж попри палац, та все одно ніколи його не зустріла.

Аж якось наприкінці жовтня, надвечір, вона сиділа й плела мереживо на підвіконні в довгастому покої, де був коминак. Пані Рігіце вмостилася біля коминка. Коло неї стояло невеличке цеберко з жаром, і вона час від часу брала пучку сухих квіток та цинамону з коробочки в себе на колінах і кидала на жар. У низенькому покої було задушно й чадно, аж нудно, а крізь широкі завіси з темними квітами майже не просякало світло. Із сусідньої кімнати долинали хурчання прядки, і пані Рігіце потихеньку стала дрімати на м'якому стільці.

Марію Груббе зморила задуха. Вона спробувала остудити гарячі щоки об холодну запітнілу шибку і водночас виглянула на вулицю, де від тоненького шару снігу було так ясно, що аж очі різало. Коли вона знову обернулася, то в покої видалося їй удвічі темніше і гнітючіше. І раптом у дверях уродився Ульрік-Християн. Він зайшов так швидко, що пані Рігіце аж підскочила на стільці. Марії він не зауважив, а просто всівся біля коминка. Потім кількома словами перепросив, що довго не приходив, сказав, що дуже стомився, пересів на стілець ближче до коминка, підпер рукою щоку й замовк, краєчком вуха слухаючи жваву бесіду пані Рігіце.

Марія Груббе пополотніла, так схвилювалася, коли побачила, що він зайшов, і аж очі на мить заплющила, наче їй запаморочилося в голові. Потім зашарілася, ледве зводячи дух. У неї було таке почуття, що підлога під нею западається і що весь pokій із стільцями, столами й людьми ширяє в повітрі. Все, що в ньому було, вона бачила навдивовижу чітко й виразно, але ніби в русі, тому не могла затримати на ньому погляду; до того ж воно здавалося їй якимось новим і чужим. Одначе її млість недовго тривала, і вона знову опам'яталася. Отже, це він. Їй хотілося бути десь далеко або хоч нагорі в своїй кімнатці, затишній маленькій кімнатці; їй було так страшно! Вона бачила, що руки їй тремтіли. Аби тільки він її не помітив!

Вона тихенько посунулася ще далі в заглибину вікна і аж тепер глянула просто на тітчиного гостя.

То ось який він із себе! Невже не вищий, не багато вищий? І очі в нього не чорні, не палкі, а блакитні, напрочуд блакитні, сумні очі. Оцього вже вона не сподівалася! Він був такий блідий і такий пригнічений. Ось він усміхнувся, але не дуже весело, зуби в нього такі білі, а рот гарний, такий зграбний, маленький.

Що довше вона дивилася на нього, то вродливішим він їй видавався, і вона почала дивуватися, що уявляла собі його вищим і взагалі не таким. Вона цілком забула про свій страх і думала тільки про хвалу та славу, яку чула про нього. Вона не зводила з нього очей і немов бачила, як він мчить на чолі свого війська серед радісного крику юрби і все розступається перед ним, відскакує від нього, як відскакують хвилі, коли, пінячись, вдаряють у широкі груди вітрильника. Загриміли самопали, заблищали палаші, кулі засвистіли в непроглядному диму, однак він кинувся вперед, сміливий і стрункий, а на стременах його маяла перемога, як написано в хроніках, що їх вона колись читала.

Сповненим подиву й захвату поглядом дивилася вона на Ульріка-Християна.

Раптово позирнувши в її бік, гість іспіймав той погляд. Він відвернувся, опустив очі й насилу погамував переможну усмішку, тоді підвівся й удав, ніби щойно зауважив Марію Груббе.

Пані Рігіце сказала, що то її маленька небога, і Марія вклонилася.

Ульрік-Християн здивувався і ледь розчарувався, коли взнав, що очі, які так на нього дивилися, були очима підлітка.

— Ma chère[47], — сказав він трохи глумливо і зиркнув на її плетиво. — Ти, видно, велика мастачка плести мереживо нишком — я такої ще й не бачив. За весь час навіть не чути було твоїх веретінець.

— О, — мовила Марія, що добре збагнула його натяк, — як я побачила вас, генерал-лейтенанте, — вона відсунула важку подушку з веретінцями на підвіконня, — то відразу подумала, що нині більше личить дбати про бинти, аніж про очіпки.

— А мені здається, що очіпки дівчатам такі самі charmant[48] за воєнних часів, як і за інших, — відповів він і глянув на неї.

— Так, але хто нині про це думає.

— Багато хто, — сказав Ульрік-Християн, якого почала тішити її поважність. — Хоч би й я.

— Так, я розумію, — відповіла Марія і поважно глянула на нього. — Ви ж бо розмовляєте з дівчиськом.

Вона церемонно вклонилася і взялась до веретінець. — Стривайте, любя панночко!

— О ні, не буду вам більше заважати.

— Послухай, — сказав він і, міцно схопивши її за зап'ястки, перекинув до себе через столик із веретінцями. — Ти нівроку попирхлива. Але, — прошепотів він, — коли зі мною вітаються таким поглядом, як оце ти, то я не хочу потім за хвилю так ніяко прощатися. Не хочу! Ану, лишень, поцілуй мене!

Із сльозами на очах Марія притулила свої тремтячі губи до його вуст. Ульрік-Християн випустив її, і вона принишкла коло столика, поклавши голову на руки.

Марія була приголомшена. Того дня й другого вона почувалася так, наче зробилася рабинею, перестала бути вільна. Наче хтось наступив їй ногою на шию, втопав у пилюку й вона не може підвестися. Одначе в тому почутті не було гіркоти, в думках не було опору, бажання помститися. Її опанував дивний спокій, згасли летючі рої яскравих мрій, зникла туга. До Ульріка-Християна вона не мала якогось певного почуття, знала тільки, що коли він скаже: "Ходи сюди!", то вона повинна буде йти, а як скаже: "йди геть!", то повинна буде відійти. Вона цього не могла збагнути, але так було, так мало бути й не могло бути інакше.

Цілими днями вона плела й вишивала так запопадливо, як ніколи досі, й наспівувала собі всіх сумних пісень, яких тільки знала: про троянди кохання, що їхні пелюстки зів'яли й ніколи більше не розквітнуть, про хлопця, що йому довелося покинути свою кохану й вирушити в чужі краї, звідки він уже ніколи, ніколи не вернеться, і про в'язня, що так довго сидів у темній вежі, про те, як у нього спочатку

загинув шляхетний сокіл, тоді вірний пес, а наостанці добрий сивий кінь, а його невірна дружина Мальвіна жила собі любо та весело й нічим не журилася. Співала вона цих пісень, співала й інших, зітхаючи, а часом плачучи, аж Люсі подумала, чи, бува, панночка не захворіла, й намовила її покласти подорожника собі в панчохи.

А як через кілька днів Ульрік-Християн знову завітав до них і заговорив до Марії, ласкаво й приязно, то й вона відповідала йому так само, наче ніколи нічого й не було між ними. Проте вона з дитячою цікавістю роздивлялася на його великі білі руки, що тоді так міцно схопили її, і пробувала підгледіти, що ж особливого було в його очах та в голосі, що вона так зніяковіла. Приглядалася й до його рота з тоненькими звислими вусиками, але все крадькома, і її аж шпигало зі страху.

Далі він став з'являтися щодня або через день, і Марія Груббе все більше ним захоплювалася. Коли його не було, їй здавалося, що старе дворище спорожніло і вимерло, і вона чекала на нього, як безсонної ночі чекають на світанок. Та коли він приходив, радість її ніколи не була повна й вільна; при ньому вона завше почувалася невпевнено.

Однієї ночі їй приснилося, що він їде верхи вулицею, повною люду, як того першого вечора. Але не чути було радісних вигуків, усі дивилися на нього холодно й байдуже; вона сама злякалася тієї тиші й не зважувалась усміхнутися, а сховалась у натовпі. Ось він обвів людей враженням, допитливим, сумним поглядом і спинив на ній очі. І вона проштовхалася крізь юрбу, впала перед його конем, і кінь наступив холодною підковою їй на потилицю...

Вона прокинулась, сіла в постелі й здивовано озирнулася по холодній, заллятій сьєвом кімнатці. Ох, це був тільки сон! І вона зітхнула — їй так хотілося показати, як палко вона його кохає. Авжеж, кохає, досі вона й не здогадувалася про це. Її наче в жар кидало, в очах мерехтіло, а серце шалено стукотіло: стук-стук. Вона його кохає! Як-бо чудово бринять ці слова: вона його кохає! Скільки в них принади, скільки гордощів, скільки дійсного, а проте й нездійсненого... Господи боже, що з того, що вона його покохала! І з жалю до себе самої на очі їй набігли сльози. Та все ж таки приємно! І вона знову сховалася під теплу перину, і так їй було гарно лежати собі й думати про нього і про своє велике, безмежно велике кохання.

Коли Марія наступного разу побачила Ульріка-Християна, то вже не почувала давньої невпевненості: навпаки, через свою таємницю вона ніби виросла у власних очах, а боячись зрадити її, стала краще владати собою, велася майже як доросла. Настала чудова пора, сповнена мрій і прагнень, казкова, прекрасна пора! Бо ж хіба не чудово було посилати Ульрікові-Християнові, коли він ішов від них, сотні поцілунків рукою, нишком від нього й від усіх, а коли приходив — уявляти собі, як він, коханий, пригортає її до себе, називає всіма ласкавими словами, як сідає коло неї, як вони дивляться одне одному в очі і вона гладить його м'якого, русявого чуба? Байдуже, що всього цього не було. Навпаки, вона паленіла на думку, що таке й справді могло статися.

То були прегарні, щасливі дні. Та ось у кінці листопада Ульрік-Християн тяжко

захворів, його здоров'я, давно підірване всілякими надмірностями, мабуть, не витримало безсонних ночей та цілоденної напруженої служби, чи, може, нові надмірності дійшли краю, тільки його здолала болюча, виснажлива недуга: він палав у гарячці, днями й ночами метався в ліжку, не маючи спокою. За короткий час недуга повернула в такий бік, що стало очевидно: наймення їй — смерть.

Було одинадцяте грудня.

У просторій, брунатного кольору світлиці, застеленій візерунчастими матами, що вела до покою хворого Ульріка-Християна, неспокійно походжав із кутка в куток королівський сповідач Ганс Дітріхсен Бартск'єр. Він неуважно спинявся перед картинами на стінах і, здавалось, дуже пильно роздивлявся на дебелих голих німф, що повлягалися в затінку темних дерев, Сусанн у купелі й знадливу Юдіт із дужими оголеними раменами. Але надовго вони його не могли принадити, він відійшов до вікна й без упину водив очима то по ясно-сірому небу, то по мокрому, блискучому дахові, то по довгуватих купках брудного підталого снігу на палацовому подвір'ї. Тоді знову почав неспокійно ходити, щось мурмочучи й вимахуючи руками.

Йому здалося, що двері відчинили; він зразу ж спинився й прислухався: ні. Потім важко звів дух і впав на стілець. Він сидів, зітхаючи, й потирав збентежено руки, коли двері й справді відчинилися і літня жінка в шляркованому очіпку із краму в червону цятку обережно поманила його рукою.

Священик випростався, взяв під пахву молитовника, пригладив сутану й подався до покою хворого.

То було просторе, довгастої форми приміщення, вшите аж до стелі темними лиштвами, що з їхніх глибоких вирізів щирили білі зуби яскраво розфарбовані голови турків і маврів. Тонкий сірувато-блакитний крам, що завішував донизу вузьке, глибоке, ґратчасте вікно, полишав нижню частину кімнати в густому мороці, зате світло вільно вигравало на розмальованій стелі, де коні, зброя і голі тіла спліталися разом у якийсь клубок, і на ліжковому запиналі з жовтого одамашку, обшитім срібними торочками.

Задушливе, важке від мастил та інших ліків повітря вдарило в обличчя священикові, як він зайшов, і аж дух йому забило. Він ухопився за стільця, сперся, і перед очима в нього все закрутилося: столик із пляшечками, слоїчками та горщиком, вікно, доглядачка в очіпку, ліжка з хворим, козла на зброю і відчинені двері в сусідню кімнату, де в коминку палахкотів вогонь.

— Мир вам, пане, — привітався священик тремтячим голосом, коли в голові йому трохи проясніло.

— Якого біса тобі тут треба? — заревів хворий і підвівся в постелі.

— *Gemach, gnädigster Herr, gemach!*[49] — кинулась заспокоювати його Ане Скомакерс, доглядачка. Вона підійшла до ліжка й ласкаво погладила рукою по перині. — *Es ist de hochwürdige Confessionar seiner Majestät, der hergeschicket is und Euch Beichten soll*[50].

— Ласкавий пане! Вельможний пане Гюленлеве! — почав священик і наблизився до ліжка. — Я добре знаю, що ви не належите до простодушно мудрих чи мудро

простодушних, яким слово боже було щоденною опорою, а дім-його — завсіднім притулком. І хоч бог, що повеліває громовим мортирам гриміти, є також богом, який тримає в правиці своїй золоті пальми перемоги чи кипариси поразки, що скапують кров'ю, та все ж коли не можна простити, то можна бодай зрозуміти, що той, кому дано владу над багатьма людьми і написано вести їх своїм прикладом, може часом забути, що ми яко голе ніщо суть, яко хисткий очерет, яко немічні різочки в могутніх руках творцевих, і подумати в зарозумілості своїй: се я доконав його, діло се — плід, що його я довів до стиглості й довершеності. Але ж, шановний пане! Нині, коли ви спочиваєте на своєму твердому ложі слабості, нині милостивий бог, бог правдивої любові, напевне, просвітив розум ваш і навернув серце ваше, ото ж ви, тремтячи зі страху перед муками пекельними, жадаєте висповідатися в невідпущених гріхах своїх, аби потішеному прийняти ласку й прощення, які він велелюбними руками своїми вам навстріч посилає. Зубатий хробак каяття...

— Хрест на мені, хрест на спині, весь в хрестах, як овечка в реп'яхах, — передражнив його Ульрік-Християн і сів на постелі. — Чи ти гадаєш, пісна твоя пика, чи ти гадаєш, що як людині кістки шматками із гноєм лізуть, то вона й рада буде слухати твої попівські теревені?

— Ласкавий пане, ви дуже зловживаєте тими привілеями, що їх дає ваше високе становище, а надто ваша гідна всякого жалю недуга, і без потреби ображаєте скромного слугу божого, що тільки виконує свій обов'язок, пробуючи навернути ваші думки на те, що справді єдино вам потрібне. О вельможний пане, який глузд перти проти рожна! Певне, тяжка недуга, що опосіла ваше тіло, не навчила вас, що ніхто не уникне кари божої і що небесний меч однаково спадає на великих, як і на малих?

Ульрік-Християн зареготав і перебив його:

— Ну й намололи ж сім мішків гречаної вовни! Щоб я з цього місця не встав! Просто як мала дитина! Те, що мене мучить, щоб ви знали, я сам собі заподіяв, сам, і більше ніхто. А як ви гадаєте, що це небо чи там пекло насилає таке на людей, то я вам ось що скажу: дістають вони хворобу всяку з пияцтва, нічних гулів, любовного завзяття тощо, це вже будьте певні. А тепер забирай свої високовчені кістки і гайда звідси, не дражни мене, бо я тобі...

У нього знову почався напад, і, корчачись та стогнучи з тяжкого болю, він так добірно лаявся й кляв, так блюзнив, що священник аж зблід із гніву й жаху і став молитися, щоб бог послав йому снагу й силу переконання, аби він зумів навернути цю зашкарублу в гріхах душу до правди й благодатної втіхи у святій вірі, а як хворий заспокоївся, він знову почав:

— Пане, пане! Слізно волаю до вас і прошу: облиште таку бридотну лайку й прокльони. Подумайте про те, що сокира вже біля коріння дерева і бути йому зрубаному і в вогонь киненому, якщо воно й далі неплідне і в останню хвилину не вкриється квітом і не зав'яжеться плодом! Облиште свою нечестиву впертість і, широко каючись та молячись, припадіть до ніг спасителя нашого...

Коли священник почав свою мову, Ульрік-Християн сів у головах ліжка і тепер грізно

показував на двері й вигукував:

— Н'raus, попе! Н'raus! [51] Я більше жадного слова твого не терпітиму!

— О шановний пане! — вів своєї священник. — Коли ви запеклися, не вірячи, що здобудете прощення, бо ж незмірна гора гріхів ваших, то потіштеся — адже невичерпна єсть криниця милосердя божого...

— Ізгинеш ти колись, попівська пико, чи ні? — закричав Ульрік-Християн крізь зціплені зуби. — Eins, zwei!.. [52]

— ...і навіть коли гріхи ваші червоні, мов кров, мов турецька багряниця...

— Rechts um! [53]

— ...то Господь зробить їх білими, як лівонський...

— А бий тебе сам святий сатана і всі його пресвяті янголи! — заревів Ульрік-Християн, зіскочивши з ліжка, вхопив із козлів шпагу й щосили замахнувся нею на священника. Але той спритно сховався в сусідній покій і зачинив за собою двері. Розлючений Ульрік-Християн побіг за ним, але відразу знеможений упав на підлогу, й до ліжка його вже довелося нести. Проте шпагу він узяв із собою.

Після того він до самого півдня спокійно дрімав. Біль його не мучив більше, знемога після такого хвилювання здавалася йому приємною і благодатною. Лежачи, він дивився на маленькі цятки світла, що просмикувалося поміж нитками краму, яким завішено вікно, і рахував чорні кільця на ґратах. Подеколи вдоволено всміхався, згадуючи свою гонитву за священником, і щоразу бурчав, як Ане Скомакерс починала вмовляти, аби він заплющив очі й спробував заснути.

Невдовзі по півдні в двері голосно постукали, і відразу ж зайшов священник із церкви Святої трійці, магістр Єнс Юстенсен, високий дебелий чоловік із грубими твердими рисами, чорним, коротко обстриженим чубом і великими запалими очима. Він підійшов просто до ліжка й привітався:

— Добрий день.

Як тільки Ульрік-Християн побачив, що перед його ліжком знову стоїть священник, то так розлютився, що аж затремтів увесь, і з його вуст градом посипалася лайка та прокльони і на попа, і на Ане Скомакерс, що не може вберегти його спокій, і на бога в небі, і на всіх святих.

— Заспокойся, чоловіче добрий, — заgrimів панотець Єнс. — Чи варто розпускати язика тому, хто одною ногою стоїть уже в могилі? Краще зужийте ту останню іскру життя, що й так ледь жевріє, аби помиритися з богом, аніж заводити лайку з людьми. Ви чините, мов ті злодії та злочинці, які, зачувши свій вирок і бачивши, що їм не уникнути лещат та сокири, уже на них наготовлених, у ганебному безсиллі погрожують Господові богів і проклинають його гидотними словами, аби додати собі отухи і в такий спосіб триматися на хвилях чисто тваринного переляку, безсилового боягузтва і рабського невітшного каяття, в якому врешті такі молодики й тонуть і якого вони бояться дужче, аніж смерті й мук смертельних.

Ульрік-Християн спокійно слухав його, аж поки нишком витяг із-під перини шпагу, а тоді гукнув:

— Начувайся, попе! — і націлився на панотця Єнса, але той упевнено відбив удар своїм товстим молитовником.

— Облиште хлоп'ячі вихватки! — глузливо сказав він. — Ми вже обидва надто старі на таке. А ти, — звернувся він до Ане Скомакерс, — краще залиши нас самих.

Ане вийшла, священник присунув до ліжка свого стільця, а Ульрік-Християн поклав шпагу зверху на перину.

Потім панотець Єнс почав красномовно оповідати про гріх і заплату за гріх, про любов господню до людей і про смерть на хресті.

Поки священник говорив, Ульрік-Християн то крутив шпагою так, щоб полірована криця вигравала на світлі, то лаявся, то наспівував уривки з сороміцьких пісеньок, то пробував перебити його всякими блюзнірськими запитаннями. Та панотець Єнс не зважав на те, а вів далі про сім слів на хресті, про тайну вечерю, про відпущення гріхів і небесне царство.

Та ось Ульрік-Християн випростався на постелі й сказав панотцеві Єнсові просто в обличчя:

— Все це брехні й порожні вигадки!

— Хай мене дідько вхопить на цьому місці, коли я брешу! — вигукнув священник. — Кожнісіньке моє слово — правда. — І він так луснув кулаком по столу, що кухлі та шклянки аж понаскакували одні на одних. А тоді підвівся й суворим голосом звернувся до Ульріка-Християна: — Ви варті того, щоб я в справедливому гніві струсив порошок із ніг своїх і лишив вас тут лежати на певну здобич дияволові та його царству, куди ви притьмом попадете. Ви з тих, що кожного дня розпинають Ісуса на хресті й що на них давно вже чекає пекло. Не глузуйте з страшною назвою пекла, бо то слово, що несе в собі вогонь і муки, а ще крик і стогін, скрегіт приречених на довічну кару, із жахливого болю скорчених! Ох, пекельні страждання й муки гірші, аніж можна розумом людським осягти, бо коли навіть хто вмирає на колесі чи під розпеченими кліщами й попаде відразу в геєну вогненну, то буде тужити за карним своїм місцем, як за лоном Авраамовим. Звісно, тяжко терпіти тілові людському пошесті й слабості різні, що, наче протяг, уїдаються цаль по цалеві в усі м'язи, що викручують їх, мало не рвуть, що печуть нутро гірше за вогонь і сіль, що тупими зубами вгризаються до самих кісток. Але пекельні муки — як ревучий ураган болю, що чіпляється за кожний суглобчик, як шалена буря незмірних болів, як вічний вир стогону й мук: бо ж одна хвиля набігає на берег, а за нею ще одна і ще, без кінця, так само набігають палючі жала й удари пекельні один по одному і нині, і завжди, і на віки віків.

Хворий збентежено оглянувся довкола.

— Не хочу! — промурмотів він. — Не хочу! Мені нема діла до вашого пекла й до вашого неба, я хочу вмерти, просто вмерти, й більше нічого.

— Умрете ви напевне, — сказав священник, — але в кінці темної стежки смерті є лише двійко брам: одна — до небесного раю, а друга — до пекельних мук, а іншого шляху немає, далєбі немає.

— Є, попе, є! Хіба ні? Кажи! Хіба немає глибокої, глибочезної могили, наготованої

для тих, хто йшов своїм власним шляхом, глибокої чорної могили туди, вниз, у ніщо, в самісіньке ніщо?

— Ті, що йдуть своїм власним шляхом, прямують до царства диявола. Їх аж кишить коло брами пекельної, значних і простих, старих і молодих, вони опираються, штовхаються, аби втекти від ненажерної пащі, й волають жалісливо до бога, що його шляхом не хотіли йти, благають, аби він вивів їх звідти. Над головами їхніми чути зойки пресподниці, і вони корчаться з жаху та горя, але пекельна брама зімкнеться над ними, як вода змикається над потопельником.

— Чи в тому, що ви оповідаєте мені, є хоч трохи правди? Заприсягніться своїм чесним ім'ям, що се не вигадка!

— Се правда!

— А я не хочу! Обійдуся без вашого бога, не хочу в царство небесне, бажаю просто вмерти.

— Ну, то йди собі у навіки прокляте місце страждань, де хвилі безмежного, кипучого сірчаного моря підкидають товпища нечестивих, що їхні тіла корчаться з муки, а обпечені вуста даремне силкуються вхопити повітря серед гарячого полум'я, що танцює над поверхнею. Я бачу, як тіла їхні борсаються, наче білі меві на морі, наче розбризкана піна в бурю, а зойки їхні — яко рев землі, коли землетрус роздирає їй нутро, а стогін їхній і наймення не має. О нещасний! З цілого серця хотів би я відмолити тебе, але бачу, що благодать відвернула від тебе обличчя своє, а сонце милосердя зайшло навіки.

— То поможи мені, попе, поможи! — застогнав Ульрік-Християн. — Який із тебе священик, коли ти не можеш допомогти? Молись! На бога, молись! Чи тобі язик відсох, що ти не молишся? Або дай мені твого вина й твого хліба. Кажуть же, що спасіння у вині та в хлібові. Чи, може, то брехня, суща, ганебна брехня? Я плазуватиму перед твоїм богом і каятимуся, немов хлопчисько. Він же такий дужий, такий несправедливо дужий, такий невітшно могутній! Уласкав же свого бога, ублагай за мене, я скоряюся, я більше вже не можу!

— Молись!

— Я молитимуся, молитимуся, скільки треба! — І він уклякнув у постелі й склав руки. — Отак? — спитав він і позирнув на панотця Єнса. — А що я маю казати?

Священик не відповів.

Якусь хвилину Ульрік-Християн клячав, дивлячись угору великими, блискучими з гарячки очима.

— Нема слів, попе! — пожалівся він. — Господи Ісусе! Геть усе забув. — І він, плачучи, впав на ліжко.

Раптом він підвівся, взяв шпагу, переломив навпіл і вигукнув:

— Господи, Ісусе Христе, дивись, я зламав свою шпагу! — Він підніс догори два блискучі уламки. — Здаюся, Ісусе, здаюся!

Тепер священик звернувся до нього із словами розради й поспішився приготувати його до смерті, бо з усього видно було, що хворий довго не проживе.

Потім панотець Єнс покликав Ане Скомакерс і пішов.

Оскільки хворобу вважали заразною, ніхто з близької рідні не заходив до хворого, але внизу в світлиці сиділо кілька родичів, друзів, королівський лейб-медикус та двоє двірських кавалерів, аби зустрічати шляхетних відвідувачів, послів, офіцерів, двірських і радників, що приходили дізнатися про здоров'я Ульріка-Християна. Тому в кімнаті хворого ніщо не порушувало спокою, і Ульрік-Християн знову лишився наодинці з Ане Скомакерс.

Почало смеркати. Ане підкинула в коминак дров, засвітила кілька свічок, зручно вместилася на стільчику й поклала перед собою молитовника. Тоді натягнула на чоло очіпка й невдовзі заснула. В передпокої чергували голяр і лакей на випадок, якби що сталося; вони собі розляглися на підлозі під вікном і грали в бабки на маті, аби не чути було стукоту, і так захопилися грою, що й не помітили, як хтось прошмигнув передпокоем, аж поки почули, як за ним зачинилися двері до покою хворого.

— Медикус! — мовили вони, перелякано дивлячись один на одного.

То була Марія Груббе.

Вона нечутно підійшла до ліжка й схилилася над хворим, що спокійно дрімав. У тьмяному, непевному світлі він здавався такий блідий і чужий: чоло — біле, як у мерця, повіки — дивовижно великі, а худі, жовті як віск руки стомлено й безпорадно шукали чогось на синьому матраці.

Марія заплакала.

— То ти такий слабий? — промурмотіла вона.

Ставши навколішки побіч ліжка, спершися ліктями на побічницю, вона заглянула йому просто в обличчя.

Він прокинувся й розплющив очі. Погляд його був допитливий, тривожний.

— Ульріку-Християне, — мовила Марія й поклала йому руку на плече.

— Тут ще хтось є? — знеможено простогнав він.

Марія похитала головою і спитала:

— Ти дуже хворий?

— Так, мені скоро кінець.

— Ні, ні! Ти повинен жити! Хто ж у мене залишиться, як тебе не стане? Ні, ні, я не знесу твоєї смерті!

— Жити? Жити легко, але я вже скуштував передсмертного хліба та передсмертного вина й мушу померти. Так, так. Хліба й вина, тіла й крові... ти віриш, що цим можна... Ні, ні! В ім'я господнє, в ім'я Ісусове Христове, помолися за мене, дитино, помолися гаряче й щиро!

Марія склала руки й помолилася.

— Амінь! Амінь! Молися ще. Я такий великий грішник, дитино, що треба багато молитов. Помолися ще, прокажи довгу молитву, щоб було багато слів, якнайбільше! Ох, ні! Що це таке? Чого ліжко крутиться? Тримай його! Міцно тримай! Воно ходором ходить... яко шалена буря незмірних болів, яко вічний вир стогону й мук... ха-ха-ха... Чи я знову п'яний? Що за притичина? Від чого ж би? Ага, від вина!.. Ну, звісно, я ж вино

пив! Ха-ха-ха! Lustig, mein Kind, lustig![54] Поцілуй мене, голубонько моя!

Herzen und küssen

Ist Himmel auf Erd ...[55]

Поцілуй ще, рибонько, я такий холодний, а ти така кругленька й тепла... Поцілуй гарячіше... Ти така біла та пухкенька, біла та гладенька...

Він схопив перелякану дівчину в обійми й притягнув до себе. Ту мить прокинулася Ане Скомакерс і побачила, що хворий сидить і воркує з якоюсь жінкою. Вона грізно замахнулася своїм молитовником і закричала:

— H'raus du höllisch' Weib!.. Sitzt mich das lose Ding und tändeliet mit de sterbende Gnad'! H'raus, wer du bist — elender Bote des Menschenfeindes, des lebendigen Teufels![56]

— Teufel![57] — заревів Ульрік-Християн і, жахаючись, відштовхнув Марію Груббе від себе. — Геть, сатано! Геть, геть! — Він почав хреститися. — О проклятий дияволе! Хочеш призвести мене до гріха, як я от-от дух спущу! В останню хвилину, коли треба так пильнуватися! Геть, геть в ім'я господнє, проклята примаро!

Витріщивши очі, скрививши з жаху обличчя, він підвівся на постелі й показав на двері.

Сливе онімівши з переляку, Марія вибігла з кімнати.

Хворий упав на ліжку й став ревно молитися, а тим часом Ане Скомакерс голосно й спроквола читала одну по одній молитви із свого молитовника, видрукувані великими літерами.

За кілька годин Ульрік-Християн помер.

VI

Після штурму Копенгагена в лютому п'ятдесят дев'ятого року шведи відступили й спинилися на тому, що не зняли облоги.

Обложені зітхнули тепер вільніше, тягар війни трохи спав, можна було перепочити й натішитися і тим, що зроблено, й тим, чого досягнуто — і в царині слави, і в царині привілеїв. Правда, знайшлися й такі, що, скуштувавши бурхливого воєнного життя, невдоволено споглядали, як нудне, одноманітне замирення розгортає свої буденні лаштунки. Одначе більшість городян були раді, їм наче світ угору піднявся. Радощі ті виливалися в гучних бенкетах, бо всі весілля, заручини, хрестини, що їх відкладувано, поки ворог стояв під самим містом, тепер збирали веселі стовпища на кожній вулиці й у кожному завулкові.

Настав тепер час узятися й до своїх сусідів і з трісочки в їхньому оці робити поліно. Настав час обмовляти одне одного, завидувати й ненавидіти. Ожили заздрощі на талан ближнього і на його щастя, а давнішня ворожнеча знову запалала люттю й жадобою до помсти. А один копенгагенець останнім часом навіть збільшив число своїх ворогів і повернув на голову свою сливе загальну ненависть. То був Корфіц Ульфельд[58]. Дошкулити йому не можна було, бо він любенько сидів собі у ворожому таборі, зате вже на тих його родичів та родичів його дружини, яких вважали за прихильних до нього, позирали недовірливим оком, стежили за ними й ображали їх, а при дворі навіть

чути про них не хотіли.

Такої неласки зазнало небагато людей, але серед них була Софія Урне, наречена Ульріка-Фредеріка.

Королева, що дужче ненавиділа Ульфельдову дружину, аніж самого Ульфельда, ще й спочатку була проти Ульрікового-Фредерікового одруження з такою близькою родичкою Елеонори-Християни[59], а тепер, коли останні вчинки Ульфельдові викликали до нього й до його прихильників ще більшу зненависть, ніж перше, вона знову почала наструнчувати короля та інших впливових осіб, аби розірвати ті заручини.

Не багато треба було часу, щоб король забажав того самого, що й королева, бо йому змалювали й справді схильну до інтриг Софію Урне такою хитрющою і небезпечною, а Ульріка-Фредеріка таким легковажним і потульним, що йому стало ясно, до яких чвар і неприємностей міг спричинитись той шлюб. Але він уже дав згоду й надто цінував свою честь і своє слово, щоб від нього відмагатися. Тому він спробував відраяти Ульріка-Фредеріка.

Вказував, що особа, справедливо не бажана йому та королеві через свою прихильність до ворогів королівського дому, може легко звести нанівець гарне становище, яке Ульрік-Фредерік посідає при дворі, а також, що він сам руйнує своє майбутнє, бо навряд чи хто довірив би відповідальні високі посади тому, на кого свідомо й постійно впливають ворожі до двору кола. І, нарешті, король натякнув на каверзний норов панни Софії і засумнівався, чи справді вона кохає Ульріка-Фредеріка, бо ж правдиве й щире кохання, мовляв, радше відмовиться від свого щастя, аніж наражатиме коханого на біду й небезпеку, радше, сумуючи, приховає свої почуття, ніж відверто тішитиметься перемогою. А панну Софію сумління не мучить, навпаки, вона скористалася з його молодості й сліпого кохання.

Так відраював король Ульріка-Фредеріка, проте надаремне, бо той ще добре пам'ятав, як важко йому було вмовити панну Софію освідчити свої почуття, і, виходячи від короля, він ще твердіше поклав собі, що ніхто їх не розлучить. Сватання до Софії був перший поважний крок у його житті, і він вважав за справу честі довести його до кінця. Завше-бо знаходилося стільки рук, ладних вести його, але тепер він уже, хвалити бога, не маленький, може йти сам і хоче цього. Що йому двір і королівська ласка, що гонори й слави супроти кохання? Тільки задля кохання він буде боротися й страждати, тільки задля нього житиме!

Та король дав узнаки Христоферові Урне, що він проти цього шлюбу, і перед Ульріком-Фредеріком зачинено двері: він міг тепер лиш тайкома бачитися з панною Софією. Спершу це тільки додало гарту їхньому почуттю, але далі спричинилося до того, що він став рідше навідуватися до своєї нареченої, тверезіше придивлятися до неї, і бували хвилини, коли він сумнівався, чи вона справді його кохає, і вже не знав, чи того літнього дня не принаджувала вона його, вдаючи, ніби стримує.

Двір, що досі приймав його з відкритими обіймами, виказував тепер крижаний холод. Король, що раніше так ласкаво дбав про його майбутнє, тепер цілком збайдужів, ніхто нізвідки не простягав рук, аби вести його, і йому почало їх бракувати — він був не

така людина, щоб плисти *проти* течії; як тільки вона переставала *йогонести*, він занепадав духом. З самого малку йому дано в руки золоту нитку; треба тільки було йти за нею, і він дійшов би до щастя й шани, а він пустив її, щоб самому собі прокладати шлях... Нитка ще мерехтить перед ним... Чи, бува, не схопити її наново? Він не мав відваги суперечити королеві, але й не міг покинути Софію; доводилось скрадатися манівцями, щоб її побачити, і це було чи не найгірше. Його гордості страждали через те негідне хитрування, він-бо звик приходити у величі й пишноті, звик кожний свій крок уряджати по-князівському, а тут треба було робити все цілком інакше. Спливали дні, спливали тижні в надаремних роздумах і нездійснених планах, йому набридла власна безпорадність, він відчував до себе зневагу, та ще й мучили сумніви: чи його вічна нерішучість не вбила її кохання і чи взагалі вона його кохала? Казали, що вона така розумна... Ну звісно, розумна, але чи *така*, як казали? Е, ні, де ж тоді й шукати кохання, коли вона не кохає! А все ж, усе ж...

За садом Христофера Урне бігла вузенька стежечка, якраз щоб пройти одній людині. Саме тудою й доводилося ходити Ульрікові-Фредерікові, коли він хотів побачити свою наречену. Він залюбки брав із собою Коротька стояти на чатах у кінці стежки, аби ніхто не помітив з вулиці, як він перелазить через паркан.

Була тепла місячна літня ніч. Добрі люди вже три або й чотири години як обляглися. Даніель загорнувся в плащ і сів на поламане свиняче корито, що його викинули на стежку з поближного подвір'я. Він був у доброму гуморі, трішки напідпитку, і, сидючи, хихотів із своїх власних веселих думок.

Ульрік-Фредерік уже переліз через паркан і був у саду. Міцно пахла бузина; на моріжку довгими білими смугами лежало полотно, що його постелено білити. На кленові вгорі і в кущах троянд побіля нього тихо шелестіло листя. Кущі були геть обсіпані червоними квітами, але в ясному місячному світлі вони здавалися майже білими. Ульрік-Фредерік рушив до будинку. Стіна проти місяця біліла, аж очі сліпила, шибки жовтаво поблискували. Яка навколо була тиша, сяєво й тиша!.. Ось зацвірав цвіркун, наче забряжчав чимось шкляним, полохаючи ніч, мальви кидали на білий мур чіткі синюваті тіні, над полотном здіймалася ледь помітна пара... Нарешті заціпку на дверях відщепнуто, і він опинився в темряві. Обережно, навшпиньки він піднімався нагору старими сходами. Назустріч йому війнуло затхлим гострим духом із горища, під ногами все рипіли трухляві сходи. Місяць заглядав усередину крізь віконце в даху й кидав чотирикутник світла на рівну поверхню купи зерна. Ульрік-Фредерік перестрибнув купу, за ним проти світла закрутилася курява, і він опинився біля дверей комірчини. Вони відчинилися зсередини, і слабке, червонувате полум'я свічки на мить вихопило з темряви купу зерна, кривий, закурений, жовтий димар, крокви, тоді знову все зникло, і він опинився поряд із Софією в комірчині.

Комірчина була низенька, тісна, заставлена великими шафами з полотном. Під стелею висіли полотняні мішки з пухом і пір'ям, по кутках стояли старі пряжки, а стіни були обвішані вінками цибулі й кованою сріблом упряжжю. Під вікном, затуленим великою дерев'яною віконницею, стояла оздоблена міддю скриня, а на ній маленький

ручний ліхтарик. Софія відсунула в ньому рогову шибку, аби світло було ясніше. Коси в неї були розплетені й спадали на плечі, на облямований хутром вовняний сачок, одягнений на щоденну сукню, обличчя — бліде й засмучене, але вона весело сміялася і без угаву щебетала. Вона всілася на низенький стільчик, склала руки на колінах і жваво заговорила до Ульріка-Фредеріка, що стояв і не озивався. Але говорила вона зі страху, бо його мовчанка лякала її.

— Ну, пане Мовчку-Невідповідайку, — мовила вона, — чого ж ти не озиваєшся? Чи за ті сто годин тобі не спало на думку сотні речей, що ти їх хотів би шепнути мені на вухо? О, значить ти не тужив так, як я тужила! — вона поправила свічку в ліхтарі пальцями й кинула пригару з гнота на підлогу. Ульрік-Фредерік мимохіть ступив уперед і затоптав жарину. — Ну добре, — вела вона далі, — ходи сюди й сідай. Але спершу стань на коліна, зітхай і благай мене зласкавитись, бо ось уже третю ніч я сиджу тут і чекаю на тебе. І вчора, й позавчора я надаремне сиділа й тужила за тобою, аж поки очі мої склепилися. — Вона загрозово звела руку. — На коліна, невірнику! І проси помилювання, як просять його на смерть роковані! — Вона сказала це жартівливо-врочисто, тоді засміялася й попросила трохи благально, а трохи й нетерпляче: — Ходи й стань на коліна! Ну, стань-бо!

Ульрік-Фредерік майже сердито озирнувся довкола: смішно було ставати на коліна в комірчині Христофера Урне. Проте він укланув, обняв її за стан рукою і сховав обличчя в неї на колінах, але не озивався.

Мовчала й Софія, стурбована й налякана: вона помітила, що Ульрік-Фредерік блідий і змучений, що погляд у нього боязкий і неспокійний. Рука її безтурботно гралася його чубом, однак серце, передчуваючи біду, калатало в грудях.

Так вони просиділи довгенько.

Нараз Ульрік-Фредерік скочив на ноги.

— Ні, ні! — мовив він. — Так далі тривати не може! Богом свідчуся, нашим Господом небесним, що ти мені дорожча за все на світі, і я навіть уявити собі не можу, як я без тебе житиму. Та що з того? До чого це призведе? Усі так заповзялися на нас, із жадних уст не чув я ані слова розради, кожен від нас відвертається. Як хто забачить мене, то наче холодна тінь набіжить на нього, а перше, бувало, хоч куди б я зайшов, то наче сяєво на всіх розливалось. Я такий самотній, Софіє, такий тяжко самотній! Так, я знаю, ти застерігала мене, і мені сором і гріх звертатися до тебе з таким благанням... але це змагання мене заїло, висмоктало з мене всю мужність і всю гідність, і хоч я палаю з сорому, а все ж благаю тебе покірно й принижено: дай мені волю! Верни мені назад моє слово, кохана дівчино!

Поки він говорив, Софія підвелася й стояла перед ним незворушна й холодна, мов статуя, поважно дивлячись на нього.

— Я вагітна, — мовила вона спокійно й твердо.

Ульрік-Фредерік відчував, що, якби вона сказала "гаразд", якби дала йому волю, він не прийняв би того дарунка, а святобливо кинувся б їй до ніг; будиши впевнений у її коханні, він пішов би наперекір і королеві, й усім. Але вона цього не вчинила, вона

тільки смикнула за ланцюг, аби показати, як міцно він прив'язаний. О, недарма казали, що вона мудра! В ньому все кипіло, він ладен був кинутись на неї, схопити за білу шию, видушити з неї правду, присилувати її розтулити кожну пелюстку троянди кохання, щоб він побачив усі її заглибини, всі згорточки і нарешті мав певність! Але він переміг себе й сказав усміхаючись:

— Ну звісно, знаю... Я просто пожартував, ти ж розумієш.

Софія тривожно глянула на нього: ой ні, не просто пожартував, ні! Бо чого ж не підійшов і не поцілував її, чого принишк там у затінку, що тільки очі видно? Ні, він не пожартував, він спитав так само поважно, як вона відповіла. Ох, та відповідь! Софія невиразно відчувала, що нею втратила: він би не лишив її, якби вона сказала "гаразд".

— О Ульріку-Фредеріку! — мовила вона. — Я думала тільки про наше дитя, та коли ти мене більше не кохаєш, то йди, йди швидше й улаштуй своє щастя, я тебе не тримаю.

— Та я ж тільки пожартував, невже ти не розумієш? Чи ти гадаєш, що я міг би виканючити назад своє слово й нишком утекти на ганьбу й наругу? Та я б тоді не смів очей звести, все боявся б, що зустріну чийсь погляд, який бачив моє безчестя, й доведеться понурювати з сорому голову!

І Ульрік-Фредерік говорив щиро: якби вона так кохала його, як він її, то ще може б, але тепер він нізащо в світі не покине її.

Софія підійшла до нього, поклала йому голову на плече й заплакала.

— Прощай, Ульріку-Фредеріку! Йди собі, йди! Якби я навіть могла прив'язати тебе єдиним своїм волоском, то й тоді не тримала б тебе, знаючи, що ти прагнеш піти від мене.

Ульрік-Фредерік нетерпляче похитав головою.

— Кохана Софіє! — сказав він і випручався з її обіймів. — Не будемо грати комедії одне перед одним. Мій обов'язок і перед тобою й перед собою — щоб священик з'єднав наші руки. Але миттю цього не зробиш, повинчаємось за кілька днів, і то потаємно, бо немає потреби ще дужче наструнчувати людей проти себе.

Софія нічого не зважилась на те сказати, отож вони умовилися, як і де має відбутися шлюб, і врешті ніжно попрощалися.

Коли Ульрік-Фредерік зійшов до саду, місяць уже не світив, було темно, і з чорного неба падали зрідка важкі краплі дощу. По садибах навколо піяли невсипущі півні, однак Данієль заснув на чатах.

Через тиждень якийсь убогий священик потаємно звінчав панну Софію й Ульріка-Фредеріка в його парадному покої. Але таємницю так погано берегли, що вже за кілька днів королева завела про неї мову з королем. Унаслідок тієї розмови через місяць королівським наказом шлюб скасовано і майже в той самий час панну Софію за згодою її родичів відіслано до жіночого монастиря в Іцегоє[60].

Ульрік-Фредерік навіть не пробував запобігти тому насильству, хоч і почувався ображеним. Але він був стомлений, отупілий і схилився в глухому невдоволенні перед тим, чого, мовляв, усе одно не минути. Майже щодня напивався, а сп'янівши, починав

плакати й нарікати перед кількома своїми горілчаними братчиками, що стали тепер його єдиним товариством, і розповідати їм, яке тихе, щасливе життя на нього чекало. Мову свою він завше кінчав зловісними натяками, що дні його вже пораховані і що скоро його розбите серце понесуть до того шпиталю, де постіль стелять чорними перинами, а черви правлять за лікарів.

Щоб покласти край такому життю, король вирядив його з військом, що його голландці перекидали на острів Фюн, а звідти він повернувся в середині листопада із звісткою про перемогу під Ньюборгом[61]. Тепер він знову доскочив королевої ласки, посів давнє місце при дворі, дістав звання полковника кавалерії і наче знову став самим собою.

VII

Марії Груbbe сімнадцять років.

Того надвечір'я, коли вона, перелякана, втекла від смертного ложа Ульріка-Християна Гюленлеве, вона стрімголов кинулася до своєї кімнатки, ломила руки, металася з кутка в куток і стогнала, наче з великого болю, тому Люсі щодуху помчала до пані Рігіце й Христом-богом благала швидше прийти й самій поглянути, бо їй, мовляв, здається, що в панни Марії щось лопнуло всередині. Пані Рігіце піднялась нагору, але не могла нічого довідатись: дівчина впала перед стільцем, сховала голову на сидінні й на все, що пані Рігіце питала, відповідала одне: що вона хоче додому, тільки додому й що довше вона тут не лишиться. Вона плакала, аж хлипала, та все хитала головою. Врешті пані Рігіце надавала їй добрячих ляпасів, вилаяла Люсі, що та налякала її до смерті такими дурницями, й полишила їх самих давати собі раду.

Марії було байдуже, що її бито. Якби її хто поналяскував у щасливі дні кохання, вона б сприйняла це як найгірше лихо, як найглибшу образу, але тепер їй було однаково — всі її бажання, її віра, всі надії за коротку часину зів'яли, поскручувались і розвіялися. Марія згадала, що одного разу вдома, в Тьеле, бачила, як наймити шпурляли камінням у собаку, що залізла до качинового ставка з високою огорожею. Сердешна тварина тихо плавала попід берегами, а вилізти з води не могла. Кров цебеніла з неї, каміння ранило її, і Марія згадала, як за кожним разом молила бога, щоб камінь добив собаку, бо вона була така нещасна, що найтяжчий гріх був би подарувати їй життя. Тепер Марія й сама почувалася тією бідлашною Діаною, рада була кожному лихові, кожному смуткові, аби тільки він її влучив у саме серце, бо була така нещасна, що прагнула й сподівалася лише одного — щоб її доби́ли. Ох, якщо такий кінець усякої величі — рабський стогін, хтивє шаленство й принижений страх, — то на світі величі взагалі немає. Правдивий герой, що про нього вона мріяла, під'їздив до брами смерті, брязкаючи острогами й дзенькаючи повіддям, хоч простоволосий, опустивши меч, але йому не малювався жах у безтямних очах і не злітала молитва про милосердя з тремтячих губів. Отже, немає на світі осяяних цнотами постатей, щоб пориватися до них, щоб кохати й обожувати їх, немає такого сонця, щоб дивитися на нього, аж у очах тобі померкне, аж усе навколо почне яскріти, блищати й мінитися барвами. Тьмяно й сіро... Скрізь тьмяно й сіро, скрізь порожні непроглядні будні, млява

щоденна метушня.

Так думала вона перший час. Їй здавалося, наче на коротку хвилю її перенесено в дивовижний, кольоровий, казковий світ і в його теплому, життєдайному повітрі ціла її істота вибуяла в чудову, незнану квітку, що випромінювала світло з кожної пелюсточки, духмянілажною кожною жилочкою і, втішаючись тим своїм світлом і запахом, росла все вгору та вгору, наливалася силою й повнявою, листочок до листочка, пагінець до пагінця. А тепер усе те згинуло, вона знову стала неплідна і вбога, порожня й задубіла з холоду. І весь світ був такий, усі люди навколо такі самісінькі. А проте вони жили собі, заклопотані своєю дурною повсякденністю, — ох, їй аж серце краялось, так гидко було дивитися, як вони бундючаться, як пишаються своїми злиднями, як гордо дослухаються до лункого гудіння власної порожнечі.

І Марія жадібно вхопилася живлющого скарбу — старовинних духовних книг, які їй так часто пропонували і від яких вона так само часто відмовлялася. Вона знаходила похмуру втіху в їхньому суворому слові про мізерію світу і про марноту всього земного. Та найбільше припала їй до серця одна книга: "Відкриття святого Йоанна Богослова"[62]. Вона весь час поверталася до неї і не могла надивитися на пишноти небесного Єрусалима, уявляла собі його до найменших дрібниць, виходила всі його завулки, заглянула в кожні його двері. Її засліплював променистий блиск сарди і берилів, хризопрасів і яхонтів, вона спочивала в затінку перлових брам і вдивлялася, мов у свічадо, в прозоре золото вулиць. Часто Марія розмірковувала про те, що б робила вона, Люсі, тітка Рігіце і всі мешканці Копенгагена, коли б перший янгол вилив на землю чашу божого гніву, а тоді другий свою і третій свою... Далі вона ніколи не сягала, завше починала наново.

Сидячи коло роботи, вона невтомно співала жалібним голосом довгі псалми про муки Христові, а як була вільна, то проказувала довгі молитви із "Пацьорок богомольця" та з "Голосів дванадцяти місяців господніх", бо обидва молитовники знала майже напам'ять.

У всій тій побожності була частка заличкованого шанобства, бо хоч Марія справді відчувала тягар гріховних пут, хоч прагнула поєднатися з богом, але її молитовні вправи ґрунтувалися на невиразній жадобі володарювати, напівсвідомій надії стати одною з вибраних преподобиць, одною з перших у царстві небесному. Побожність геть змінила її натуру. Марія зробилася замкнута, відлюдькувата, поінакшала й зовні — схудла, зблідла, а в очах їй з'явився якийсь твердий жагучий блиск. Воно було й не дивно, бо страшні картини з Апокаліпсиса, мов живі, вставали перед нею вві сні, а вдень її думки з ранку до вечора крутилися довкола того, що є в людському житті гріховного й важкого; ввечері ж, як Люсі засинала, вона підводилась, ставала голими коліньми на підлогу, знаходячи в тому якесь містично-аскетичне вдоволення, й молилася, аж доки ноги їй дубіли з холоду й знемоги.

Потім настав час, коли шведи відступили зовсім, і цілий Копенгаген тільки те й робив, що пригощав, як господар, і пив, як гість. Одного з таких днів сталася зміна в Марії — до кімнатки з'явилася пані Рігіце в супроводі кравчині й закидала стіл і стільці

купами корсеток, суконь і гаптованих перлами очіпків, що їх Марія успадкувала від небіжки матері. Саме тепер тітка вирішила, що час уже Марію одягти по-дівочому.

І так цікаво було стати причиною всієї тієї метушні, що ввірвалася до її кімнатки! Це ж задля неї стільки пороли й міряли, стільки краяли й зметували. А хіба не прекрасний був той червоногарячий атлас, що тьмяно жеврів у рясних важких згортках і яскраво блищав там, де був натягнений рівно? Як любо, як же навдивовижу любо слухати було жваві суперечки про те, чи не занадто грубий цей едвобний камлот і чи гарно він облягатиме постать, або ж чи до лиця їй буде он той турецький зелений крам. І жадні докори сумління, жадні тужливі мрії не могли встояти перед тією променистою дійсністю. А вже варто було раз сісти до бенкетного столу — бо тепер її брали на бенкети — в білому, як сніг, плоєному комірці серед інших дівчат у таких самих комірцях, як її колишнє життя поблякло, мов давній сон; і варто було раз виступити в сарабанді й павані, вбраній у сукню з золотої парчі, в мереживні панчохи і взутій у вишиті полотняні черевички, щоб червоніти на саму згадку про свої душевні мордування.

І вона справді червоніла, справді виступала в сарабанді й павані, бо тепер їй двічі на тиждень доводилось ходити разом з іншими молодими шляхтянками до великої зали Крістена Скеля на танці — там старий мекленбуржець навчав їх постави, різних па й реверансів за найновішою іспанською модою. Крім того, її навчано грати на лютні, а ще поліпшувано її французьку мову, бо в пані Рігіце тепер з'явилися нові плани.

І Марія була щаслива.

Як молода принцеса, що її тримали ув'язнену, а тепер просто з мороку темниці, з оточення брутальних наглядачів на радощі народу посадовили на трон, укоронували її кучері золотим вінцем влади і шани, бачить, як назустріч їй лине відданий усміх, як усі схиляються перед нею і визнають її зверхність, — так само й Марія вийшла із своєї тихої кімнатки в світ, і всі величали її та лестили, немов вона була королева, всі, усміхаючись, схилялися перед владою її краси.

Є квітка, що зветься перловий гіацинт. Вона така блакитна, як блакитні були очі в Марії, але вони блищали, як тремтяча крапля роси, а глибиною своєю скидалися на затінений шафір. Вони вміли опускатися так несміливо, як ніжна мелодія, що завмирає вдалині, і скидатися так відважно, як згуки сурми. Чи сумували вони? Авжеж, і були тоді такі, як тьмяні зорі, що мерехтять затуманеним тремтливим світлом, коли настає день. Вони вміли дивитися так лагідно й довірливо, що вам здавалося, ніби хтось іздалеку, як у сні, кличе вас на ім'я, а коли їх затьмарювало горе, коли в них прозирала безнадія й туга, то ніби чутно було, як скапує кров.

Ось таке враження вона справляла і знала про це, але не до кінця. Бо якби знала до кінця та була старша, то, либонь, на кам'яну статую обернулася б, владною вродою пишаючись, почала б трактувати себе, як рідкісний коштовний клейнод, що вимагає тільки дорогої блискучої оправы, аби він став усім бажаний, і тоді, спокійно й холодно, давала б милуватися собою. Однак такого не сталося. Її врода дозріла настільки швидше за неї саму, Марія так раптово почутила її силу, що потрібно було ще багато

часу, поки її істота спокійно й упевнено сперлася б на ту вроду й рушила в життя, на неї здавшись. Навпаки, вона все робила, щоб подобатися, стала трохи кокетна й дуже чепуриста, вуха її жадібно вбирали кожні лестощі, а очі — кожний захоплений погляд, і все те вона ревно берегла в своєму серці.

Отже, Марія мала сімнадцять років, і була саме неділя, перша неділя після замир'я. Вранці вона ходила слухати подячний молебень до церкви, а тепер одягалася на післяобідню прогулянку з тіткою Рігіце.

Тієї неділі все місто було схвильоване, бо вперше після замир'я відчинено міські брами, що були замкнені впродовж цілих двадцяти двох місяців. Усім забажалося вийти поглянути, що сталося з околицею міста, де був отаборився ворог і де точилися бої; хотілося спуститись у траншеї і вилізти на бруствери, кортіло зазирнути до ям від мін і помацати тури; ось тут стояв той, а там загинув той; тут наші наступали, а там їх оточив ворог; і все за валами було цікаве, від слідів гарматних лафетів і вугілля з вартівних багать до простріляного старого паркана й вибілених сонцем кінських черепів; тут, на валах, біля шанців, коло стін і стовпів було про що поговорити, посперечатися, було що пояснювати й відгадувати.

Герт Пюпер з усією своєю родиною теж никав навколо і вже, мабуть, чи не всоте гупав ногою в землю; йому здавалося, що вона якось дивно стугонить, наче порожня, а опасиста дружина боязко сіпала його за рукав і благала не бути таким відважним. Одначе майстер Герт тупав ще заповзятіше, його найстарший син показував своїй невеличкій нареченій, де він вартував тієї ночі, коли йому прострілено каптан і де токаревому синові ядро відірвало голову, а менші діти плакали, бо вони знайшли олив'яну кулю і їм не дозволили її взяти — адже куля могла бути отруєна, як казав Ерік Лауріцен. Він теж вийшов за місто й порпався тепер у зітлілій соломі там, де стояли бараки, згадавши оповідь про вояка, що його повішено на підступах до Магдебурга, а під подушкою в нього семеро його товаришів знайшли стільки грошей, що накивали п'ятами з війська ще перед тим, як почали грабувати місто.

Людей за валами не меншало. Ті йшли додому, а ті натомість приходили, зелене поле й сірі дороги були всіяні чорними цятками постатей, що тинялися й оглядали добре знані місця так пильно й зацікавлено, наче то був новий світ чи невідомий острів, який допіру вигулькнув із дна морського. Багато було й таких, що, угледівши широкий вільний простір, розлогі лани й луки, запалювалися раптовою жадобою до мандрів і йшли все далі й далі, сп'янілі з того привілля, неосязного й безмежного. Та надвечір більшість людей вернулася до міста й подалася в напрямку Нере, до цвинтаря коло церкви святого Петра та до навколишніх великих садів, бо здавна вже заведено, що влітку, після вечірні в неділю, городяни гуляли там і втішалися свіжим повітрям у затінку зелених дерев. Коли ж ворог підступив під самі вали, стало не до гульні, і кладовище було порожнє і в свята, і в будні, але нині люди знову згадали колишній звичай, і з обох кінців Перської вулиці надходили цілі юрми — шляхтичі й прості городяни, вбогі й багаті, геть усі згадали про розлогі верховіття лип на тому цвинтарі.

Поміж зеленими могилами й на широких нагробних плитах сиділи веселими

купками городяни — або одною родиною, або ще й із знайомими — й споживали вечерю. Челядники стояли осторонь і жували смачний недільний хліб, чекаючи на щось краще. Діти, набравши в жмені недоїдків, бігали до голодних старченят, що стояли під муром, цікаві хлопчаки слезізували довгі написи на плитах, а батьки їхні слухали й пишалися ними, тимчасом як матері й дівчатка приглядалися, як були вбрані значні люди, що прогулювалися по широких доріжках. Вони з'явилися трохи пізніше, вже повечерявши дома або в поближніх трахтернях.

Були там набундючені дами й стрункі дівчата, літні й молоді офіцери, огрядні дідичі й чужоземні посли. Он там походжав сивий Ганс Нансен[63], що усміхався навсібіч, дотримуючи кроку старому багатієві Вілему Ф'юренові й дослухаючись до його писклявого голосу; а ось надійшли Корфіц Троле й поважний Отто Краг, он блакитноока пані Іда До спинилась перекинутися словом із старим Акселем Урупом, що завше усміхався, світячи своїми великими зубами, а його скоцюрблена дружина, пані Сісель Груббе, тюпала попереду побіч своєї сестри Рігіце й нетерплячої Марії; були там і Герсдорф, і Шак, і жовтогровий Тюресен, і Педер Рец з іспанськими манерами і в іспанському вбранні.

Ульрік-Фредерік теж гуляв там із Нільсом Розенкрансом, хвацьким, жвавим підполковником, французом із натури.

Вони здибали пані Рігіце та її супутниць. Ульрік-Фредерік холодно вітається й хоче поминути їх, бо після розлучення з Софією Урне гнівається на пані Рігіце, вважаючи, що вона, одна з найпалкіших прихильниць королеви, теж доклала рук до тієї справи. Та Розенкранс зупиняється, і Аксель Уруп так запрошує їх повечеряти разом у саду в Йогана-Адольфа, що відмовитись важко й доводиться йти.

Небавом усі вони вже сидять у мурованій альтанці й наминають сільські страви, що ними їх пригощає городник.

— Чи правду кажуть, — спитала Іда До, — ніби шведські офіцери так галантно поводитися з зеландськими дівчатами, що ті цілими табунами їхали з ними на чужину?

— А то ж як, — озвалася Сісель Груббе. — Принаймні достеменно відомо, що та плюгава дівка Дюре гайнула з ними.

— А з яких вона Дюре? — спитала пані Рігіце.

— Із сконських, серденько, із тих, знаєш, ласистих, що геть усі поріднилися з Повіцями. А та, що до шведів утекла, — дочка Геніга Дюре із Вестернергора, що взяв найстаршу дочку Ове Повіца, Сидонію. Та й батьківського добра з собою прихопила — простирадл, і подушок, і срібла, і грошків теж.

— Атож, — засміявся Аксель Уруп, — велике кохання й воза великого тягне.

— Ну певне ж, — потвердив Олуф До — він завше вимахував лівою рукою, коли говорив. — Кохання... певне ж... то така сила...

— К-к-кохання, — докинув Розенкранс і граційно погладив мізинцем вуса, — подібне до Герк-к-кулеса в с-с-спідниці. Таке л-л-лагідне, charmant у п-п-поведінці, т-т-тендітне й покірне на в-в-вигляд, а, либонь, має с-с-снаги й хитрощів, щоб усі дванадцять герк-к-кулесових подвигів д-д-доконати...

— Атож! — перебила його Іда До. — Уже з кохання тієї Дюре видно, що принаймні одного подвигу воно годне доконати — ба як вичистила шаховки та скрині, мов той конюшні Урієві, чи як там його, ви знаєте, про кого я.

— А мені кохання швидше нагадує інше почуття, — мовив Ульрік-Фредерік, звертаючись до Марії Груббе. — Це ніби заснути в пустелі, а прокинутися в преппишному, прохолодному саду. Бо таку воно має силу, що геть перероджує людську душу, і те, що перше здавалося марним і порожнім, починає яскріти перед очима звабою і розкошами. А ви що думаєте про кохання, люба Маріє?

— Я? — здивувалася дівчина. — Я б сказала, що воно — мов діамант. Бо як на діамант любо й приємно дивитися, так само й кохання гарне й принадне, і як діамант отруйний для того, хто його проковтне, так і кохання наче отруєє чи до страшного шаленства призводить того, кого воно спіткає. Принаймні таке здання можна вивести з химерної поведенції і чудерної бесіди закоханих персон.

— Еге ж, — галантно прошепотів Ульрік-Фредерік. — Добре свічці наводити резони бідному метеликові, її блиском засліпленому.

— А ти, відай, правду кажеш, Маріє, — почав Аксель Уруп і спинився, щоб усміхнутися й кивнути їй. — Авжеж, відай, так воно й є, що кохання — тільки отрута, яка нам кров каламутить. А то як іще ворожки могли б чарівними виварами й чудодійним зіллям цілком байдужим особам полум'яну пристрасть навіювати?

— Отакої! Тьху на тебе! — перебила його пані Сісель. — Надало ж тебе згадати про такі богоненавидні речі, та ще й у святу неділю!

— Сісель, серденько моє! — відказав він. — Я собі мислю, що в словах моїх немає гріха, отже, таки немає... навпаки... Чи ви, може, думаєте, що є, пане полковнику Гюленлеве? Ні? Звісно ж, ні. Хіба не сказано в святому письмі про ворожок і про лихі замовини? Сказано, далебі сказано. Що я хотів додати? Ага, що всі наші афекти, гадаю, коріняться в крові, бо як, бува, запалишся чогось, то зразу відчуваєш, що кров тобі аж кипить, аж гупає в очах і в вухах. Або як зненацька злякаєшся, то хіба не здається, що кров так і відлине в ноги, аж похолонеш увесь? Чи, по-вашому, дарма кажуть, що горе бліде й безкровне, а радощі рум'яні, як ружа? Недарма, запевняю вас, їй же бо, недарма! Всі афекти в людині залежать від певного стану і певної якості її крові, а надто кохання! Воно приходить, аж як кров визріє після сімнадцятої чи вісімнадцятої зміни тепла й холоду і почне шумувати в жилах, мов добре вино. Бо ж кохання і є шумування в крові: воно тисне й здимається, кидає в жар і до такої нестями доводить людину, що вона вже нічого з собою вдіяти неспроможна, але потім, так само як виграний напій очищається, воно теж стає лагідніше й спокійніше, не таке гаряче й бурхливе. І ще одним кохання до вина подібне: як шляхетне вино напровесні, коли цвіте виноград, починає шипіти й шумувати, наче знову грати хоче, так само й змисли у всіх людей, навіть у старих, теж весною на короткий час дужче, ніж завше, до кохання схильні. А справдешня причина та, що кров ніколи не може забути свого шумування напровесні життя, щоразу згадує про нього, як настає весняна пора, і знову пробує заграти.

— Невже ж, — погодився Олуф До. — Кров — вона, теє то як його... певне ж... дуже каверзна річ... певне ж.

— Свята правда, — докинула пані Рігіце. — На кров усе впливає: і сонце, й місяць, та й негода також, що правда, те не гріх.

— І навіть думки інших людей, — підхопила пані Іда. — Я на своїй старшій сестрі впевнилась. Ми разом спали, і, бувало, вночі не встигне вона очей склепити, як починає зітхати та ногами й руками сукати, наче поривається встати й десь піти, звідки її покликано. А все тому, що її наречений, який тоді в Голландії був, страшенно тужив за нею, днями й ночами про неї думав, і вона не мала ані часини спокою і на здоров'ї геть підупала. Пам'ятаєте, голубонько Сісель, яка вона була бліда й хирлява, поки не вернувся Йорген Бліде?

— Ще б пак! Таке й питаєте! Сердешна! Зате як вона потім розцвіла — мов та ружа! А перші її пологи, о господи... — і вона повела далі пошепки.

Розенкранс повернувся до Акселя Урупа.

— То ви вважаєте, — мовив він, — що *élixir d'amour*[64] щось наче ш-ш-шумка мат-т-терія, яку впорскують у кров, і та п-п-починає нуртувати? Се ц-ц-цілком потверджує одну *aventure*[65], що про неї оповідав м-м-мені небіжчик Ульрік-Християн, як ми раз ішли на вали. С-с-сталося се в Ант-т-тверпені, в "*Hotellerie des trois brochets*"[66], де він т-т-тоді стояв. Уранці під час служби божої він п-п-примітив одну вродливу молоденьку панночку, і вона також поглянула на нього л-л-ласкаво. Та за д-д-день він забув про н-н-неї. А ввечері вернувся до своєї кімнати, а т-т-там лежить т-т-троянда в головах на ліжку. Він узяв її, п-п-понюхав, і миттю перед очима в нього постала, як ж-ж-жива, та панночка, мов на стіні намальована. І його враз пойняла т-т-така туга за нею, що, к-к-казав він, хотілося криком кричати. Врешті він н-н-не витримав, вибіг на вулицю і, с-с-стогнуци, помчав, як божевільний, зовсім с-с-себе не тямлячи. Його ніби т-т-тягло щось усе вперед та вперед, а всередині наче в-в-вогнем пекло. І так він бігав до самого ранку.

Вони ще довго балакали так і порозходилися додому, аж як зайшло сонце й на вулицях почало темніти.

Ульрік-Фредерік весь час був мовчазний і майже не підтримував загальної розмови, боячись, що як він ще щось скаже про кохання, то його слова сприймуть, як особисті спогади та враження від його зв'язку з Софією Урне. Та й узагалі йому не хотілося говорити, і коли він залишився сам із Розенкрансом, то відповідав йому так коротко й неуважно, що той швидко знудився й кинув його.

Ульрік-Фредерік подався додому — в той час йому були виділені покої в Розенборзі[67]. Служник кудись пішов, не засвітивши свічок, і він довго, аж за північ, сидів сам у темній великій світлиці.

Його опосів якийсь дивний настрій — чи то пригнічений, чи сповнений передчуттів, наче легенька дрімота, коли душа безвільно плине тихою рікою, а над прибережними деревами зринають невиразно-мінливі картини і якісь напівдумки, наче великі тьмяні бульбашки повільно здіймаються з темної глибини, пливуть за течією і лопаються. То був відгомін розмови, строкаті купки людей на цвинтарі, усмішка Марії Груббе, пані

Рігіце, королева, королівська ласка й королівський гнів... помах руки Марії Груббе, Софія Урне, бліда й далека... ще блідіша і ще дальша... троянда в головах на ліжку й голос Марії Груббе, згучання кожного окремого слова, його інтонація... Він сидів, наслухаючи, і чув знову й знову, як той голос ширяв у тиші.

Ульрік-Фредерік підвівся, підійшов до вікна, відчинив його й сперся ліктями на широке підвіконня. Як надворі прохолодно, тихо й прохолодно!

З саду війнуло прегарним винним духом росяних троянд, прохолодною терпкістю молодого листя, гострим запахом розквітлого клена. З неба сіяв дрібненький дощик і напинав над садом синюватий тремтливий морок. Чорне віття модрин, кучеряве гілля плакучих беріз і розкішні крони буків ковзалися, немов тіні, на непевному тлі туману, а підстрижені верхівки тисів стриміли в небо, мов чорні колони зруйнованого храму.

Було так тихо, як у глибокій могилі, тільки одноманітно спадали легкі, мов пушинки, краплини і чувся сливе невловимий шепіт, який то наростав, то знову завмирав за блискучими з дощу стовбурами.

Як дивно було слухати той шепіт, який він був тужливий! Чи то не легкий помах крил давніх спогадів, що летять кудись мимо цілими гуртами? Чи не тихий шурхіт зів'ялого листя втрачених ілюзій?

Ох, він такий самотній, такий страшенно самотній, від усіх забутий! Серед тисяч сердець, що стукають навколо в нічній тиші, немає жадного, що тужило б за ним... Над землею напнута безмежна сіть із невидимих ниток, що зв'язують душі одну з одною, ниток, міцніших за життя і за смерть, але жадна з них не тяглася до нього. Безхатній, самотній... Самотній?.. А чи то не келихи там задзвеніли, не поцілунки чути? Чи не промайнули там білі плечі й темні очі? Чи не сміх то залунав уночі? Та що там! Краще повільні краплі гіркої самоти, аніж отруйні, нудні солодощі. О, будьте ви прокляті! Я струшу порошок твій з своїх думок, брехливе, собаче життя... життя для сліпих... для жебраків... Наче троянда... О, хай її Господь береже і боронить цієї ночі... Якби можна стати її опорою і захистком, встеляти їй кожну стежку й відвертати від неї кожний подув вітру... Така гарна... а слухає, наче мала дитина... мов троянда!..

VIII

Марією Груббе всі тепер захоплювалися, проте вона швидко помітила, що хоч її й випустили з дитячої кімнатки, та все одно в колі дорослих не вважають за рівну. Таких молоденьких дівчат, попри всі компліменти й лестощі, в товаристві тримали на своєму місці, на один —щабель нижче. Це відчутно було з безлічі дрібниць, кожна з яких здавалася незначною, але вкупі вони таки дещо важили. Одне те, що діти завше були з ними запанібрата й так вільно почувалися в їхньому товаристві, наче рівні, аж злість брала. А тут іще челядь: зразу впадало в око, що старий служник цілком інакше брав плаща від пані, аніж від панночки, і так само неоднаково усміхалася покоївка, помагаючи одягтися одруженій дамі й неодруженій. Прикро було зносити приятельський тон, що його дозволяли собі шляхтичі-підлітки, а те, що на них не справляли аніякісінького враження зневажлива посмішка й крижаний погляд, доводило просто до відчаю. Найліпше поводитися молоді кавалери: якщо вони й не

закохані в тебе, а все ж такі делікатні, шанобливі, говорять найприємніші слова, які тільки знають, і в кожній їхній міні, в кожному русі прозирає галантна увага, що підвищує тебе у власних очах. Щоправда, хоч як прикро, а й серед них доволі було таких, що робили все те більше задля вправи. Із старших чоловіків деякі просто дратували своїми перебільшеними компліментами й жартівливим залицанням. Проте найдужче допікали жінки, а надто ті, що недавно одружилися: слухає тебе, легенько, поблажливо киває головою, і не розбереш, чи вона підбадьорює тебе, чи думає про щось інше, чи в посмішці її світиться співчуття, чи глум, — просто збожеволіти можна! Та й між самими дівчатами стосунки були такі, що аж ніяк не підносили їх: вони завше не мирилися, так і дивились, як би котрусь принизити, трактували одна одну, мов діти, і ніяк не вміли поводитись між собою гідно, як молоді дами, виявляти одна одній усі можливі зовнішні ознаки пошани, щоб тим самим оточити й себе вінцем достоїнності. Одне слово, становище таке, що ніхто не позаздрить, тож і не диво, що як пані Рігіце натякнула Марії про свій з іншими родичами намір одружити її з Ульріком-Фредеріком, то Марія, хоч їй і на гадку не спадало закохуватися в нього, вельми втішилась, бо та звістка відхиляла перед нею широкий овид на майбутнє. А ще як їй змалювали, яке то буде почесне й вигідне одруження, як вона ввійде до найвужчого двірського кола, в яких розкошах житиме і яка рівна дорога до шани й величі лежить перед Ульріком-Фредеріком, хлібним сином короля і, головне, визнаним улюбленцем, та ще як вона сама собі подумки додала, який він гарний, гречний і закоханий, то їй почало навіть здаватися, що то було б надто велике щастя, і вона вся тремтіла на думку, що все те ще тільки голі наміри, порожні слова й марні надії.

Однак пані Рігіце знала, на чому будувати свої плани. Ульрік-Фредерік не тільки звівся їй та попросив закинути за нього слівце перед Марією, але й умовив вивідати, чи буде на те ласкава воля короля та королеви. Обоє вони сприйняли звістку вельми прихильно й дали свою згоду; щоправда, король спершу був завагався.

Королева та пані Рігіце, її щира приятелька й близька двірська дама, очевидно, давно вже обмірковували те одруження, а король, крім намови своєї дружини, зважив, мабуть, і те, що Марія мала багатий посаг. Річ у тім, що в короля було сутужно з грішми, а Ульрік-Фредерік, хоч і дістав у голд Вордінгборг[68], але, звиклий до розкошів та, марнотратства, завше перебував у скруті, і королеві доводилось раз у раз йому помагати. А що Маріїна мати, пані Марія Юль, була вже небіжка, то, одружившись, Марія мала одержати її спадок. Маріїн же батько, Ерік Груббе, на той час посідав маєтки в Тьеле, Вінге, Гамельгорі, Бігумі, Трінерупі і Нербекі, не рахуючи дрібніших хуторів, до того ж із нього був добрий, ощадливий господар, тому і в прийдешньому можна було сподіватися великої спадщини.

Отже, все склалося добре, Ульрік-Фредерік міг спокійно засилати сватів. Через тиждень після Йвана справили врочисті заручини.

Ульрік-Фредерік був дуже закоханий, але не так бурхливо й тривожно, як тоді, коли серце його заволоділа була Софія Урне. Його кохання було мрійливе, ніжне, схвильоване, сливе тужне, а не життєрадісне, рум'яне й здорове.

Марія розповіла йому не дуже веселу історію свого дитинства, і він любив подумки малювати собі її дитячі страждання з таким самим співчутливо-хтивим задоволенням, з яким молодий схимник у мріях своїх споглядає вродливу бліду мученицю, що лежить скривавлена між гострих зубів тортурного колеса. А то знову ж бували хвилини, коли його посідали похмурі передчуття, що йому не судилося вберегти її, що дочасна смерть вирве Марію з його обіймів, і тоді він у відчаї врочисто присягався сам собі, що носитиме її на руках, відвертатиме від неї кожен лихий подув, прихилитиме до її молодих грудей кожен золотий промінчик радощів і ніколи не завдасть їй смутку.

Та бували також хвилини, коли він пишався їй радів, міркуючи, що всю ту розкішну красу, ту дивовижну душу віддано під його владу, як душу небіжчика під владу господню, і як він захоче, то може звеличати її, а як захоче, то й розтоптати, принизити, присилувати до покори.

Марія трохи й сама була винна, що в Ульріка-Фредеріка могли зродитися такі думки, бо її кохання, коли вона взагалі кохала, було якесь чудне — гордовите й зарозуміле. Приблизне, тільки наполовину правдиве уявлення про нього можна скласти, порівнявши її кохання до небіжчика Ульріка-Християна з озером, що його вистьобала, виганяла, перекотила буря, а кохання до Ульріка-Фредеріка з тим самим озером, але в надвечірню пору, як буря вже стихне й на його дзеркальній, холодній ясній гладіні немає ніякого руху, тільки бульбашки лопаються попід берегом у темному очереті. А все ж до певної міри цей образ віддає її почуття: не тільки тим, що Марія була спокійна й холодна до Ульріка-Фредеріка, а ще більше — що всі її райдужні, буйні мрії та гадки, які породило перше кохання, зблякли й розвіялися в безсилій тиші цього нового почуття.

Звісно ж, вона кохала Ульріка-Фредеріка, але чи не тому часом, що він був ніби чарівнича паличка, яка відчиняла їй браму до життєвих розкошів і пишнот? І чи, бува, не ті пишноти вона любила найбільше?

Іноді здавалося, що ні. Коли вона, бувало, сиділа смерком у нього на колінах і, награвуючи на цитрі, співала французькі пісеньки про Дафніса й Амаріліс, а тоді враз спинялася їй, неухважно перебираючи пальцями струни, схиляла голову йому на плече, то знаходила для його жадібного слуху такі солодкі й ніжні слова, що кращих не знає й правдиве кохання, а на очі їй набігали такі ясні сльози, що їх може викликати тільки лагідне зворушення переповненого почуттям серця. А все ж, чи не туга то була, чи не спогади про колишнє кохання викликали в неї такий настрій, що, захищений тихим присмерком, напоений гарячою кров'ю і ніжною музикою, обдурював її саму й робив щасливим Ульріка-Фредеріка? Бо ж хіба тільки через дівочу сором'язливість вона вдень була скупа на ласкаві слова й нетерпляча до пестошів? Чи тільки через те, що вона боялась показатися по-дівочому слабкою, в очах її малювався глум, а на вустах зневага щоразу, коли він просив поцілувати його чи вимовити те слово, що його так люблять чути всі закохані? Чому так виходило, що дуже часто, як Марія була сама і уява її стомлювалася без кінця малювати прийдешні розкоші, вона безнадійно й сумно втуплювала очі перед себе й почувалася безмежно самотньою й покинутою?

Одного дня в кінці серпня, зразу по обіді, Марія з Ульріком-Фредеріком вирушили, як звикле, верхи на прогулянку. Вони виїхали через Східну браму й подалися вздовж піщаного берега Зунду.

Повітря після ранкової зливи було прохолодне, сонце віддзеркалювалось у воді, а чорні дощові хмари відкотилися вже ген на обрії.

Вони та ще служник у довгій кармазиновій лівреї їхали швидко, як тільки можна було, повз садки, де крізь густе листя визирали зелені яблука, повз розвішані рибальські мережі, де ще блищали краплі дощу, повз королівський рибальський будиночок, укритий черепицею, проскакали через подвір'я клеярні, що з її димаря стовпом здійсмався дим. Вони весело перемовлялися, жартували, сміялися і все мчали вперед.

Біля шинку "Золотий гай" вони завернули й подалися лісом просто до Овердрупа, а там, уже повільніше, поїхали через кущі до блискучого Овердрупського озера.

Величезні, розлогі буки відбивали свою листяну стріху в чистій воді, соковита болотяна трава і червонява ряска широкою, строкатою облямівкою відділяли воду від спадистого берега, всіяного брунатним зів'ялим листям. Угорі над листяним шатром, де прохолодний присмерк пронизували сонячні смуги, нечутно витанцьовувала комахня; на мить там майнув червоний метелик, тоді вилетів на сонце над воду, де мерехтіли сині, мов криця, бабки, а жадібні щуки виписували брижі, що швидко розходилися поверхнею. В садибах за гаєм кудкудакали кури, піяли півні, а потойбіч озера, під кучерявими буками звіринця, воркували дикі голуби.

Вершники заїхали в озеро, і коні, повільно чалапаючи по воді, сполоскали забруднені бабки й напилися. Марія трохи довше затрималася там, попустивши повід, щоб кобилі легше було нахилити голову. В руці вона держала букову галузку і, відриваючи листок по листкові, кидала їх у воду, що стиха хлюпала біля кобили.

— Мабуть, туча буде, — сказала вона, приглядаючись, як легкий подув вітру стелив на озері круглі темні плями брижів.

— То вернімося, — порадив Ульрік-Фредерік.

— Нізащо в світі! — відповіла Марія і враз погнала кобилу на берег.

Вони ступою обїхали озеро й завернули до лісу.

— Хотіла б я знати... — озвалася Марія, знову відчувши на щоках свіжий вітер і довгим віддихом вбираючи його в себе. — Хотіла б я знати... — Вона не доказала, лише кинула променистий погляд на зелене листя.

— Що б ти хотіла знати, серденько?

— Чи люди часом не дуріють від лісового повітря? Ох, я колись так часто бігала в липовому гаю, забиралася все далі й далі в найбільшу гущавину. Я зовсім божеволіла з радощів, співала на весь голос, ходила, рвала квіти й викидала їх, кричала навздогін кожній пташці, що пурхала поміж листям, аж поки зненацька мені ставало так боязко, моторошно якось... І так тяжко на серці, така я була нещасна... Гілка десь лусне — я вся стрепенуся. А найдужче лякав мене мій власний голос... З тобою такого ніколи не було?

Та не встиг Ульрік-Фредерік відповісти, як вона голосно заспівала:

Пшеницю в полі перебрести

У дикі груші і берести.

Іду я лісом, серед травички,

Чіпляйтесь, квіти, на черевички!

Стелися, стежинко,

Розступися, гілля!

До танцю, До танцю.

До траляля!

До серпик-місяця у вільшині,

До червінь-ягідки на шипшині!

А нагайка так і свистіла над конем. Марія сміялась, радісно верещала й що духу гнала коня стежкою, аж гілля хльоскало їй по голові. Очі в неї блищали, щоки палали, вона не чула, що їй гукав Ульрік-Фредерік, а все вимахувала нагайкою. Поводи були опущені, піна чіплялася на її сукню, що маяла на бігу, м'яка земля летіла з-під копит, а вона сміялася й шмагала далі високу папороть.

Раптом світло немов знялося з листя й почало тікати від важкої, вологої темряви. Кущі вже не шуміли, не стало чутно гупання копит: Марія опинилася на лісовій галявині. З боків суцільним темним муром стояли дерева, над головою висіло загрозливе чорне небо з сірими пасмами хмар, що їх гнав вітер, а попереду розляглася похмура темно-синя поверхня Зунду, сповита в туман. Марія натягнула поводи, і стомлений кінь слухняно став. Ульрік-Фредерік обминув її великим луком, потім завернув назад і спинився побіч неї.

Ту ж мить від Зунду насунула ніби важка сіра дощова завіса; крижаний мокрий вітер прошелестів у розколиханій траві, просвистів повз вуха і, мов пінява хвиля, заревів у далеких верхів'ях дерев. Білими смугами затарабанив великий град. Він перлинами залягав у згортках одягу, відлітав від конячої гриви й танцював та розкочувався в траві, немов вискакував просто з землі.

Щоб сховатися від нього, вони їхали під деревами, а діставшись до берега, спинилися перед низенькими дверима шинку "Отут і ставай".

Служник забрав у них коней, а довгов'язий лисий шинкар завів їх до світлиці, де, сказав він, уже сидів один гість.

То був Коротько. Угледівши їх, він низенько вклонився й хотів вийти зі світлиці — мовляв, щоб не заважати таким вельможним гостям, проте Ульрік-Фредерік ласкаво дозволив йому лишитися.

— Сидіть, сидіть, — сказав він, — і розважте нас, щоб не так обридав цей проклятуший дощ. Знай, серденько, — звернувся він до Марії, — що цей непоказний карлик і є славнозвісний комедіант та шинкарський блазень Даніель Кнопф, мастак від усіх вільних мистецтв, як от гра в бабки, фехтування, пиятика, машкарадні забави тощо, а взагалі він шановний, чесний купець нашого любимого міста Копенгагена.

Даніель тільки одним вухом слухав те похвальне слово, так захоплено роздивлявся

він на Марію Груббе, подумки складаючи найвишуканіше звертання. Та коли Ульрік-Фредерік брутально луснув його по широкій спині, він спам'ятався, почервонів з образи й сорому й люто обернувся до нього, але відразу ж опанував себе й сказав, холодно посміхаючись:

— Ви ж, певне, ще не встигли напиться, пане полковнику?

Ульрік-Фредерік засміявся, штовхнув його під ребра й закричав:

— Ох ти, шалигане неприторенний! Хочеш, чортів сину, поглумитися з мене, виставити нікчемним брехуном? Наче я не маю паперів, щоб довести свої гучні слова! Тьху на твою голову! Хіба ж так гарно? Та я разів з двадцять вихваляв уже сій шляхетній дівчині твій хист, і їй не раз аж терпець уривався, так хотілося побачити й почути твої знамениті штуkenції! Чи вам так важко вдати нам сліпого пташника Корнелія та його співочих пташок або кумедійку про слабого півня та налякану курку!

Марія й собі встряла в розмову й, усміхаючись, потвердила, що полковник Гюленлеве правду каже: їй давно хотілося дізнатись, як бавлять час молоді *cavalliers* і які незвичайні розваги тримають їх по півдня й по цілих ночах у брудних шинках. Вона попросила майстра Данієля, аби він задовольнив її цікавість і не був такий невблаганний.

Данієль вишукано вклонився й відповів, що хоч його немудrimi штуками більше личить звеселяти підпилих *cavalliers*, щоб вони мали нагоду ще дужче погаласувати й нареготатися, аніж розважати таку тендітну, вродливу панну, та все ж він миттю почне, щоб ніхто не мав права дорікнути: мовляв, йому випала он яка шана, її вельможність, така гарна та пишна, сама йому наказала, чи то пак попросила його, а він не виконав умент її бажання.

— Ось дивіться, — мовив він уже цілком іншим голосом і наліг на стіл, широко розставивши лікті. — Зараз я покажу вам цілу кумпанію шляхетних знайомих і найкращих приятелів вашого нареченого.

Він витяг з кишені жменю срібняків, висипав їх на стіл, насунув чуба на очі й відкопав спідню губу.

— Хай мене дідько вхопить! — забелькотав він і заторохтів монетами по столі, наче то були бабки. — Чи ж дарма я найстарший син шляхетного Еріка Косе, га? Щоб таке сміття робило з мене шахрая! Я ж викинув десятку, хай мене грім поб'є, десятку, аж забряжчало! Повилазило тобі, чи що, бовдуре? Повилазило, кажу, міного ти охлябла? Чи, може, розпороти тобі пузо сим ось діродалем[69], щоб ти тельбухами краще розгледів? Га? Розпороти? Кажи, тичко нещасна!

Він схопився з місця, й обличчя його видовжилось.

— Ти мені погрожувати? — сказав він з північно-сконським акцентом. — Та чи ти знаєш, шмаркачу, на кого писка свого розтуляєш? Хай мене лихий візьме, як тобі не...

— Ні, ні, — перебив Данієль сам себе звичайним голосом, — мабуть, се надто веселий жарт, як на початок. Краще сей ось. — Він уперся руками в коліна, розсунув ноги, ніби йому заважав живіт, набрав повітря, надув щоки й засвистів спокійно, задумливо, дедалі повільніше пісеньку про Розочку й пана Педера. Тоді замовк, закотив

очі й ніжно вимовив: — Папуженько! Люба моя! — Потім знову засвистів, але йому було важко разом з тим ще й скласти губи в улесливу усмішку. — Лялечко моя солоденька! Медова моя, ходи до мене! Ходи, крихітко! Похляпцяєш винця, котиночко? Солодкого винця з маленького кухлика?

Знову змінивши мову, він подався вперед на стільці, підморгнув одним оком і, перебираючи скоцюрбленими пальцями уявну довгу бороду, мовив закрадливо:

— Лишайся тут, лишайся зі мною, люба Карен! Бо я тебе ніколи не покину, то й ти не кидай мене! — Голос його став хрипкий зі сліз. — Ми ніколи не розлучимося, серденько моє найдорожче, ніколи в світі! Що мені маєтки й злото, шана, й слава шляхетська, і давній рід мій! До біса все те! Воно мені як полова. А всі ті шляхетні дівчата й жінки! Тьху на них! Ти мені стократ дорожча, крале моя! Їм до тебе, як до неба! Гадають, що вони кращі, бо мають герби та печатки? Ти теж маєш герба — червоне тавро на білому плечі, що його випік тобі розпеченим залізом майстер Андерс. Се й є правдивий герб! Начхати мені на свого власного герба, аби тільки цілувати сей твій знак. І поцілую, поцілую! Ось що для мене герби. Бо хіба в цілій Зеландії знайдеться хоч одна шляхетна жінка, рівна тобі? Знайдеться, га? Ні, такої ніде немає, в цілому світі немає!

— Се... сс... брехня... певне ж... — враз вигукнув Данієль ще іншим голосом, схопився з місця й замахав руками над столом. — Моя дружина Іда... певне ж... дурню... має таке тіло... певне ж... такі руки... такі ноги... певне ж... йолопе ти...

Данієль хотів знову сісти на стілець, та Ульрік-Фредерік вихопив його і карлик упав на підлогу. Ульрік-Фредерік зареготав як навіжений, а Марія підбігла й простягла руки, наче хотіла допомогти Данієлеві підвестися. Карлик, підвівшись на коліна, схопив її руку й подивився таким вдячним, відданим поглядом, що Марія довго не могла його забути.

Невдовзі всі подалися додому, і ніхто навіть не подумав, що та випадкова зустріч у шинку матиме якісь наслідки.

IX

Державні збори, що зразу по жнивах почалися в Копенгагені[70], привабили до міста багато маєткової шляхти, яка прагнула захистити свої права, а за одним заходом і розважитись після літньої роботи. А ще вона була не від того, щоб засліпити копенгагенців своєю пишнотою і своїм багатством, трохи збити з них пиху, яку вони напустили на себе після війни, показати їм, що попри всі королівські привілеї, попри відвагу городян і їхню переможну славу, попри всі дукати, зібрані в скринях гендлярів, межа між шляхетними громадянами держави і темною юрбою лишилась така сама тверда й непорушна, як була досі.

На вулицях роєм роїлися пишно зодягнені дідичі та їхні дружини, видженджурені шляхетські служники та коні в цяцькованій сріблом збруї і в барвистих попонах з гербами. І в кожному шляхетському будинку були гості — до пізньої ночі з ясно освітлених зал лунала музика скрипок, сповіщаючи поснулим городянам, що найшляхетніша кров держави веселиться, зігріта прадавніми танцями на паркетах і шумким вином у прадідівських келихах.

Та всі ті веселощі поминули Марію Груббе. Ніхто не запрошував її в гостину, почасти тому, що деякі Груббе, буди зв'язані з королівським двором, швидше стояли за короля, ніж за свою верству, а ще й через те, що добра давня шляхта відверто ненавиділа вище коло вельмож, яке склалося з нешлюбних королівських дітей та їхньої рідні й особливо побільшало за останні десятиріччя. Марію, таким чином, обминали з обох причин, а королівський двір, що під час зборів вів дуже тихе життя, не міг нічим її винагородити.

Спершу їй було важкувато миритися з тим становищем, однак воно тривало далі, і в ній прокинулася властива їй натурі впертість, яка цілком природно призвела до того, що Марія ще більше прихилилася до Ульріка-Фредеріка, він їй став ще дорожчий — їй-бо здавалося, що то через нього з нею повелися так несправедливо. І те почуття так виросло й зміцніло, що коли шістнадцятого грудня тисяча шістсот шістдесятого року Марія без жадного розголосу звінчалася з королівським єгермейстером — такий був новий титул і посада Ульріка-Фредеріка, ознака особливої ласки королівського двору, — то були всі підстави сподіватися, що їхнє спільне життя складеться щасливо.

Саме весілля відбулося дуже тихо, всупереч попереднім планам, бо вже давно вирішено, що король його влаштує в замку, як колись Християн Четвертий улаштував весілля пані Рігіце з Гансом-Ульріком, але в останню мить завагалися: мовляв, перший шлюб і розлучення Уліфікове-Фредерікове немовби зобов'язувало його тепер заховуватись якнайскромніше.

І ось вони вже одружені люди й мають свою домівку. А час пливе, а час біжить, і все в них гаразд — та час сповільнив біг, час поповз, бо завше так буває, що як Леандер і Леонора[71] проживуть разом півроку, то над Леандером не щодня вже витає дух кохання, хоч Леонора кохає його ще дужче, ще відданіше, ніж тоді, як вони були тільки заручені. Бо якщо Леонора схожа на дитину, яку щоразу наново захоплює давня казка, хоч скільки б її розповідали тими самими словами, з тими самими несподіванками і з тією самою примовкою, то Леандер уже такий вибагливий, що починає нудитися, коли його почуття не зазнають чогось нового. Скоро тільки сп'яніння минає, він стає аж надто тверезий. Райдушна гордість, що тислася йому в серце, коли він був сп'янілий, що додавала йому самовпевненості й спокою напівбога, покинула його, і він лякається, починає розмірковувати й сумніватися. Він озирається назад, на тривожний перебіг своєї пристрасті, й починає зітхати, а потім і позіхає. І йому стає сумно, він відчувається так, немов повернувся додому із забарної мандрівки в чужі краї і знову бачить перед собою такі знайомі, хтосна-відколи забуті місця і, дивлячись на них, мимохіть чується: невже він і справді на такий довгий час покидав цей рідний куточок?

У такому настрої перебував Ульрік-Фредерік одного сльотавого вересневого дня.

Він уже поприводив був своїх собак і трохи пововтузився з ними, пробував читати й зіграв з Марією в дальдес[72]. Дощ лив як з відра, в таку негоду годі було кудись вийти, тому він подався до зброярні, як він її називав, почистити й оглянути свої скарби — погода якраз була годяща на таке. Там він згадав про скриню зі зброєю, що дісталася йому у спадок по небіжчикові Ульрікові-Християнові. Він звелів принести її з горища,

сів і почав витягати звідти одну по одній успадковані речі.

Чого там тільки не було! І парадні шпаги з блакитним полиском, із золотою інкрустацією, і блискучі, мов срібло, з матовими орнаментами, і мисливські ножі з важкими однобічними лезами, а також із лезами довгими, кривими, мов омахи полум'я, і з трикутними, гострими, як голка, і толедські шпаги, багато толедських шпаг, легких, мов очеретина, і гнучких, як лоза, із срібними держаками, оздобленими ясписом та агатами, і з держаками з вибиваного золота та з золота, прикрашеного карбункулом, а в одній держак був простий, із ритованої криці. Вона була встромлена в шовкову стрічку з пряжкою, вишиту трояндами з червоних пацьорок і гілочками з зеленого шовку. То було або наруччя, просте наруччя, або, як думав Ульрік-Фредерік, підв'язка, і шпага проткнула її наскрізь.

Це з Іспанії, міркував собі Ульрік-Фредерік, небіжчик-бо пробув там десять років на військовій службі. Ага, він же також збирався на чужу службу до Карла-Густава[73], та саме вибухнула війна, і тепер уже не доведеться поїздити по світах, а йому ж ще тільки двадцять три роки. Вічно сидіти тут, при цьому маленькому нудному дворі, ще нуднішому тепер, бо всі шляхтичі тримаються домівок. Часом поїхати на полювання, заглянути до свого маєтку, раз у житті, з ласки короля, стати таємним радником і кавалером ордена, ладнати з принцом Християном[74], щоб утриматися, кілька разів побувати з нудними дорученнями в Голландії, постарітися, дістати подагру, померти й бути похованому в церкві Богородиці — нічого не скажеш, блискуче майбутнє йому наготоване! Тепер Іспанія воює, там можна зажити слави, натішитись життям... Ось ця шпага і стрічка звідти. Ні, треба поговорити з королем. Надворі й досі ллє, до Фредеріксборга[75] далеко, та байдуже, він чекати не може, треба вирішувати негайно.

Королеві сподобалася така думка. Всупереч своїй звичці, він відразу погодився, страшенно здивувавши тим Ульріка-Фредеріка, що цілу дорогу готувався до розмови, вигадував сам собі всілякі безглузді, непереборні, неможливі причини — а король, диви, й погодився! До Різдва можна буде й виїхати, а за цей час він і приготуватися встигне, і відповідь від іспанського короля надійде.

Відповідь прибула вже на початку грудня, але Ульрік-Фредерік зміг виїхати аж у квітні. Треба було стільки всього владнати: роздобути грошей, озброїти людей, написати листи. Та врешті він вирушив у дорогу.

Марії не сподобалась та мандрівка до Іспанії, хоч пані Рігіце й переконувала її, що Ульрікові-Фредерікові треба поїхати на чужину, зажити шани й слави, аби король мав притоку зробити щось для нього. Звісно, його величність самодержавець, а проте він дуже вразливий до того, що скажуть люди, та й шляхта пішла тепер така підозрілива й перекірлива, що в кожному королівському вчинкові вбачає найгірше. Та слова ті нічого не помагали — жінки мають природжений страх до всяких прощань. А Марії було чого боятися. Не довгої, важкої дороги й небезпеки на війні — вона вірила, що супутники, напевне, допильнують королівського сина, — а того, що розлука на рік чи й на більше може розбити їхнє подружнє життя, що так гарно почалося, і то розбити так, що ніколи вже його не можна буде направити. Адже їхнє кохання було таке молоде, таке

тендітне! І саме тепер, як воно лиш почало рости, його безжально наражають на всілякі випробування, — хіба ж це не те саме, що просто вбити його? Ще заручена будучи, вона гадала, що дуже легко жити таким подружжям, в якому чоловік і жінка йдуть своїм власним шляхом; та коротке спільне життя навчило її, що то страшно, безпросвітне лихо. І ось зовні відокремленню зроблено початок, і боронь боже, щоб таке сталося і в серці, — адже ж відчиняти браму перед такою розлукою означає дражнити своє щастя.

А ще вона дуже ревнувала чоловіка до всіх тих легковажних католичок у далекій іспанській землі.

Фредерік Третій, що, як і багато інших тодішніх князів та володарів, дуже цікавився алхімією, загадав Ульрікові-Фредерікові дорогою заїхати до Амстердама, відвідати славнозвісного алхіміка, італійця Бурі[76], й натякнути йому, що король і багатий Крістен Скель із Сострупа віддячили б йому за труд, якби він загостив до них.

Тому, прибувши в червні місяці шістдесят другого року до Амстердама, Ульрік-Фредерік звелів Оле Борхові[77], що вчився там і добре знав Бурі, повести його до алхіміка. То був невеличкий на зріст чоловік років п'ятдесяти з лишком, огрядненький, легкої ходи і рівної постави, з жовтуватим кругловидим обличчям, чорним чубом і тоненькими вусиками. Підборіддя в нього було повне, ніс — гачкуватий і трохи приплесканий, а очі, що ненастанно кліпали, — маленькі, оточені більшими й меншими зморшками, що віялом розходилися від їхніх куточків і надавали йому водночас хитрого й добродушного вигляду.

Одягнений він був у чорну оксамитову камізельку з широкими вилогами і срібними гудзиками, обшитими крепом, чорні до колін панталони, чорні шовкові панчохи і взутий у черевики з великими чорними бантами. Він, мабуть, кохався в мереживі, бо й на грудях мав мереживо, і хустинка на шії ним була обшита, і навіть з рукавів та з холош панталонів воно спадало грубими згортками. Руки в нього були білі, пухкі, а короткі, товсті пальці так унизані напрочуд ляпуватими каблучками, що він не міг їх докупити стулити. Навіть на великих пальцях він носив грубі персні, на яких поблискували самоцвіти. Як тільки він сів, то відразу, хоч стояло літо, сховав руки в хутрянну муфту, бо, мовляв, вони в нього завше мерзли.

Світлиця, до якої він завів Ульріка-Фредеріка, була велика, простора, із склепистою стелею і вузькими гостроверхими вікнами високо вгорі. Серед підлоги стояв великий круглий стіл, навколо нього дерев'яні стільці, а на кожному лежало по червоній шовковій подушці з важкими довгими китицями на всі чотири боки. До стільниці була припасована срібна плита, що на ній чорною емаллю зображені були всі дванадцять знаків зодіаку, планети і найважливіші сузір'я. З розетки посеред стелі висіли нанизані на мотузок струसेві яйця. Підлога була помальована на сіру й червону клітку, а перед дверима до дошки були прибиті трикутником старі підкови. Під одним вікном стояло велике коралове деревце, а під другим — темна різблена шаховка, кована мідяною бляхою. В кутку стояла воскова лялька завбільшки з людину, що зображала мавра, а вздовж стін лежали шматки олив'яної і мідяної руди. Мавр тримав у руці суху пальмову

гілку.

Після того, як вони посідали й перемовились кількома ввічливими словами, Ульрік-Фредерік спитав у Бурі — вони розмовляли французькою мовою, — чи не захотів би він мудрістю своєю і досвідом допомогти також прихильникам таємного ремесла у данській землі.

Бурі похитав головою й сказав:

— Я добре знаю, що таємниче мистецтво має в Данії значних і могутніх аматорів. Однак на своєму віку я багато вже навчав осіб князівського роду й духовного сану і хоч за свою працю й не завше діставав невдячності замість сподіваної винагороди, але принаймні бачив стільки неприхильності й нерозуміння, що тепер не часто зважуюсь брати на себе роль навчителя таких значних школярів. Мені не відомо, за якою регулою чи методою провадить свої дослідни його величність данський король, тож слова мої до нього не стосуються, проте скажу вам у великій таємниці, що я здивав серед осіб із найвищої шляхти, навіть серед помазанників і спадкоємців трону, таких невігласів у *historia naturalis*[78] і в *materia magica*[79], що навіть найдурніший базарний писар не такий по-мужицькому забобонний, як вони. Вони вірили навіть ганебним, повсюдним поголоскам, ніби робити золото — все одно що готувати насонний трунок чи лікарські пігулки: тільки дістань правдивий рецепт, а тоді змішай усе до купи, постав на вогонь, промов формулу — і золото готове. Такі чутки поширюють охочі до легкої поживи й темні люди — хай їхня путь щезне! Невже важко збагнути, що коли б то була правда, то світ купався б у золоті. Навіть коли б, як не безпідставно гадають деякі шановні автори, тільки певна частина матерії так легко оберталася на золото, то й тоді світ купався б у ньому. Ні, алхімія — важке й дороге мистецтво. До нього треба мати щасливу руку і особливі кошталяції та кон'юнкції, аби вдосталь добути широкого золота. І не всякої пори року матерія однаково золотодайна, о ні! Поміркуйте лишень, адже має відбутися не проста дистиляція чи сублімація, а перетворення самої природи. Авжеж, наслідую сказати, що шатра духів природи щоразу здригаються, коли частка чистого блискучого золота вивільняється з тисячолітніх обіймів *materiae vilis*![80]

— Але ж, — озвався Ульрік-Фредерік, — дозволю собі спитати, чи не важите ви своєю душею, заходячи в такі потаємні мистецтва, чи не наражаєте ви її на небезпеку та на загладу?

— Ні, ні! — жваво заперечив Бурі. — Як вам таке спало на думку! Де ви знайдете більшого мага за Соломона, що його печатки, і велика й мала, дивовижним способом збереглися й донині? А хто дав чарівну силу Мойсееві? Хіба не Саваоф, могутній дух бурі? — Він притулив свою каблучку до губів. — Авжеж, ми, звісно, знаємо великі наймення Тьми та небезпечні слова, накреслюємо зловісні таємничі знаки, такі, що якби їх ужити на зле, як то чинять різні чарівники й знахарі, то душі заклинателів відразу попали б у лабета геєни. Але ми, ми викликаємо їх тільки на те, аби звільнити священну первинну матерію від пилуки й земного попелу, від усякої нечисті й домішок. Адже саме золото і є правдива первинна матерія, що існувала, аби давати

світло, перше ніж сонце та місяць були зведені на склепіння небесне.

Вони ще довго розмовляли про алхімію та інші таємничі науки, а потім Ульрік-Фредерік спитав, чи не склав би йому Бурі гороскопа по коротенькій цидулці, що її він кілька днів тому прислав через Оле Борха.

— Взагалі, — відповів Бурі, — то я, либонь, міг би сказати, що вам на віку написано, та як констеляцію достеменно не визначено тої години, як дитина вродилася, то багато дрібних прикмет губиться, і тоді не все можна вгадати. Однак дещо я знаю. Авжеж. — Бурі провів рукою по очах. — Якби ви вродилися простим городянином і посідали скромне місце медикуса, тоді б ви почули від мене тільки втішні слова, а так ваша доля буде не з найлегших. З деякого погляду дуже шкода, що на світі здебільшого так ведеться, що ремісників син стає ремісником, купців син — купцем, селянський син — хліборобом тощо, бо дуже багато лиха через те й трапляється, що вони обирають собі не ту стежку, яку їм призначено під час народження їхнього положенням небесних тіл. Бо якщо, наприклад, той, хто народився під знаком Барана на початку фази, обере військову службу, то не матиме щастя — тільки рани, та дрібні чини, та дочасну смерть. Коли ж він докладе рук до золотарського ремесла а чи гранярем стане, то довіку в добрі кохатиметься. Тому, хто народився під знаком Риби в першій фазі, слід за плугом ходити або, якщо він багатий, маєтки наживати, а хто народився в останній фазі, хай шукає свого щастя на морі, чи то простим шкіпером, а чи адміралом. Сузір'я Бика в першій фазі сприяє військовим, а в останній — адвокатам, сузір'я Близнят, що під ним ви народилися, в першій фазі, як я вже сказав, помагає медикусам, а в останній фазі — купцям. Але дайте мені глянути на вашу руку.

Ульрік-Фредерік простяг руку, а Бурі підійшов до трикутника з кінських підків і витер об нього ноги так, як танцюрист на линві витирає підошви об дошку, змащену каніфоллю, перше ніж ступити на линву. Тоді пильно глянув на руку.

— Так, — сказав він, — лінія шани ціла й довга, бачу, що сягає вона скільки лиш можна, але до корони не доходить. Лінія щастя спершу невиразна, а далі чимраз ясніша. А от лінія життя, на жаль, виглядає погано, вам треба пильнуватися, поки мине двадцять сім років, бо до тієї пори вашому життю загрожує якась тяжка, таємна небезпека. А потім лінія чітка і вже ясна до глибокої старості. Проте вона дає від себе тільки одну вітку... хоч ні, є ще й друга, зовсім маленька — отже, ви матимете нащадків, але не багато і від двох шлюбів.

Він випустив руку.

— Слухайте, — поважно сказав він. — Вам загрожує небезпека, але звідки, я не бачу, тільки не на війні, а десь-інде. Може, ви впадете або щось інше скоїться в дорозі, то візьміть сі тригранні малахіти, вони особливого гатунку. Гляньте, на сій каблучці і я ношу такий. Вони бережуть від падіння з коня чи з карети. Візьміть їх і носіть на грудях при тілі, а як захочете вправити їх у каблучку, то не затикайте знизу золотом, бо вони мають торкатися шкіри. А ось гляньте на сей яспис. Бачите, на ньому наче дерево зображено. Се дуже рідкісний камінь, він оберігає від підступних ударів і від рідкої отрути. Ще раз прошу вас, шановний юначе, пильнуйтеся, особливо від жінок, я не

можу сказати напевне, проте є ознака, що небезпека блисне в жіночій руці. Але достеменно я не знаю, що ні, то ні. А ще бережіться недобрих друзів і лукавих служників, холодної води і довгих ночей.

Ульрік-Фредерік приязно взяв подарунки і не забув другого дня послати алхімікові коштовного ланцюжка на шию в подяку за добру пораду й за добрі охоронні камені.

І вже без зупинок поїхав просто до Іспанії.

Х

У господі стало так тихо того весняного дня, коли вдалині змовк тупіт копит. Ще були повідчинювані всі двері після прощальної метушні, там, де Ульрік-Фредерік їв, ще лежала зім'ята серветка біля тарілки, і по всій підлозі було ще знати вологі сліди від його чобіт до верхової їзди.

Там, біля великого люстра, він пригорнув її до своїх грудей, без кінця цілував на прощання й потішав, присягався, що скоро повернеться.

Марія мимоволі підійшла до люстра, наче хотіла поглянути, чи не збереглося в ньому його відбитка, такого, як вона бачила ще хвилину тому, коли він тримав її в обіймах. Та в люстрі, за гладенькою, блискучою поверхнею, її жадібний погляд наткнувся на власну самотню, смутну постать, на бліде заплакане обличчя.

На подвір'ї зачинено браму, служники прибрали на столі, а Нерон, Пасандо, Рюмор і Дельфін, його найулюбленіші пси, що їх були зачинили, тепер бігали по кімнаті й жалібно скавчали, обнюхуючи сліди. Вона хотіла покликати їх до себе, але за слізьми не могла слова вимовити. Пасандо, великий рудий гончак, підійшов до неї. Марія вклякнула коло нього, почала гладити й пестити його, та він тільки неухважно махав хвостом, дивився їй великими очима просто в обличчя й скавулів.

Перші дні були страшні. Яка навколо стояла порожнеча, яка нудьга панувала, як повільно спливав час, як тяжко давила на неї самота і яка гостра туга пекла її, немов сіль у рані.

Так було спочатку, але як вона призвичаїлась до того стану, як та сама темрява й порожнеча, туга й смуток, наче пластівень по пластівневі в сніговицю, день у день, повільно налягали на неї одне по одному, Ті почала огортати дивовижна тупість, спокій безнадії, сливе нечутливість, що так любить гніздитися в оселі смутку.

А тоді зненацька все мінялося.

Нерви натужувалися до найвищого збудження, в кожній жилці пульсувала кров, спрагла життя, і в уяві, наче в повітрі пустелі, одна за одною зринали барвисті картини й чарівні марева.

В такі дні вона почувалась, ніби в'язень, що нетерпляче дивиться, як весна по весні минає його молодість, не даючи ані плоду, ані квіту, тьмяна й порожня, спливає й більше ніколи не вернеться. Їй здавалося, що сума її часу розмінана на монетки-години, і з кожним ударом годинника така монетка, брязнувши, падала їй до ніг і оберталася в порошок. І тоді Марія з гіркої туги за правдивим життям ламала руки й кричала, мов на тортурх.

До двору й до своїх родичів Марія навідувалася рідко, бо звичай велів жінці у

чоловікову відсутність сидіти вдома. А що вона не вельми шанувала гостей, то до неї теж скоро перестали ходити, й вона лишилась наодинці з собою.

Через ті повсякчасні роздуми й журу на самоті Марія якось зледачіла й знесиліла; вона цілими днями й ночами лежала в постелі, намагаючись утриматися в тій напівдрімоті, що зроджувала казкові марення, які своєю чіткістю набагато переважали туманні картини здорового сну, були наче справжні й творили бажану заміну життя, що його так бракувало Марії.

Вона з кожним днем ставала дратівливіша, їй боляче вражав найменший шурхіт, зненацька їй опосідали найхімерніші думки й навісні бажання, аж усі почали боятися, чи не збожеволіла вона.

І, мабуть, справді, коли їй поймало дивовижне прагнення доконати якогось відчайдушного вчинку не тому, що була хоч якась підстава, а просто аби доконати, навіть не бажаючи того як слід, вона була на волосинку від божевілля.

Часом, бувало, стояла вона біля відчиненого вікна, спершись на лутку, й дивилась на бруковане подвір'я далеко внизу — і раптом аж здригалася з великої спокуси кинутись туди, аби лиш кинутись. Але, стрибнувши туди подумки, вона ту ж мить відчувала колючий, холодний лоскіт, що проймає людину, як вона падає з високості, і кидалась геть від вікна в глиб кімнати, тремтячи з жаху й так виразно уявляючи себе, скривавлену, там, серед твердого каміння; що аж мусила знову підходити до вікна й виглядати вниз, аби відігнати від себе ту картину.

Часом їй опосідала зовсім інша спокуса, не така небезпечна. Зиркнувши на свою голу руку, вона майже зацікавлено починала роздивлятися на сині й темно-фіалкові жилки, що розбігалися під шкірою, — і враз відчувала палке бажання вп'ястися зубами в те м'яке тіло. І справді вона починала люто кусати його, мов хижий звір, та як ставало аж надто боляче, спинялась і заходжувалася пестити скривджену руку.

Іншим разом вона могла схопитися з місця, зайти до спальні й роздягтися тільки на те, щоб загорнутися в грубу червону шовкову ковдру й відчутти ніжно-прохолодний дотик гладенького краму або щоб прикласти до спини холодну, мов крига, крицеву шаблю.

Таких химер у неї було багато.

Після чотирнадцяти місяців відсутності Ульрік-Фредерік вертався додому.

Була липнева ніч. Марія не могла заснути. Неспокійна від тривожних думок, вона лежала й дослухалася до лінивого посвисту нічного вітру.

Останнього тижня вона чекала на Ульріка-Фредеріка кожної хвилини, палко бажаючи, щоб він приїхав, і водночас боячись того приїзду.

Чи ж буде все так, як раніше, після чотирнадцяти місяців розлуки? Часом їй здавалось, що буде, а часом — що ні. Адже вона й досі не могла йому пробачити тієї мандрівки до Іспанії, так вона постарілася за цей час, так зневірилась і зів'яла. А він повернеться, звиклий до блиску й метушні, ще бадьоріший і ще молодший, ніж був, і застане її бліду й збляклу, не таку як лишив, побачить, як вона отупіла, ледве ноги тягає. І зустрине її холодно, мов чужий, і тим їй ще дужче злякає. Він відвернеться від

неї, але вона ніколи не зможе відвернутися. О ні, вона чуйно оберігатиме його, як мати, а коли йому стане гірко на білому світі, тоді він прийде до неї, і вона його потішить, буде така ласкава, терпітиме задля нього, страждатиме й плакатиме, все зробить задля нього... То знову ж їй здавалося, що як тільки вона побачить його, усе буде, як перше, — атож! Вони стрімголов гасатимуть покаями, як веселі пажі, гратимуться й пустуватимуть, аж стіни будуть відлунювати їхній сміх і веселий галас, а по кутках зашепотять поцілунки...

Отак розмірковуючи, Марія задрімала і вві сні почула гамір і метушню, а коли прокинулась, то гамір не стих: хтось швидко тупотів сходами, рипіла брама, грюкали двері, торохтіли вози на подвір'ї, цокотіли по бруківці копита...

"Він!" — подумала Марія, скочила з ліжка, схопила велику ковдру, загорнулась у неї, як у плащ, і побігла покаями. У залі вона спинилася. На підлозі горіла в дерев'яному свічнику лойова свічка, кілька їх уже були засвічені в канделябрах, однак служник не докінчив своєї роботи, кудись побіг. У сінях почулася розмова. То був голос Ульріка-Фредеріка, і Марія затремтіла з хвилювання.

Відчинилися двері, і Ульрік-Фредерік, у капелюсі та в плащі, вбіг до зали. Він хотів схопити Марію в обійми, але спіймав тільки її руку, бо вона відсахнулася назад. Він був якийсь зовсім чужий — у незнайомій одежі, засмаглий, гладший, ніж торік... І під плащем була чудна одежа, якої вона ще ніколи не бачила: новомодна довга камізелька і облямований хутром каптан. Убрання те цілком міняло його поставу і робило ще чужішим.

— Маріє, серденько моє! — вигукнув він і так її шарпонував до себе, що в неї аж рука хруснула і вона застогнала з болю. Та Ульрік-Фредерік того не завважив, бо був, нівроку, п'яний. Ніч видалась холодна, і мандрівники добре погрілися в останньому шинку.

Дарма Марія опиралася — він цілував її й плескав по спині, нестримно й шалено. Нарешті вона все ж таки вирвалася і, палаючи вся, важко дихаючи, втекла до сусідньої світлиці. Та потім подумала, що, либонь, не годиться так зустрічати чоловіка, й вернулася назад.

Ульрік-Фредерік стояв на тому самому місці, цілком спантеличений, і силкувався упорати зразу дві роботи: збагнути своєю п'яною головою, що сталося, і розстебнути гаплик на плащі, але й думки його, і руки були однаково безпорадні. Коли Марія, вернувшись, визволила його з плаща, йому здалося, що перед тим вона просто пожартувала: він гучно зареготав і лягнув себе по стегнах. Він крутився на місці й заточувався, хитро погрожуючи Марії пальцем і вдоволено, добродушно сміючись. Потім, мабуть, надумав сказати якийсь жарт, бо щось почав варнякати, але не докінчив і, врешті, охлялий, знеможений сміхом, сів на стілець, стогнучи й сопучи, і по його обличчі розпливлася широка, вдоволена усмішка.

Помалу та усмішка почала зникати, й обличчя його прибрало сонного, поважного виразу. Він мовчки підвівся й невдоволено, велично став походжати по залі. Врешті спинився біля коминка, де сиділа Марія, однією рукою вперся в бік, а другою в

прикоминок і зверхньо глянув на неї, й далі п'яно похитуючись.

Потім почав довго й плутано просторікувати про свою велич, про честь, якої він зазнав на чужині, і про те, яке велике щастя випало Марії, що вона, проста шляхтянка, має за чоловіка того, хто, коли б захотів, міг одружитися з принцесою крові. Далі ні сіло ні впало заявив, що хоче бути господарем у власному домі й Марія повинна слухатись, кожному слову його коритися, він не допустить ніяких резонів, аніякісінських, бо хоч він звеличив її, та все ж вона назавше залишиться його рабинею, його коханою рабинею, любою рабинькою. Нараз він став грайливий, як розпещена рись, почав хлипати, підлещуватись, настирливо, як усі п'яні, чіплятися з брутальними пестошами й вульгарними любосними словами — неминучими, неухильними.

Другого ранку Марія прокинулась набагато раніше за Ульріка-Фредеріка.

Вона майже ненависно подивилася на чоловіка, що лежав обіч неї. Зап'ясток їй спух і дуже болів після вчорашнього гвалтовного привітання. Ось він лежав, заклавши дужу руку за міцну, зарослу потилицю, безжурно і, здавалось їй, нахабно здійсмалися його широкі груди, а на непорушних губах застигла відразна, сита посмішка.

Марія зблідла з гніву й почервоніла з сорому, дивлячись на нього. Ставши їй майже чужим за довгу розлуку, він уліз сюди, домагаючись від неї кохання, як свого законного права, зарозуміло впевнений, що вона всією душею віддана й покірна йому, як буваєш упевнений, виходячи з хати, що меблі залишаться стояти на тому самому місці, де й були. Впевнений, що їй бракувало його, що з її тремтячих уст линули за ним на чужину тужні скарги, що вершиною всіх її бажань були його широкі обійми...

Коли Ульрік-Фредерік устав, то знайшов Марію в блакитному покої — вона сиділа на канапі, безсило відкинувшись на подушки. Обличчя її було бліде, змарніле, очі опущені, а хвора рука мляво лежала на колінах, обв'язана мереживною хусточкою. Він хотів схопити ту руку, але вона повільно простягла йому ліву і, болісно всміхаючись, відкинула назад голову.

Ульрік-Фредерік, сміючись, поцілував простягнену руку, щось жартома сказав про вчорашню поведінку, виправдуючись тим, що він, в Іспанії бувши, ані разу не напився як слід, бо іспанці не розуміються на трунках; до того ж, як щиро казати, йому більше смакують підроблені алікант і малага в шинку Йогана Лена чи Брюгановій пивниці, ніж правдиве солодке чортовиння, до якого там звикли.

Марія мовчала.

Стіл до сніданку стояв накритий, і Ульрік-Фредерік спитав, чи не сісти їм поснідати.

Марії не хотілося їсти. Вона перепросила його, мовляв, хай снідає сам, у неї нема апетиту, та й рука дуже болить, адже він її мало не викрутив.

Тепер Ульрік-Фредерік зрозумів свою провину й захотів неодмінно поглянути на покалічену руку й поцілувати її. Однак Марія швидко сховала руку в згортки сукні й позирнула на нього, як він сказав, мов тигриця, що боронить своє німецьке дитинча. Він довго просив її, та все марно, тоді сів, сміючись, до столу й заходився їсти так смачно, що Марія аж розсердилась. Проте він не міг спокійно всидіти за столом, а щомиті підходив до вікна, бо все те, що діялося надворі, хоч і таке рідне, здавалось йому тепер

новим і незвичайним. Через ту ненастанну біготню він порозкидав половину накриття по цілій кімнаті: гальба з пивом опинилася на одному вікні, ніж різати хліб — на другому, серветка лежала у вазі на позолоченому геридоні, а крендель — на столику в кутку.

Нарешті він досідавав, сів до вікна і став дивитися надвір, розмовляючи з Марією, що з своєї канапи зрідка відповідала йому або й зовсім мовчала.

Аж ось вона підвелася й собі підійшла до вікна, де сидів Ульрік-Фредерік, і, зітхнувши, тужно втупила очі в простір.

Ульрік-Фредерік сміявся і вперто, наче робив якусь пильну роботу, крутив на пальці коштовного персня з печаткою.

— Може, подмухати на слабу ручку? — спитав він жалісним, співчутливим голосом.

Марія й словом не озвалася, тільки зірвала з зап'ястка хусточку, так само дивлячись надвір.

— Вона змерзла, бідненька, — мовив Ульрік-Фредерік і звів на неї очі.

Марія, мабуть, несвідомо, поклала хвору руку на підвіконня й почала перебирати пальцями, наче на клавікордах — туди й назад, від сонця в тінь, що падала з лутки, з тіні знову на сонце.

Ульрік-Фредерік, вдоволено всміхаючись, дивився на ту гарну бліду руку, що, немов жваве, спритне кошеня, гралася й бігала по всьому підвіконні. Ось вона зіщулилась, наче до стрибка, крутнулася, обернулася, вигнула спину, прискочила до ножа різати хліб, перекинула його за колодочку, відповзла назад, лягла пласко на підвіконня, тоді повільно знову підкралася до нього, спритно обхопила колодочку, підняла лезо, аж воно заграло на сонці, тоді замахнулася...

Ту ж мить ніж блиснув коло Ульрікових-Фредерікових грудей, але він відвів його рукою, і лезо, ковзнувши рукавом, розітнуло довгу мереживну чохлу. Він шпурнув ножа на підлогу і, зойкнувши з переляку, схопився на ноги так раптово, що аж перекинув стільця. Все те скоїлося вмент, наче за одним махом.

Марія, біла як смерть, стояла, притиснувши руки до грудей, і застиглими, переляканими очима дивилась на те місце, де допіру сидів Ульрік-Фредерік. Тоді її повіки стулилися, з уст у неї вирвався жахливий нелюдський регіт, і вона тихо опустила на підлогу, наче її підтримували невидимі руки.

Граючись ножем вона помітила зненацька, що мереживна сорочка Ульріка-Фредеріка розстебнута й відслоняє голі груди. Її миттю пойняла божевільна спокуса вгородити холодне, блискуче лезо в ті білі груди, і вона так і зробила — не тому, що хотіла його вбити чи хоча б поранити, а, мабуть, тільки тому, що ніж був холодний, а груди гарячі, чи, може, тому, що рука її була хвора, слабка, а груди — дужі й здорові, та насамперед тому, що не могла втриматись, бо воля її втратила владу над глуздом чи то глузд утратив владу над волею.

Ульрік-Фредерік стояв блідий і спирався долонями на стіл. Він так тремтів, що аж на столі бряжчав посуд. Він не був боягузливий, та й відваги йому не бракувало, але все це сталося так несподівано і було таке до божевілья незбагненне, що він, думаючи

про Марію, яка тихо, бездушно лежала під вікном, відчував забобонний страх, наче то була мара. У вухах йому забриніли слова Бурі про небезпеку, що блисне в жіночій руці. Він упав на коліна й став молитися: що ж бо важила в земному житті уявна безпека, розважність, обмеженість і навіть людська мудрість, коли тут правило саме небо, людську долю вирішували незнані духи, а провіщали її надприродні сили й прикмети? А то чого ж би вона захотіла його вбити, чого? Господи всемогутній, ну чого ж?.. Тому, що так мало статися. Мало.

Майже скрадаючись, він узяв ножа, переламав його і шпурнув шматки в порожній коминак.

А Марія все не рухалася.

Чи не поранила вона себе? Ніж був наче чистий, і на чохлі нема крові, але ж вона лежить так тихо, як нежива. Він підбіг до неї й підняв на руки.

Марія зітхнула, розплющила очі, глянула перед себе порожнім, мертвим поглядом, перевела його на Ульріка Фредеріка, тоді обхопила його руками й стала цілувати, голубити, але не озивалася. Хоч сміялася вона щасливо й весело, та очі її дивилися злякано. Вона глянула на підлогу, немов чогось шукаючи, тоді враз схопила Ульріка-Фредеріка за руку, обмацала рукав і, переконавшись, що він розпорений і чохла теліпається, зойкнула з жаху.

— То се таки правда! — розпачливо закричала вона. — О господи, царю небесний, вбережи мій розум, благаю тебе! Але чому ти нічого не питаєш? — звернулась вона до Ульріка-Фредеріка. — Чому не відштовхнеш мене від себе, як отруйну гадюку? Але, богом свідчуся, я не винна, бо не хотіла того, що вчинила. Щось таке найшло на мене та й штовхнуло до ножа. Присягаюсь усіма святими, що воно водило моєю рукою! О, та ти все одно мені не віриш, бо як можна повірити?.. — І вона заплакала й заголосила.

Одначе Ульрік-Фредерік цілком їй вірив. То ж було найкраще потвердження його власних думок, і він став потішати її ласкавими словами й пестощами, хоч відчував перед нею якийсь потаємний страх, наче вона була жалюгідним сліпим знаряддям у руках злих духів. І він не міг перебороти в собі того страху, хоч Марія день у день уживала всіх своїх жіночих мудрощів, аби вернути його довіру. Бо коли першого ранку вона заприсяглася собі, що Ульрікові-Фредерікові доведеться набратись терпцю і добре нападатися коло неї, аби дістати пробачення, то тепер поводитись так, наче заприсяглася навпаки: кожен її погляд був молитва, кожне слово — покірنا обіцянка, і безліччю дрібниць — одягом і жестами, приємними несподіванками й ніжною турботою — щохвилини й щодня освідчувалась вона йому в найщирішому й найглибшому коханні, і якби їй треба було тільки загладити згадку про ту ранішню подію, вона б домоглася свого.

Але її щастю заступив дорогу більший ворог.

До Іспанії Ульрік-Фредерік виїхав дрібненьким принцом із країни, де могутня шляхта аж ніяк не вважала нешлюбних королівських дітей вищими за себе. Самодержавство було ще таке нове, а погляд, що король — це людина, яка купує собі владу тим, що наділяє нею інших, — давній-предавній. Божистий німб, що осявав у

пізніші часи необмеженого спадкового самодержавця, хоч і блищав уже, але так блякло, що не засліплював тих, хто стояв не біля самого нього.

І от із такої країни Ульрік-Фредерік подався на службу до двору Філіппа Четвертого[81]. Там його засипали подарунками й ознаками пошани, надали йому титул іспанського гранда й потрактували так само, як дона Хуана Австрійського[82], бо ж король іспанський вважав за потрібне в особі Ульріка-Фредеріка вшанувати Фредеріка Третього, надмірною щедрістю й ласкою показати своє вдовolenня з того, що в Данії почали урядувати по-новому, і своє схвалення завершених перемогою прагнень короля Фредеріка стати в ряди необмежених самодержавців.

Звеличений і сп'янілий від усієї тієї шани, яка цілком змінила його погляд на свою особу, Ульрік-Фредерік скоро побачив, що досить легковажно взяв собі за дружину дочку звичайного шляхтича. Тож, їдучи додому, він цілу дорогу розмірковував, чи йому краще помститися на Марії за свою легковажність, чи, навпаки, ще більше піднести її, а чи, може, розлучитися, аж у голові йому крутилося. А як тепер до всього того долучився ще й забобонний страх, що в Марії таїться загроза його життю, він поклав собі поки що трактувати її холодно й церемонно, щоб і спроби такої не було вернути колишні ідилічні стосунки, а там далі видно буде.

Фредерік Третій був доволі-таки спостережливий і швидко помітив, що Ульрік-Фредерік не вельми вдоволений своїм одруженням. Він збагнув, чому саме, й тому користався кожною нагодою, аби якось вирізнити Марію Груббе, засипав її ознаками своєї прихильності й ласки, сподіваючись, що в такий спосіб звеличить її в Ульрікових-Фредерікових очах і серце його розтане. Та все дарма. Він домігся тільки одного: що вибраницю оточили цілі юрми чуйних і завидющих ворогів.

Того літа, як часто бувало й раніше, королівська родина мешкала у Фредеріксборзі.

Ульрік-Фредерік і Марія теж перебралися туди, бо мали разом з іншими вигадувати й обмірковувати всілякі забави й видовиська на вересень і жовтень, коли курфюрст Саксонський[83] приїде заручуватися з принцесою Анною-Софією.

Поки що в Фредеріксборзі було небагато людей, вони мали з'їхатися аж у кінці серпня — на той час призначено проби балетів та інших розваг. Тому в замку було дуже тихо, і кожен коротав час, як міг. Ульрік-Фредерік майже щодня вирушав надовго полювати чи ловити рибу, король сидів біля свого токарного верстата чи в лабораторії, що її звелів обладнати в одній із маленьких башт, а королева та принцеси вишивали щось до майбутніх свят.

По доріжці, що вела з лісу до хвіртки невеличкого звіринця, любила вранці прогулюватися Марія Груббе.

Гуляла вона там і нині.

Далеко, в самому кінці доріжки, яскріла її маренова червона сукня, різко вимальовуючись на тлі темної землі й зеленого листя.

Марія повільно наближалась до хвіртки.

Зграбний чорний сукняний капелюшок, оздоблений тільки разком перлин і блискучим солітером у срібній оправі на загнутих із боків крисах, ледве прикривав її

буйні кучері. Сукня вгорі щільно облягала стан, рукави до ліктів були вузькі, а далі — широкі з глибокими розрізами, перехопленими перламутровими пряжками, підбиті тілесного кольору едабом. Руки під ними були сховані в густе мереживо. Верхня спідниця, з невеличким шлейфом, з боків була підібрана й спадала круглими згортками, спереду коротшими. З-під неї виглядала нижня спідниця з білого едабу в наскісну чорну смужку, така довга, що ноги в чорних панчохах і гаптованих перлами черевичках тільки ледь було видно. В руках вона тримала віяло з лебединих і воронячих пер.

Перед самою хвірткою вона спинилася, похукала на складену в пригірщ долоню й приклала її спершу до одного ока, потім до другого; тоді зірвала гілочку й теж притулила прохолодне листя до гарячих повік, та все одно помітно було, що вона плакала. По тому зайшла у хвіртку й хотіла була йти до замка, але враз повернулася й подалась бічною доріжкою.

Тільки-но вона зникла за темно-зеленим букшпановим живоплотом, як на доріжці з'явилась чудернацька немічна пара: чоловік, що ледь дибав, так хитаючись, наче щойно встав після тяжкої хвороби, спирався на жінку в плащі з старомодного краму і з великим зеленим дашком над очима. Чоловік усе поривався йти швидше, аніж, властиво, міг, а жінка стримувала його. Вона дріботіла поруч і весь час бурчала:

— Ну годі, годі, не спіши! Розмахався, наче не своїми, а позиченими, та й скачеш, як криве колесо по бакаях! Слабі ноги не те, що здорові, їх берегти треба. Помаленьку йди! Забув, що тобі знахарка в Лунге казала? Спотикається, а все жене, дарма що в ногах моці, як у гнилому перевеслі.

— О господи, що воно за ноги стали! — застогнав хворий і спинився, бо коліна йому затремтіли. — Тепер її зовсім не видно, — і він тужно подивився в бік хвіртки. — Зовсім не видно! Каптенармус казав, що нині вони не виїдуть на прогулянку, а до завтра ще так далеко!

— Та не побивайся так! Час швидко мине, Данієлю, голубчику мій! А ти краще нині відпочинь, щоб завтра дужчий був, тоді ми підемо за нею по всьому лісі, аж до самісінької хвіртки, авжеж! А тепер ходімо додому, полежиш на м'якенькій лежаночці, вип'єш кварту пива, потім погуляємо в дамки, а тоді й Райнгольд, підचाший, надійде, як вельможне панство пообідає. Розпитаєш про новини, по тому любенько сядемо втрьох до лантера[84], а тим часом сонечко сяде. Ось послухай мене, Данієлю, послухай, лебедику!

— Послухай, послухай! — забурчав Данієль. — Що мені твої лантери, гулі та дамки, коли в голові пече, мов розтоплене оливо, ось-ось збожеволію! Ох, звернімо трошки, нехай я сяду... Отак! Ну чи ж маю я розум, Магніло? Га? Зовсім збожеволів! Метаюсь, як муха в пляшці, хіба ні? О, сто чортів на мою голову! Де ж таке бачено, щоб потвора над потворами, нещасний горбатий каліка та вклепався по самі вуха в принцову дружину! Га, Магніло? Чи ж не йолоп я? Видивляти очі на неї, жадібно ловити кожен її порух, як рибина на березі ловить повітря, цілувати землю, де ступала її нога, — ну скажи, чи ж не телепень я? Ох, якби то не в сні, Магніло, вона схилилася наді мною,

клала свою білу руку на мої зболені груди або так тихо лягала, так легенько дихала, і така була змерзла й покинута, і нікого, крім мене, не мала, хто б її захистив... або промчить повз мене на коротеньку мить, біла, як лілея, голісінька!.. Та все то тільки марні сни, дим і туман, порожні бульбашки...

Вони рушили далі, а біля хвіртки знову спинилися. Данієль сперся на неї рукою і втупив очі за огорожу. — Отам десь вона! — сказав він.

У звіринці було тихо і ясно, все було напоєне сонцем — і повітря, й листя. Жорства й кремінці на доріжці відбивали світло тремтячими промінчиками, над землею літали мерехтливі павутинки, із букового віття опадала, кружляючи, суха кора, а високо в блакитному небі тріпотіли крильми, позолоченими сонцем, білі голуби з замка.

Десь здаля приглушено долинала танкова мелодія лютні.

— Такий дурень! — промимрив Данієль. — Хто б повірив, Магніло, що людина, мавши найкращий індійський клейнод, знехтує його й поженеться за скалкою кольорового скла! Марія Груббе і... Карен Фіоль! Чи він здурів? Усі думають, що він собі полює — аякже, він велить єгерові настріляти йому дичини й повертається додому з цілою купою валушів та перепелів, а сам тим часом точить баляси та зальоти розводить у Лунге з тією запроданкою, шльондрою гидотною... Тьху, хай йому дідько з таким торгом! І так у неї втелюжився, в ту паскуду, що очей із неї не зводить, коли...

Листя зашелестіло, і за хвірткою просто перед ним уродилася Марія Груббе.

Роздумавши йти до замка, вона подалась була до загороди, де тримали лосів та оленів, а потім до альтанки якраз коло самої хвіртки. Звідти вона чула кожне Данієлеве слово.

— Хто ви? — спитала вона. — І чи правда те, що ви сказали?

Данієль насилу встояв коло хвіртки, так затремтів.

— Данієль Кнопф, вельможна мадам, навіжений Данієль, — відповів він. — Не слухайте, що він базикає, він плеще, що йому на язык спаде, і розумне, й дурне. В голові в нього сама полова, а язык меле її, от і все.

— Неправда, Данієлю.

— Авжеж, авжеж! О господи, звісно, неправда! Все може бути, бо тут, вельможна мадам, — і він показав собі на лоба, — тут чиста вам руїна єрусалимська... Вклонися, Магніло, чемно вклонися вельможній мадам Гюленлеве і скажи, який я став навіжений... не соромся! О господи, всі ми маємо свої гріхи та вади!.. Скажи ж, Магніло, бо ж то не наша вина — яких нас бог дав, такі собі й має...

— Він справді божевільний? — спитала Марія в Магніли.

Магніла збентежено присіла, схопила крізь огорожу край Маріїної сукні, поцілувала його і з переляку пробурмотіла:

— Та ні, ні, де там! Слава богу, ні!

— Вона теж тее... — і Данієль покрутив пальцем біля лоба. — Ми що одне, що друге — обоє божевільні, кожне по-своєму, та нічого, хвалити бога, одне має очі, а друге ноги, то якось дошкандибаємо до могили. Тільки що по божевільних у дзвони не дзвонять, не заведено. На цьому дякуємо за добре слово, щиро дякуємо, нехай вас бог береже.

— Стривайте, — мовила Марія Груббе. — Ви лиш удаєте божевільного. Ви повинні мені все сказати, Данієлю, повинні, а то я подумаю, що ви зведених тієї, що ви її назвали, і мого чоловіка. Хочете, щоб я так подумала?

— О нещасна моя голівонько! — жалісно вигукнув Данієль і благально простягнув руку.

— Бог з вами, Данієлю! Та тільки нечесну гру ведете ви. Я була про вас кращої думки, куди кращої!

— Се правда, щира правда? — зрадів він, і очі його засяяли. — Ну, то я вже знову розумний, питайте, що вам треба, питайте!

— Чи правда те, що ви казали?

Як святе письмо, але...

— Ви впевнені? Не могли помилитися?

Данієль усміхнувся.

— Він... і нині там?

— А він поїхав на полювання?

— Поїхав.

— Тоді там.

— Ви не знаєте... — почала Марія, трохи помовчавши, — не знаєте, яка вона з себе, та особа?

— Дрібненька, вельможна мадам, зовсім дрібненька, руда й кругла, як цибулина, балакуча й моторна, одно регоче та язиком плеще.

— А хто вона така?

— Два чи два з половиною роки тому вона була вискочила за одного французького *valet de chambre*[85], але він покинув її і чкурнув десь із нашого краю. Та вона довго не сиділа солом'яною вдовою, знайшла собі якогось гарф'яра, що був по вуха в боргах, і подалася з ним до Парижа, потім опинилася в Брюсселі, а цього року на зелені свята знову повернулася назад. А втім, вона метикувата жіночка та й манери має приємні, коли не п'яна. Оце все, що я знаю.

— Данієлю, — почала Марія й завагалася.

— Данієль вам вірний навіки, як ваша права рука, — відповів він, гречно всміхнувшись.

— Ви мені допоможете? Дістанете... дістанете карету й надійного візника, коли я дам вам знати?

— Дістану, неодмінно дістану! Тільки-но скажете — і за годину карета вже чекатиме на вигоні в бляхара Германа, коло старої шопи. Здайтесь на мене, вельможна мадам!

Марія стояла якусь хвилю мовчки, ніби розмірковувала.

— Ми ще побалакаємо, — мовила вона, приязно кивнула Магнілі й пішла.

— Ну, чи ж не красуня вона? Правдивий янгол, Магніло! — вигукнув Данієль, зворушено дивлячись на доріжку, де вона зникла. — О, вона б відіпхнула мене, зневажливо наступила б ногою мені на карк і спокійнісінько втоптала б мене в болото,

якби знала, які зухвалі мрії Данієль снує про неї. Яка жагуча краса, яка велич! Мені аж серце кров'ю стікає з жалю, що їй довелось на мене звіритися, на мене, переді мною схилити величну пальму гордості своєї... Яка се радість, Магніло, небесна втіха, люба Магніло!

І вони пошкандибали далі.

Данієль і його сестра опинилися в Фредеріксборзі тому, що сердешний Коротько після сцени в шинку "Отут і ставай" шалено закохався в Марію Груббе. То було жалюгідне, дивовижне кохання, яке ні на що не сподівалося, нічого не вимагало й нічого не чекало, а вдовольнилось порожніми мріями, та й годі. А ту крихітку дійсності, що потрібна була, аби забарвити мрії слабким відблиском життя, Данієль осягав сповна, коли йому часом щастило мигцем побачити Марію зблизька або пройти за нею віддалік. Та як Гюленлеве виїхав і Марія перестала виходити в місто, його опосіла така туга, що він мало не збожеволів і тяжко заслаб.

Коли він, немічний, розбитий, підвівся з постелі, Гюленлеве вже вернувся, і від одної Маріїної служниці, яку він підкупив, Данієль дізнався, що подружжя не дуже ладнає між собою. Та звістка дала нову поживу його божевільній пристрасті і новий ріст, неприродно буйний ріст його мріям. Та поки він аж так оклигав, що принаймні міг стояти на ногах, Марія поїхала до Фредеріксборга. Данієль мусив їхати за нею, чекати він не міг. Він заявив, що хоче податися до знахарки в Лунге, щоб остаточно вилікуватись, а сестра його Магніла мала поїхати з ним, щоб заразом дістати якусь раду на свої слабі очі. Приятелі й знайомі схвалили його намір, отже, Данієль і Магніла вирушили до Лунге. Там він довідався про зв'язок Гюленлеве з Карен Фіоль, а також розповів Магнілі про своє чудне кохання, сказав, що для нього тільки там світить сонце й пахне життя, де буває Марія Груббе, й благав її податися з ним до Фредеріксборга, щоб бути ближче від Марії, яка заповонила всю його душу.

Магніла поїхала з ним, вони найняли помешкання в Фредеріксборзі і вже не один день нишком скрадалися за Марією, як вона гуляла вранці сама.

І от вийшло так, що вони зустрілися.

XI

Одного ранку кілька днів по тому Ульрік-Фредерік був у Лунге.

Він стояв рачки в садочку перед будинком, де мешкала Карен Фіоль, і, тримаючи в одній руці трояндовий вінок, другою намагався або виманити, або дістати з-під ліщинових кущів білу болонку.

— Bonsoeur! Petit, petit Bonsoeur! Bonsoeur![86] Ну виходь же, шельмо, виходь, дурне! Ох ти, тварюко! Bonsoeur, песику мій! Стерво вперте!

Карен стояла коло вікна й реготала.

Собака не виходив, і Ульрік-Фредерік манив його далі й лаявся.

Amy des morceaux délicats, —

заспівала Карен і помахала йому повним келихом. —

Et de la débauché polie

Viens noyer dans nos Vins Muscats

Ta soif et ta mélancolie![87]

Вона була дуже весела, розпалена вином і, співаючи, брала вище, ніж треба було. Врешті Ульрік-Фредерік таки спіймав пса.

Він переможно поніс його до вікна, насунув йому на вуха трояндовий вінок і, ставши навколішки, простяг Карен:

— Adorable Venus, reine des coeurs, je vous prie accepter de ton humble esclave cet petit agneau innocente, couronné des fleurs...[88]

Ту мить Марія Груббе відчинила хвіртку. Вона побіліла, побачивши, як Ульрік-Фредерік стоїть навколішки й простягає трояндовий вінок, чи що воно там таке, рудій жінці, що регоче на весь рот. І нахилилася, схопила камінь і щосили шпурнула в жінку. Але камінь улучив у раму відчиненого вікна — так, що задзеленчали шибки й посипались на землю.

Карен заверещала і втекла. Ульрік-Фредерік злякано глянув їй услід, випустив з несподіванки собаку, але вінка якось утримав і тепер стояв, уражений, сердитий і збентежений, вертячи його в руках.

— Ну, постривай же! Постривай! — кричала Марія. — Раз не влучила, але вдруге влучу, ще й як улучу! — Вона витягла з кіс довгу важку сталеву шпильку з рубіною головою і, тримаючи її перед собою, наче шпагу, якось дивно подріботіла до будинку, ніби аж підстрибом. Здавалося, вона нічого не бачила перед собою, бо йшла до дверей не просто, а чудернацькими, непевними кривулями.

Ульрік-Фредерік заступив їй дорогу.

— Ану, геть із своїм вінком! — майже верескнула вона. — Для такої шльондри ти трояндові вінки плетеш, — вела вона далі, намагаючись пройти то з того, то з того боку і не зводячи погляду з відчинених дверей. — О, тут ти ніжний пастух, може, й сопілку маєш, га? Маєш сопілку, Амарілісе? — Вона висмикнула вінок у нього з рук, шпурнула на землю й розтоптала. — І пастухову гирлигу? З шовковою китицею? Оступися мені з дороги, кажу! — погрозово крикнула вона й націлилась на нього шпилькою.

Він міцно схопив її за руки й гостро сказав:

— Знову хочеш штрикнути мене?

Марія звела на нього очі.

— Ульріку-Фредеріку, — зовсім тихо сказала вона. — Я твоя дружина перед богом і людьми. Чому ти розкохав мене? Ходи зі мною! Нехай вона лишається так, як є, а ти ходи! Ходи, Ульріку-Фредеріку, ти не знаєш, як палко я тебе кохаю, як гірко тужу та сумую! Ходи! Чуєш, ходи зі мною!

Ульрік-Фредерік мовчки простяг їй руку і вивів із садка аж до карети, що стояла неподалік. Він допоміг їй сісти, обійшов коней, оглянув зброю, підтягнув попругу, покликав візника, щоб той поправив якийсь ремінь, а коли вони стояли поряд, прошепотів йому:

— Як тільки сядеш, жени своїх шкап щодуху і не спиняйся, аж поки будеш на місці. Чув, що я кажу? Дивись, ти мене знаєш!

Візник виліз на козли. Ульрік-Фредерік узявся збоку за дверці, ніби намірявся сісти,

але батіг свиснув по конях, він відскочив, і карета помчала.

Першою Маріїною думкою було спинити візника, схопити за віжки, вискочити з карети, але раптом її опанувала байдужа втома і безмежно глибока, невимовна відраза, болісна гидота, і вона тихо дивилась поперед себе, не помічаючи, як незвично швидко мчить карета.

А Ульрік-Фредерік залишився в Карен Фіюль.

Увечері, коли Ульрік-Фредерік повертався додому, на серці в нього, правду казати, було неспокійно. Не те, щоб він боявся, але його скувало напруження, яке закрадається в душу людині, твердо переконаній, що на неї чекає ціла купа всіляких гризот і прикросів, яких годі обминути.

Марія, звісно, вже наскаржитья королю, і той тепер буде довго й нудно читати йому нотації, що їх доведеться вислухати до кінця. Сама вона огорне себе величною мовчанкою ображеної чесноти, яку потім так тяжко буде не помічати. Настрій у замку буде вкрай гнітючий, королева прибере втомленого, страдницького виразу, шляхетно страдницького, а двірські дами, що нічого не знатимуть, але про все здогадуватимуться, будуть сидіти мовчки, лиш подеколи, стиха зітхаючи, підводитимуть голови й позиратимуть лагідно й докірливо великими, повними всепрощення очима. Ох, яке йому все те знайоме, все, аж до німба щирої відданості й героїчної самопожертви, яким старий королевин камерюнкер поспішить оточити свою маленьку голову, з сміховинною відвагою стаючи на його, Ульріка-Фредеріка, бік, засипаючи його люб'язними, шанобливими словами, потішаючи всілякими дурницями, а його маленькі блакитні очиці й ціла худа постать промовисто казатимуть: дивіться, всі відвернулися від нього, а я ні, я, ризикуючи накликати на себе королів гнів і невдоволення королеви, потішаю від усіх покинутого! Грудьми стаю за нього... Ох, як він усе те знав, геть усе, від початку до кінця.

Проте він помилився.

Король зустрів його латинським прислів'ям, а то був найпевніший знак, що він у доброму гуморі, і Марія підвелася й подала йому, як звичке, руку, хіба тільки трохи холодніше й силуваніше, але принаймні зовсім не так, як він боявся.

І як вони лишилися самі, вона ні словом не натякнула на зустріч у Лунге, і Ульрік-Фредерік недовірливо міркував, що то має означати, бо не знав, як витлумачити її дивовижну мовчанку.

Він уже волів, аби вона заговорила.

Чи, може, самому звабити її на розмову, подякувати, що вона нікому не поскаржилася, вдатися до обіцянок, каятися, грати комедію, буцімто вони знову помирилися?

Одначе він не зважився на таке, бо помітив, що часом Марія нишком позирає на нього з якимось чудним виразом в очах, наче оцінює його, пронизує наскрізь спокійним поглядом, сповненим тихого здивування й холодного, майже презирливого зацікавлення. І навіть сліду в ньому немає помсти чи зненависті, ані знаку якогось прихованого смутку! Навіть близько нічого того не було!

Тому він і не зважився почати розмову, і вони мовчали далі.

Дні минали, а він усе неспокійно вертався думками до того самого, і йому гарячково кортіло з'ясувати все до кінця.

Та до цього не дійшло, і з часом йому стало здаватися, що її невисловлені докори лежать тепер, як дракони в темних печерах на своїх понурих скарбах, і ростуть, як усяке гадюччя: криваво-червоні рубіни стримлять на стеблинах із червонявого золота, бліді опали поволі товщують клубок по клубкові, бубнявють, діляться, і зміїні тіла тихо, але ненастанно ростуть, розповзаються звивина по звивині, здіймаються кільце по кільцеві над пишним кишинням скарбів.

Так, вона запевне ненавидить його, запевне плекає потаємну помсту. Бо ж таку образу, як він їй завдав, не можна забути. І він пов'язав ту уявну жадоху помсти з тим чудним випадком, коли вона підняла на нього руку, згадав пророчі алхімікові слова і ще дужче, ніж досі, став уникати її та ще палкіше бажати, аби їхні дороги розійшлися.

Проте Марія не плекала помсти, вона забула і про нього, і про Карен Фіоль. Бо ту мить, як її охопила невимовна відраза, згасло і її кохання, згасло безслідно, лопнуло, наче ясна повітряна куля, і нічого не лишилося. Не стало його блиску, не мінилися його барви, що колись убирали в себе кожну найменшу картину, в якій вони віддзеркалювалися, не було вже більше нічого. Все те зникло, і погляд, що раніше був скутий його пишнотою і тривожною красою, тепер став вільний і сягав далеко за той світ, що барвистими картинами відбивався на блискучій поверхні повітряної кулі.

До замка щодня приїздили нові гості. Проби балету відбувалися одна за одною, на допомогу викликали танцмайстрів і артистів Полуа й Кабро, щоб вони вчили інших і самі виступили в найважчих або найневдячніших ролях.

Марія Груббе теж мала виступати в балеті й не пропускала жадної проби. Від того дня в Лунге вона стала куди діяльніша і товариськіша, наче прокинулась із затяжного сну.

Перше її стосунки з оточенням були доволі-таки зовнішні: коли не траплялось чогось особливого, що промовляло б до її серця, збудило б її увагу й зацікавлення, вона відразу заповзала в свій власний маленький світ і звідти байдуже споглядала на все, що стояло поза ним.

Тепер же, навпаки, вона жила разом з оточенням, і якби воно не було щодня таке заклопотане всілякими розвагами та новинами, то вражено побачило б, як Марія змінилася. В її рухах з'явилася спокійна впевненість, у мові — майже ворожа витонченість, а у виразі обличчя — чуйність.

Одначе ніхто цього не помічав, крім Ульріка-Фредеріка: він кілька разів ловив себе на тому, що милується своєю дружиною, як цілком незнайомою особою.

Серед гостей, що приїхали в серпні до замка, був також один Маріїн родич — сестрин чоловік Сті Гей.

Якось надвечір, через кілька днів після того, як він приїхав, Марія стояла з ним на пагорбі в лісі, звідки видно було місто, а за ним — рівні, випалені сонцем околиці.

Небо повільно облягали великі дощові хмари, а від землі здіймався гіркуватий

запах прив'ялого зела, наче воно, блякле, заледве живе, зітхало, благаючи життєдайної вологи.

Легенький вітерець, що його якраз вистачало крутити вітряка внизу коло роздоріжжя, невдоволено шумів у верховіттях дерев, і здавалося, що то ліс розпачливо скаржитися на сонячний пал і літню задуху, а жовті, вигорілі луки наче виставляли небові свою порожнечу і вбогість, як старці виставляють на людське співчуття свої болячки.

Хмари громадилися дедалі густіше, і ось уже великі краплі залопотіли по листі й по стеблах, на мить прихилили їх, заколихали, і враз усе знову затихло. Низько над землею летіли ластівки, а вечірній дим блакитним покрівцем висів над чорними солом'яними стріхами поближного села.

На шляху важко загуркотіла карета, внизу на доріжках і стежках круг пагорба лунав приглушений сміх, весела розмова, шурхотіли віяла і єдваби, дзявкали кімнатні собаки й тріщало сухе гілля.

То двір вийшов на вечірню прогулянку.

Марія і Сті Гей відокремилися від решти, швидко сп'ялися на вершину пагорба й тепер, відсапуючись, мовчки стояли й дивилися вдалину.

На той час Сті Гей мав понад тридцять років. Він був високий, тонкий і рудий, з довгобразим вузьким обличчям, блідим і веснянкуватим. Ріденькі русяві брови високими дугами огинали блискучі ясно-сірі очі, що здавалися втомленими і вразливими на світло, тому що повіки завше були червоні, а ще тому, що Сті Гей кліпав ними повільніше, чи, радше, кліпаючи, тримав очі заплющеними довше, ніж усі люди. Чоло він мав високе, гладеньке, біля скронь дуже опукле, тонкий з горбочком ніс був задовгий і підборіддя також, а крім того, ще й загостре. Зате рот був просто-таки гарний: губи — рожеві, дуже чітко окреслені, а зуби — дрібні й білі. Та не це робило його рот таким незвичайним, а дивна, смутна й жорстока усмішка, що іноді буває в дуже похитливих людей: та усмішка зраджує zarazом і палку жагу, й зневажливу втому, вона водночас ніжна й хворобливо тужна, як солодка музика, і жорстока та кровожерна, як приглушене гарчання, яке чути з пащі дикого хижака, коли зуби його вгризаються в тремтливую здобич.

Такий був Сті Гей на той час.

— Мадам, — сказав він, — вам ніколи не хотілося опинитись за монастирськими мурами під надійною охороною, як то буває в Італії і взагалі в тамтешніх країнах?

— О ні, боронь боже! Чого це вам спало таке на думку, наче якомусь католикові?

— То, виходить, ви дуже щасливі, люба моя своякине? Виходить, життєвий трунок для вас не втратив іще чистоти й свіжості, ще й досі солодкий на смак, га? Ще гріє вашу кров і додає крил думкам вашим? Невже ж це правда? І ніколи він не здається вам гірким, звітрілим і притхлим? Споганим ядучими гадюками й черв'яками, що лазять навколо? Тоді я не зумів прочитати вашого погляду.

— О, хочете в такий спосіб примусити мене висповідатися перед вами? — відповіла Марія й засміялася йому просто в вічі.

Сті Гей усміхнувся, підвів її до зарослого травою горбика, й вони посідали.

— А чи ви знаєте, мадам... — почав він спроквола, начебто бентежачись і вагаючись, говорити йому чи краще мовчати, — чи ви знаєте, що на цьому світі є потаємна спілка, яку можна назвати братством людей меланхолійних? То люди, що їм від народження дано іншу натуру та інші душевні прикмети, аніж решті всім. Вони мають більше серце й гарячішу кров, бажання й прагнення їхні глибші, жага дужча, а пристрасть буйніша й палючіша, ніж у простої собі шляхти. Вони зроду щасливці, очі в них ширше розплющені, всі чуття делікатніші. Життєві радощі і втіху вони п'ють цілим своїм серцем, тимчасом як інші все хапають їх своїми брутальними ручиськами.

Він замовк, зняв капелюха й почав гладити на ньому пишну китицю.

— Але, — повів він далі, стишивши голос, наче говорив сам до себе, — втіха з краси, втіха з пишноти світу у всіх її проявах, які лиш можна назвати, втіха з найглибших порухів душі, втіха з потаємних поривань і думок, що їх Людина й сама ніколи не годна до кінця збагнути, все те, що іншим завдає смертельної нудоти або кидає їх в обійми бридкої розпусти, — все те для їхніх душ немов цілюще зілля й коштовний бальзам. То єдині медові квіти життя, де вони беруть свою щоденну поживу, і тому шукають тих квітів скрізь, і знаходять там, де ніхто б і не сподівався, — під темним листям і на сухому гіллі... А ті, решта всі, — хіба вони розуміють, що в смуткові чи в розпачі можна втіху знаходити?

Він презирливо засміявся й замовк.

— Але чому, — спитала Марія і байдуже позирнула кудись убік, — чому ви їх називаєте братством людей меланхолійних? Адже ж вони думають тільки про радощі земні та про втіху, а не про те, що тисне на серце й завдає смутку?

Сті Гей здвигнув плечима й ворухнувся, немов хотів устати, наче йому набридло говорити на таку тему.

— То чому, га? — перепитала Марія.

— Чому! — крикнув він нетерпляче й погордливо. — Тому, що всі земні розкоші такі мізерні й скороминуші, такі фальшиві й неповні, тому, що кожна втіха, щойно розцвівши, як пишна ружа, вже губить пелюстки, мов дерева своє листя восени, тому, що всяка, навіть найбільша насолода в житті, ще в своїй осяйній красі і найпліднішому цвітінні сили бувши, ще не встигши пригорнути тебе до здорових грудей своїх, уже носить у собі смертельну хворобу, і коли вона діткнеться твоїх уст, ти відчуєш її передсмертні корчі. То хіба є чого радіти? Хіба ця думка не в'їдатиметься рудою іржею в кожний проблиск щастя, не приб'є згубною памороззю кожне почуття, що розів'ється в душі пишним квітом, не заморозить його аж до найглибшого коріння? — Він схопився з місця і, вимахуючи перед нею руками, повів далі: — А ви ще й питаєте, чого я їх зву меланхолійними, коли кожна втіха, тільки-но торкнешся її, міняє свою оболонку і стає відразою, коли всякий радісний поклик — всього лиш останнє тяжке зітхання радощів, коли краса швидкоплинна, а кожне щастя лопається, мов бульбашка.

Він став походжати туди й назад перед Марією.

— То ось що наводить вас на думку про монастир? — сказала Марія і, всміхаючись,

опустила очі.

— Атож, мадам. Часто бувають такі хвилини, коли я уявляю себе замкненим у самотній монастирській келії чи ув'язненим у високій башті. Я сиджу одинцем біля свого віконця й стежу, як згасає світло і наступає темрява, а самотина, мовчки, тихо, а проте міцно й щільно, обплітає мою душу, мов виноградна лоза, і вливає мені в кров насонний сік... О, та я добре знаю, що се тільки уява й ошуканство! Ніколи самотина не здолає мене, я затужив би гаряче, як вогонь і червоне полум'я, усім своїм розумом, усіма чуттями затужив би за тим, що творить життя на землі... Проте ви все одно нічого не розумієте з того, що я тут базікаю. Ходімо, та chère! Скоро піде дощ, он вітер зовсім стих.

— Навпаки, вигодинюється! Гляньте на небо — з усіх боків проясніло.

— Еге ж, де проясніло, а де й захмарилось.

— Мені здається, що дощу не буде, — сказала, підводячись, Марія.

— Присягаю, що буде, з вашого дозволу.

Марія побігла вниз.

— Чоловікова воля — ото його рай! — вигукнула вона. — Тож спускайтеся до свого раю!

Унизу Марія повернула в протилежний від замка бік, і Сті Гей пішов поряд з нею.

Він був задумливий і начебто не виявляв бажання вести далі перервану розмову.

— Слухайте, Сті, — почала Марія. — Гарної ж ви про мене думки! На погоді я не розуміюся і на тому, що мені кажуть, так само.

— Ні, чого ж.

— Але того, що ви мені казали, не розумію?

— Того ні.

— А тепер я присягаюсь, що розумію.

— Як вам відомо, присягою ока не виколеш, хіба що кулаком виб'єш.

— Хоч вірте, хоч ні, а я добре знаю важку тиху журу, що налягає на людину невідомо чому. Далєбі, знаю. Панотець Єнс завше казав, що се туга за небесним царством, бо тільки там правдива домівка кожної християнської душі, але я в таке не дуже вірю. Нудьгуєш, мучишся, і хоч би тобі яка надія, хоч би яка втіха! Де там! Так, буває, наплачешся, так стане невимовно тяжко, так щось тебе точить, аж серце болить, і так стомлюєшся від своїх думок, що рада б уже й на світ не родитися. Проте я сумувала не через те, що світ і щастя такі швидкоплинні, — ні, про се я ніколи не думала. То було щось цілком інакше... Ох, я просто не годна сказати, що то за туга, але мені здається, що найчастіше бувало так, наче я журилася якоюсь прихованою вадою в своїй натурі, якоюсь внутрішньою хибою душі, що робила мене зовсім не схожою на інших людей, гіршою з усіх поглядів. Ні, навіть слів не знайдеш, щоб достеменно те почуття віддати! Розумієте, життя, світ здавались мені такими величними, невимовно прекрасними... Тішитися б та пишатися безмежно, що живеш у ньому, байдуже, чи то в смутку, чи в радощах, аби тільки страждати або тішитися насправді, а не вдавано, як у машкарадї чи в карнавальній комедії. Хай би життя схопило мене в свої міцні обійми,

принизило чи звеличило, але так, щоб у душі моїй не лишилося місця на інші думки, крім одної: про те, що мене звеличило чи пригнобило. Я прагнула розтопитися в своїй журбі або згоріти в радості. Ох, вам сього ніколи не збагнути! Коли б я була римським полководцем, що його на тріумфальній колісниці возять вулицями, то хотіла б, щоб у мені втілювалась перемога й захват народний, гордощі й радісний гомін юрби, музика сурм, сила і шана — все в одному грімкому згукові, а не таким бути, що з хворобливим шанолюбством і холодною зарозумілістю їде в колісниці й думає в серці своїм, як гордо він сяє в заздрісних очах натовпу і як безсило хвилі тих заздрощів лижуть йому ноги, і zarazом відчуває вдоволено, як багрянниця м'яко огортає йому плечі, а лавровий вінець холодить чоло... Розумієте, Сті Гею, се, по-моєму, й означає жити, се й є життя, якого я прагнула, але в душі знала, що мені воно ніколи не судилося. І все мене гнітило почуття, ніби то моя власна вина, ніби я вчинила якийсь гріх супроти себе самої чи сама себе збила на манівці. Не знаю, але мені здавалося, ніби вся моя тяжка біда від того й повсталася, що я зачепила струну, якої не повинна була чіпати, а на її згук щось у мені порвалося, і його вже довіку не направити. Я ніколи вже не матиму снаги розчахнути двері життя, а стоятиму коло порога й дослухатимуся до бенкетної музики, непрохана, небажана, мов нелюба пасербиця.

— Ви? — мимоволі вихопилося в Сті Гея, але раптом вираз обличчя йому змінився, і він повів уже зовсім іншим голосом: — Ні, ні, тепер я розумію, що се таке. — Він похитав головою. — Боже мій, як же легко людині в таких матеріях саму себе обдурити! Наші думки так рідко звертають на правдивий шлях, що ми не шукаємо ані стежки, ні переладу, а біжимо навмання, раді, як бачимо хоч якийсь натяк на слід, і ладні заприсягтися, що то й є цісарська дорога. Чи, може, я не те кажу, та *chère*? Хіба обоє ми, кожне по-своєму, шукаючи причини свого смутку, не блукали й не брали першу-ліпшу думку, яка нам трапилась, за єдино правдиве пояснення? Хіба з нашої розмови не випливає, що мене тяжко гнітять думки про тлінність світу і всього земного, про те, що воно марно й скороминуще, а ви, люба моя своякине, натомість переконані, що ви Попелюшка, перед якою двері зачинено і світло погашено і якій нема на що сподіватися? Та все це не має ваги, бо як ми вже завели мову про такі речі, то легко впиваємося власними словами і скачемо на кожній думці, яку тільки нам пощастить осідлати.

У кінці доріжки вони стріли решту гостей і разом з ними подалися до замка.

Двадцять шостого вересня о пів на восьму вечора гарматна яса й оглушливі сурмові згуки врочистого маршу сповістили, що їхня величність король з королевою у супроводі його курфюрстської мосці принца Йоганна-Георга Саксонського та його найяснішої матері, з почтом найзначніших осіб держави обох статей подалися з замка в сад, аби подивитись на балет, що зараз мав початися.

Ряд смолоскипів кидав багрянний блиск на червоний мур замка, що прилягав до саду, тиси й букшпани яскріли бронзою, а обличчя палали густим здоровим рум'янцем.

Ось двома лавами стоять драбанти[89] в малинових строях, виставивши в темряву обвиті квітами свічки; пучки світичів, смоляні каганці, вогненні кулі й штудерні

ліхтарики то низько над землею, то високо в жовтому листі розсувають морок, прокладаючи осяйну дорогу в рохистій процесії.

Світло яскріє на золоті й золотому шитві, виграє на сріблї й криці, леліє лискучими смугами на едвобних керейках і шлейфах. Лагідно, мов червоняста роса, осідає воно на темному оксамиті й білими зірками спалахує на рубінах і діамантах. Червоні кольори змагаються з жовтими, ясні, мов небесна блакить, оторочують брунатний, поміж білими й фіалковими прозирає смарагдовий, кораловий тоне між чорним і бузковим, а жовто-брунатні, рожеві, крицево-сірі й багрянні перемішуються між собою, ясні й темні, котяться один за одним строкатими хвилями.

І ось усе зникло — тільки в кінці доріжки ще вклоняються білі китиці пер, білі в темному присмерку...

Балет, чи машкарада, що ось-ось мала початися, зветься "Die Waldlust"[90].

На сцені ліс.

Кронпринц Християн грає мисливця. Він вихваляє радісне, привільне мисливське життя під густими кронами дерев, дами, прогулюючись, наспівують пісеньку про пахучі фіалки, діти граються в піжмурки поміж стовбурами і збирають ягоди в гарнесенькі козубці, бадьорі городяни тішаються чистим повітрям і прозорим виноградом, а дві придуркуваті баби, показуючи на митах, які вони закохані, ганяються за вродливим сільським парубком.

Потім на сцену випурхує лісова богиня, цнотлива Діана — її королівська високість принцеса Анна-Софія.

Зворушений курфюрст підводиться й обома руками посилає їй цілунки, а всі глядачі тішаються.

"Лісова богиня декламує, а її вельможний наречений, переповнений радісною вдячністю, підносить до своїх уст руки її найясніших батьків.

Як тільки зникає богиня, відразу з'являються селянин та селянка й виконують дует про щастя вірного кохання.

Тоді одна по одній ідуть веселі сцени: троє молодиків чепуряться й бавляться в траві, з'являються четверо офіцерів напідпитку, двоє селян повертаються у доброму гуморі з ярмарку, потім співає хлопець-садівник, декламує поет, і, нарешті, шестеро музик на якихось кумедних інструментах виконують хвацьку мелодію.

І ось остання сцена.

З'являються одинадцять пастушок: їхня королівська високість принцеси Анна-Софія, Фредеріка-Амалія та Вільгельміна-Ернестіна, мадам Гюленлеве і ще сім вродливих шляхтянок.

Пастушки дуже майстерно виконують сільський танок, що показує, як вони всі висміюють і дражнять мадам Гюленлеве, що поринула в любовні мрії і не хоче брати участі в їхньому веселому менуеті, глузують із неї через те, що вона віддалася в неволю і схилила ший під ярмом кохання. Та ось виступає наперед вона в паде-де з принцесою Анною-Софією і граційними рухами змальовує їй невимовні розкоші й радощі кохання. Тоді знову всі танцюють разом, сходяться й розходяться, виконуючи важкі фігури, а

тим часом невидимий хор за сценою в супроводі мелодійної струнної музики співає пастушкам хвалу:

... Ihr Nümphen hochberühmt, ihr sterblichen Götinnen,
Durch deren Treff'ligkeit sich lassen Heldensinnen
Ja auch die Götter selbst bezwingen für und für,
Last nun durch diesen Tantz erblicken eure Zier.
Der Glieder Hurtigkeit, die euch darüm gegeben
So schön und prächtig sind, und zu den End erheben
Was an euch göttlich ist, auff dass je mehr und mehr
Man preisen mög an euch des Schöpfers Macht und Ehr[91].

На цьому балет скінчився, і гості розійшлися по саду. Ті гуляли поміж освітлених дерев, а ті відпочивали в гарно прибраних гротах; пажі, зодягнені під італійських чи іспанських продавців садовини, розносили вино, тістечка й солодощі у плетених кошиках, тримаючи їх на голові.

Ті, хто виступав у балеті, тепер теж приєдналися до товариства, і їх засипали компліментами за майстерність та вправність, але всі зійшлися на думці, що після кронпринца і принцеси Анни-Софії ніхто так гарно не зіграв своєї ролі, як мадам Гюленлеве. Їхня величність король і королева, а також курфюрстова склали їй найвищу хвалу, а король додав, що навіть сама мадемуазель "Ля Бар не виконала б тієї партії з більшою грацією і натуральністю.

До глумої ночі буяло свято на освітлених доріжках, у садовій залі, звідки скрипки та флейти манили до танців, і коло накритих столів, що угиналися від напоїв та наїдків. Веселощі перехлюпнули навіть на озеро: звідти до саду долинав радісний сміх із обвішаних ліхтариками гондол.

Скрізь було повно людей: найбільше там, де горіло світло і грала музика, менше — у місцях, віддалених від світла, але навіть там, де панувала цілковита темрява, де згуки тонули в шепоті листя, гуляли веселі гурти й мовчазні пари. Ба навіть у далекому гроті аж у самому кінці саду знайшов собі сховок один самітний гість. Він був у кепському гуморі. Невеличкий ліхтарик угорі серед листя кидав тремтливe світло на його похмуре обличчя й насуплнені брови.

Русяві брови.

То був Сті Гей.

— ... E di persona

Anzi grande, che no; di vista allegra,

Di bionda chioma, e colorita alquanto[92], —

шепотів він сам до себе.

Йому не минулося так тих чотири чи п'ять тижнів, що він їх пробув із Марією Груббе. Вона його цілком зачарувала. Він тужив тільки за нею, мріяв тільки про неї, вона стала його надією і його розпукою. Він не вперше кохав, але такого лагідного, покірного, несміливого почуття ще не спізнав ніколи. І не те позбавляло його надії, що вона була жінка Ульріка-Фредеріка, а він одружений з її сестрою. А те, що його почуття

до Марії уже з природи своєї було несміливе: "школярське кохання", казав він гірко. Тому в ньому було так мало жаги й так багато страху та захвату, а з іншого боку все ж таки стільки жаги. Гарячкова, болісна туга гнала його до неї, він хворобливо прагнув жити разом з нею у її згадках, мріяти її мріями, мучитись її муками, поділяти її сміливі думки, не більше й не менше. Вона була на сцені така гарна, але ще чужіша, ще дальша. Її круглі чарівні плечі, буйні груди і стрункі ноги просто лякали його, він боявся тої тілесної пишноти, що надавала їй ще більшої принади, ще більшої довершеності; на саму думку про її прекрасне тіло він починав тремтіти і йому забивало дух. Він не насмілювався віддатись його чарам, боявся своєї пристрасті, того полум'я, що десь жевріло глибоко в грудях, ладне вихопитись до самого неба. Бо щоб ті руки обняли його за шию, щоб ті уста торкнулися його вуст... Ні, то божевілля, шалена маячня! Щоб ті уста...

Paragon di dolcezza!

...

bocca beata,

. . . bocca gentil, che può ben dirsi

Conca d'Indo odorata

Di perle orientali e pellegrine;

E la porte, che chiude

Ed apre il bel tesoro,

Con doleissimo mel porpora mista[93].

Він на мить аж підвівся на лавці, наче з раптового болю: ні, ні! І знову вхопився за свою покірну любовну тугу, подумки припадав до Маріїних ніг, чіплявся за своє безнадійне кохання, уявляв собі її байдужість... і враз Марія Груббе вродилася перед ним у склепистому отворі грота, ясна на тлі нічної темряви.

Цілий вечір її не покидав якийсь дивний щасливий настрій: вона почувалася такою впевненою, здоровою й дужою. Святковий гамір і музика, упадання й захват чоловіків — усе те послалося перед нею, мов шарлатовий килим, і вона радісно ступала по ньому, така захоплена, впоєна власною красою. Її гаряча кров наче стріляла з серця яскристим промінням і відбивалася принадною усмішкою на устах, зористим блиском в очах і чарівними переливами в голосі. Душа її була переповнена спокійного тріумфу, в думках панувала безхмарна ясність, а в серці буйно розквітало відчуття сили й гармонії.

Ніколи вона ще не була така гарна, як тепер, — із гордовитою усмішкою щастя на устах і величним спокоєм королеви у виразі обличчя і в погляді. Така вона стояла тепер у склепистому отворі грота, ясна на тлі нічної темряви. Вона подивилася на Сті Гея і зустріла його безнадійно-захоплений погляд. Тоді схилилася над ним, співчутливо поклала білу руку йому на голову й поцілувала. Не з кохання, о ні! Як король, що дарує вірному васалові коштовного персня на знак своєї королівської любові й ласки, так вона в спокійній щедроті подарувала йому цілунок.

Та нараз... нараз упевненість на хвилю покинула її, вона почервоніла й опустила

очі.

Якби Сті Гей скористався тією хвилиною, якби потрагував її поцілунок за щось більше, ніж королівський дар, він назавжди втратив би Марію Груббе. Проте він лиш мовчки вклякнув перед нею, вдячно притулив її руку до своїх уст, тоді шанобливо відступив, скинув капелюха й глибоко, поштиво вклонився. І вона гордо пройшла повз нього — із грота в темряву.

XII

У січні тисяча шістсот шістдесят четвертого року Ульріка-Фредеріка призначено намісником до Норвегії, і на початку квітня того ж таки року він перебрався туди.

Марія поїхала з ним.

Стосунки між подружжям за останній час майже не покращали, тільки що брак взаємного розуміння і взаємного кохання вони обоє визнали за річ неминучу і виявляли це в тому, що вельми церемонно обходилися одне з одним.

Замешкавши в Агерсгусі[94], вони жили так рік чи півтора, і Марія з свого боку й не хотіла ніякої переміни, однак з Ульріком-Фредеріком вийшло інакше: він знову закохався в свою дружину.

Якось узимку надвечір, коли почало смеркати, Марія сиділа сама в маленькій кімнатці, що з давніх-давен звалася "пуделком".

Стояла вогка вітряна погода. У вікна зазірала сіра темрява. Мокрий сніг грубо поналипав у кутках маленьких шибок, майже наполовину затуляючи зеленкувате скло. Холодний вітер з дощем, що бурхав між високих мурів, здавалось, відбився глузду, бо кидався наосліп у брами та двері, а то раптом здіймався просто вгору, якось хрипко, по-собачому виючи. Вітер заgrimотів по даху протилежного будинку, хвилину прокотився по мурах та вікнах і відразу стих. Коли це налетів знову, заревів у коминку, аж полум'я принишкло зі страху, а білуватий дим перелякано вигнувся, мов гребінь хвилі, в напрямку отвору, ладен утекти до кімнати, але вже наступної миті закучерявився легкою, тоненькою голубою цівкою в димар, а полум'я загукало йому вслід, застрибало й сипнуло навздогінці повними пригорщами іскор. Аж тепер полум'я розгорілося по-справжньому. Задоволено бурмочучи, розляглося на жару, на попелі й на полінах, шипіло й клекотіло з утіхи в білій березовій деревині, муркотіло й витягалось, як руда кішка, хитро, вдоволено лижучи омахами своїми носи почорнілим полінам і розпеченим головешкам.

Дух веселого вогню, червоний, теплий і ясний, струмів у маленьку кімнатку. Мерехтливим світляним віялом вигравав він на викладеній плитками підлозі, ганяючи мирну темряву, аж вона тремтячими тінями боязко ховалася праворуч і ліворуч за вигадливими ніжками стільців, тислася по кутках, витягалася вздовж широких заломів або пласко лягала під велику скриню.

Нараз коминок застугонів, одним махом утягнув у себе світло й тепло, і темрява тепер вільно розлилася по всій підлозі, по кожній плитці й по кожній дошці аж до самого вогню. Та потім відблиск полум'я знову побіг підлогою, темрява кинулась навсібіч, а світло гайнуло за нею попід стіни, попід двері, аж до блискучої сплужевої

клямки. Темрява ніде не могла сховатися: ось вона видряпалася по стіні під стелю, наче кішка на дерево, а світло бігало й стрибало вниз, наче пес під деревом. Навіть між начинням на скрині темрява не мала спокою, бо червоні як рубін шклянки, блакитні келихи та зелені чарочки засвічували свої ліхтарі й допомагали світлові шукати втікача.

А надворі не переставав бурхати вітер і дедалі густішав морок, проте в кімнатці горів вогонь, танцювало світло, і Марія Груббе співала — тоді, як пригадувала слова, а як ні, то просто мугикала саму мелодію. В руках вона тримала лютню, але не грала, тільки подеколи торкалася струн, видобуваючи з них кілька чистих звуків, що довго не змовкали.

Співала вона одну з тих приємних, смутних пісеньок, від яких і крісло стає м'якіше, і кімната тепліша, одну з тих тихих мелодій, що плинуть самі собою у хвилини лагідної зажури, і голос звучить тоді так утішно й повно, так широко й легко. Марія сиділа перед самим коминком, осяяна червоновим світлом, і співала так безтурботно й задоволено, наче пестила себе власним голосом

Та ось відчинилися низькі двері, і в них з'явилася висока постать Ульріка-Фредеріка.

Марія відразу замовкла.

— О мадам! — вигукнув він з лагідним докором, підходячи до неї, і на обличчі йому проступило благання. — Якби я знав, що потурбую вас своєю присутністю...

— Та ні, я просто співала, аби мої мрії не заснули.

— Приємні мрії? — спитав він і, схилившись до коминка, став гріти руки на блискучих червоних мідяних кулях.

— Мрії молодості, — відповіла Марія і провела рукою по струнах лютні.

— Авжеж, на старість усі про одне мріють, — засміявся він і глянув на неї.

Марія трохи помовчала, а тоді раптом сказала:

— Можна бути молодого і мріяти про давнє.

— О, як тут приємно пахне мускусом! А мою нікчемну особу теж згадувано в тих давніх мріях, якщо дозволите спитати?

— О ні!

— А проте був колись час...

— Усілякі часи бували.

— Так, мадам, але між тими всілякими була одна чудова пора, коли ви мене дуже, дуже кохали. Пригадуєте той вечір десь через тиждень після наших заручин? Віяв вітер, ішов сніг...

— Точнісінько, як тепер.

— І ви сиділи біля коминка...

— Точнісінько, як тепер.

— Атож, і я лежав біля ваших ніг, а ваші любі руки гралися моїм чубом.

— Еге ж, тоді ви мене кохали.

— О, точнісінько, як тепер! І ви... ви схилилися наді мною й заплакали, і сльози

котилися по ваших щоках. І поцілували мене так ніжно й схвилювано, наче молилися за мене в своєму серці. А тоді, пам'ятаєте, вкусили мене за шию?

— Так, пам'ятаю! О господи милосердний, як же я тоді кохала вас, дружино мій! Бувало, зачую, що ваші остроги дзеленчать по сходах, і мені аж у вухах дзвенить, аж тремчу вся з ніг до голови, а руки стануть холодні мов крига. А як ви потім заходили й пригортали мене до себе...

— De grace[95], мадам!

— Чого ж бо, се ж тільки мертві спогади про кохання, що давно вже згасло.

— Згасло, мадам? Та воно палає ще гарячіше, ніж перше!

— Ні, воно надто довго було вкрите холодним попелом.

— Але воно воскресає з попелу, як фенікс, ще прекрасніше й жагучіше, ніж було. Хіба ні?

— Ні. Кохання — мов тендітна квітка: коли в морозяні ночі її серце зів'яне, то вона вже гине вся, від вершечка до кореня.

— О ні! Кохання швидше схоже на рослину, що зветься ерихонською трояндою: коли настає посуха, вона висихає і згортається, та лагідної, чарівної ночі, як випаде багато роси, вона знову розгортає всі свої пелюстки і пишається ще зеленіша та краща, ніж досі була.

— Можливо. Але є різні види кохання.

— Авжеж, і наше саме таке, як я кажу.

— Що ваше кохання таке, я оце від вас почула, але моє — о ні! Воно ніколи таке не було.

— Значить, ви ніколи не кохали.

— Не кохала? Ну, то я розповім вам, як я кохала. Се було у Фредеріксборзі...

— О мадам, ви немилосердні!

— Та я зовсім не про те. Отже, се було у Фредеріксборзі. Ох, ви не знаєте, що я витерпіла. Я помітила, що ви вже не любите мене так, як перше. І як мати сидить коло своєї хворої дитини й стежить за кожним її порухом, так я злякано, тремтяче стежила за вашим коханням. І коли побачила у ваших холодних очах, яке воно бліде, і відчула з ваших поцілунків, як слабко б'ється його живчик, то думала, що помру з муки. Я ридала над тим коханням довгими ночами, молилася за нього, як за своє дитя, найдорожчу часточку свого серця, що марніє з кожною годиною. Я кинулася в розпуці рятувати його, шукати поради й ліків на ваше хворе кохання. Я перепробувала всяке ворожбитство, про яке лиш чула, домішувала вам, сумніваючись і надіючись, усякого зілля й до вранішнього пива, й до вечірнього вина. Я розстеляла на нову ваш нагрудник три ночі поспіль і читала над ним шлюбний псалом. А на побічниці вашого ліжка я власною кров'ю намалювала зсередини хрест із сердець, що переплітаються одне з одним. Та все марно, дружино мій, бо кохання ваше було при смерті. Ось як я вас кохала!

— О ні, Маріє, моє кохання не вмерло, воно воскресло. Послухайте, серденько! Послухайте, що я вам скажу! Я був засліплений, лихим божевіллям побитий, але тепер,

Маріє, я знову вклякаю біля ваших ніг, знову прошу руки вашої, благаю! Ох, моє кохання було як вередлива дитина, але тепер воно виросло й змужніло. Довіртеся же тепер його обіймам, а я присягаюся вам розп'яттям Христовим і честю своєю, що вони ніколи більше не випустять вас.

— Мовчіть, мовчіть! Се вже не допоможе!

— О, повірте мені, Маріє!

— Богом свідчуся, що я вірю вам. У душі моїй нема ані крихти сумніву. Я вірю, щиро вірю, що кохання ваше велике й могутнє, а от *моє!*.. Ви задушили його своїми ж руками, воно вже мертво. І хоч би як волато серце ваше, воно вже не прокинеться.

— Прокинеться, Маріє! Ви, жінки... Я знаю, серед вас є такі, що як уже покохають чоловіка, то хай він навіть відштовхує їх ногою, вони знову вертаються, довіку вертатимуться, бо їхнє кохання не боїться ніяких ран.

— Се правда, дружино мій, і я... я саме *така* жінка, щоб ви знали. От тільки ви... не такий чоловік.

"Хай тебе Господь бог тримає під своєю ласкавою опікою, моя найдорожча сестро, і щедротно дає тобі всього, що ти сама бажаєш для душі своєї і для тіла, зичу тобі сього від щирого серця.

Люба, найдорожча сестро, єдина вірна товаришко моя з дитячих літ, тепер я опишу тобі, які багаті плоди пожинаю я зі свого високого становища, хай би воно було запалося першого ж таки дня, бо лиш бог святий знає, що нічого воно мені не дало, тільки лихо та сльози, і то повну чашу, по самі вінця.

Отже, вийшло з моїм звеличенням якраз навпаки, як ти, найдорожча сестро, зараз довідаєшся і як, мабуть, уже трохи знаєш, бо, напевне ж, чула від свого любого чоловіка, що, ще в Зеландії мешкаючи, ми цілком охололи одне до одного, я і мій високородний чоловік. І тут, у Агерсгусі, якийсь час було те саме, бо він знову так зі мною поводився, що здебільшого, як розкажеш, то ніхто не повірить. Але від такого дженджика чогось іншого, мабуть, годі й сподіватися. Та мені начхати на його мерзенну галантність, бо вона мене зовсім не обходить, у мене давно вже до нього кохання стільки, як кіт наплакав. Мені байдуже, хай собі хоч і з найгіршим сміттям лигається, як йому забagnetься, аби тільки не ліз мені в очі із своїми витівками. А він лізе, та ще й на такий манір, що я з дива не вийду, чи він збожеволів, чи його дідько посів. Почалося з того, що він якось зайшов до мене із солодкими словами та фальшивими присягами й став просити, аби все знову було між нами добре, а він мені такий гидкий та осоружний, що я йому так і сказала: мовляв, не вартий він такої жінки, як я. І тоді все заколотилося, бо, як то кажуть, wenn's de Düwel friert, macht er sein Hölle glühn[96]. І він-таки влаштував мені справжню пекельну лазню: понаводив до замка цілу купу шльондр та всіляких паскуд і влаштував їм препишну гостину, частував навіть дорогим морозивом і різними парадними стравами, мов на королівському бенкеті. Та ще й хотів узяти мої прегарні одамашкові обруси, що їх я дістала від небіжки матері, і мої едwabні подушечки з китицями, але з того нічого не вийшло, я позамикала все на ключ, і йому довелося в місті діставати накриття на стіл та на

ослони.

Люба, найдорожча моя сестро, не буду більше тобі набридати тією гидотною кумпанією, але сама подумай: чи ж не сором, щоб такі лахудри, яким по правді треба було б спустити шкуру біля ганебного стовпа, порозсідалися на покуті в парадній залі намісника його королівської величності. Мені здається, що се нечуваний глум, і коли б воно дійшлося до його королівської величності, чого я всім своїм серцем, тілом і душею бажаю, то він би так вичитав моємулюбому Ульрікові-Фредерікові, що той ладен був би оглухнути, аби тільки не слухати. Але про найсміховиннішу його витівку, яку він мені встругнув, я ще тобі не розповіла, вона зовсім нова, щойно позавчорашня. Я послала по крамаря, аби він приніс мені трохи брабантської єдвабної лямівки, що нею хотіла обшити внизу свою корсетку, а він переказав у відповідь, що якби я була прислала гроші, то дістала б крам, а так намісник заборонив давати мені будь-що набір. Така сама відповідь надійшла й від капелюшника, коли я послала до нього, тож гадаю, що він знеславив мене по цілому місті, а я ж принесла йому в посаг не одну тисячу рігсдалерів. Сим разом кінчаю. Усе в руках господніх, і хай він пришле від тебе самі тільки добрі новини.

Писано в Агерсгуському замку 12 грудня року божого 1665.

Твоя довіку вірна сестра

Марія Груббе

Її вельможності пані Ане-Марії Груббе, дружині Стюге Гея, окружного судді Лоландського, любій моїй сестрі до власних рук".

"Нехай тебе ГОСПОДЬ береже, моя найдорожча сестро, нині й довіку, бажаю тобі сього від щирого серця й молитимуся за тебе, аби ти піднеслась душею і не дала себе кривдити, бо кожному судилося нести свій хрест і всі ми тонемо в горі та вмиваємося сльозами.

Листа твого, м. н. с., я дістала цілого й нерозпечатаного і з важким серцем довідалась про той глум і наругу, що їх чинить тобі чоловік. Велика несправедливість робити намісникові його королівської величності так, як він робить, одначе не спіши, голубко моя, тобі є резон бути терплячішою, бо ти залетіла так високо, що негоже було б злітати, твоє місце варте, аби задля нього дещо й витерпіти. Адже хоч твій чоловік і марнотратник, але розкидає він своїм добром, а моя недоля недолуга прогайнувала і своє, й моє хісно, біда моя гірка, та й годі! Щоб чоловік, якому треба було б берегти те, що нам ГОСПОДЬ послав, натомість розтринькував усе й спускав із рук! Якби ГОСПОДЬ розлучив нас, то я, нещасна, не знала б, як і дякувати йому за таку ласку. І се може статися, бо від торік ми, дякувати богу, не живемо разом, аби не наврочити. Тож, м. н. с., не думай, що моє ліжко єдвабами вистелене. Сподіваюсь, одначе, м. н. с., що твій чоловік угамується та нарозумиться і не пустить усе на вітер через тих повій. А що його посада великий прибуток дає, то нехай твоє серденько не переймається його ганебним марнотратством, а його неласкою тим паче. Я твердо вірю, що ГОСПОДЬ усе владнає. Бувай здорова, моя голубко, і бажаю тобі багато тисяч добрих ночей.

Твоя довіку вірна сестра

Ане-Марія Груббе

Писано у Ванзі, 6 лютого року божого 1666.

Мадам Гюленлеве, моїй добрій приятельці й сестрі щире послання".

"Хай тебе Господь бог тримає під своєю ласкавою опікою, моя найдорожча сестро, і щедротно дає тобі всього, що ти сама бажаєш для душі своєї і для тіла, зичу тобі сього від щирого серця.

Люба, найдорожча сестро, старі люди кажуть, що навіть неприторенного дурня на святого Йвана бог осяває, але, видко, так буває не завше, бо мій навіжений чоловік ще й досі не нарозумився, а став ще стократ дурніший, аніж був перше. Бо те, про що я тобі писала, лиш дитячі іграшки проти того, що він чинить тепер. Він перебрав уже всяку міру. Щоб ти знала, найдорожча сестро, що він побував у Копенгагені і — о, яка ж ганьба та наруга! — привіз ізвідти свою давню повію Карен, миттю виділив їй покої в замку та ще й поставив її порядкувати всім, а мене витурих за двері. Найдорожча сестро, зроби мені ласку й дізнайся, чи наш любий батечко не заступився б за мене, якби я звідси втекла. Він, напевне, заступиться, бо хто б зміг без великого жалю дивитися на мою нещасливу долю? Бо мене таке тяжке лихо присіло, що, гадаю, не буде несправедливо, як я скину його з себе. Недавно, на саму пречисту, я вийшла в садок погуляти, а як повернулась, то побачила, що моя спальня замкнена зсередини. Я спитала, що то за такі жарти, а мені відповіли, що той і сусідній покої забрала вона, Карен, а моє ліжко перенесено в кімнату із західного боку, де холодно, наче в церкві, коли звідти дме вітер. Вікна там усі в шпарах, а підлога потрухла й подекуди аж позападала. Та якби я взялася списати всю ту ганьбу, що її мені зазнати довелося, то лист вийшов би такий довгий, як казання у великий піст. Як так і далі буде, то, мабуть, голова моя бідна не витримає. Усе в руках господніх, і хай він принесе від тебе самі тільки добрі новини.

Твоя довіку вірна сестра

Марія Груббе

Писано в Агерсгуському замку 2 вересня року божого 1666.

Її вельможності пані Ане-Марії Груббе, дружині Сті Гея, окружного судді Лоландського, любій моїй сестрі до власних рук".

Ульрікові-Фредерікові, властиво, таке життя в замку набридло не менше, аніж Марії Груббе.

Він звик бавити час у гулях, але не такого низького гатунку. А тут, у Норвегії, за горілчаних братчиків були йому самі тільки прості, вбогі офіцери. І їхні вояцькі повії теж йому давно сприкрились. Єдина Карен Фіоль була хоч трохи не така брутальна та неотесана, але й з нею він залюбки розпрощався б хоч зараз.

Він оточив себе таким товариством із люті, що Марія Груббе відмовила йому. Деякий час воно його бавило, але недовго. А тепер, як усе набило йому оскому і майже остогидло та ще як він відчув ніби докори сумління, то почав сам себе переконувати, що так було необхідно. І справді повірив, що так конче треба було зробити і що він наперед мав такий план, а саме — примусити Марію покаятись і, каючись, вернутися

до нього. Та що Марія начебто й не думала каятись, він став поводитися з нею ще жорстокіше, сподіваючись, що як прикрутить до краю, то таки зломить її впертість. Він не вірив, що Марія більше його не кохає, і був переконаний, що вона всім серцем прагне кинутись йому в обійми, але, бачивши, як його кохання знову ожило, хоче помститися йому за зраду... Та нехай собі, нехай мститься! Він залюбки все витерпить. Тільки надто вона довго тягне, а йому вже було смертельно нудно в тій варварській Норвегії.

І все ж таки його долала непевність, чи не краще було б лишити Карен Фіоль у Копенгагені. Та, з одного боку, інші повії йому вже осточортіли, а з другого, він знав, що ревності — могутній спільник, а Марія Груббе прецінь *ревнувала* його до Карен.

Однаке Марія й далі не подавалась, і він почав сумніватися, чи вона взагалі колись вернеться до нього, а разом із сумнівом росло і його кохання.

Їхні стосунки стали схожі на ризиковну гру чи полювання.

З боязким серцем і обдуманною обачністю він чинив Марії кривду за кривдою і напружено чекав на якийсь знак, бодай найменший натяк, що він жене дичину в потрібному напрямку, та все дарма.

Аж нарешті!

Нарешті сталась подія, що здалася йому тим натяком, тим довго очікуваним знаком.

Одного разу, як Карен аж надто вже допекла Марії, вона взяла міцні ремінні віжки, пішла через увесь замок до покою, де Карен саме вклалася спати по обіді, замкнула двері зсередини й добре вишмагала перелякану повію. Тоді спокійно вернулася назад до своєї кімнати повз юрбу зазімлілих слуг, що збіглися на зойки Карен.

Ульрік-Фредерік був у місті, коли це сталося. Карен відразу послала по нього, та він не дуже поспішався. Аж перед самим вечором Карен, що нетерпляче на нього чекала, почувла на подвір'ї тупіт його коня.

Вона вибігла йому назустріч, однак він легенько, але рішуче відсторонив її і пішов просто до Марії.

Двері стояли прочинені — отже, її там не було.

Ульрік-Фредерік просунув голову, сподіваючись, що кімната порожня, коли ж ні — Марія сиділа коло вікна й спала. Тоді він зайшов досередини, ступаючи обережно, як тільки міг, бо був не зовсім тверезий.

Кімнату золотавим потоком заливало призахідне вересневе сонце, надаючи вбогим її барвам блиску й краси: побілені стіни були по-лебединому білі, побуріла дерев'яна стеля — кольору гарячої руди, а зблякла запона на ліжкові мінилася червоними, як вино, та багряними згортками. Все ясніло, аж очі сліпило. Навіть те, що було в затінку, світилося, ніби випливаючи з жовтого, як осіннє листя, марева. Навколо Маріїної голови утворився золотий німб і цілував її біле чоло. А що очі й уста ховалися в тіні, винна була осяяна сонцем яблуня, що знадливо простягала до вікна обвішане рум'яними яблуками віття.

А Марія спала, сиділа на стільці й спала, склавши на колінах руки.

Ульрік-Фредерік навшпиньках підійшов до неї, і німб зник, коли він заступив вікно.

Він став пильно роздивлятися на неї.

Марія була блідіша, ніж перше. Така наче лагідна, покірна — сидить, відкинувши голову, ледь розтуливши уста й виставивши голу шию. Він бачив, як збоку на шиї бився живчик, просто під невеличкою темною лунинкою. Він провів очима по її міцних, округлих плечах під тугим едабом, по витонченій руці, аж до білого зап'ястка, що спочивав на коліні. І та рука належала йому. Він уявив, як її тонкі пальці обхопили руді віжки, як біла у блакитних прожилках шкіра то тужавіла й аж лисніла, коли Марія замахувалась, то розпружувалась і тьмянішала, коли вона опускала віжки на тіло бідної Карен. Уявляв, як її очі ревниво блищали, як скривлені уста складалися в жорстоку посмішку на думку, що, шмагаючи те тіло, вона стирає з нього поцілунків за поцілунком. І вона належала йому... Він був до неї лихий, суворий і жорстокий, через нього ці кохані руки заламувалися в розпачі, а з цих малинових уст сходила скарга.

Очі йому заблищали вологою від тих думок, він весь перейнявся жалістю, що легко посідає людину напідпитку, і так стояв, по-п'яному, тупо розчулений, та дивився на неї, аж поки широкий сонячний потік звузився до тоненької блискучої ниточки, що пролягла на стелі між темними сволами.

Марія прокинулася.

— Ви! — майже крикнула вона й так рвучко схопилася, що стілець упав на підлогу.

— Маріє, — озвався Ульрік-Фредерік якнайніжніше і благально простяг до неї руки.

— Чого ви хочете? Докоряти мені, що я відшмагала вашу коханку?

— Ні, ні, Маріє! Будьмо друзями, добрими друзями. — Ви п'яні, — холодно сказала вона й відвернулася. — Так, Маріє, п'яний з кохання до тебе! Мені аж у голові паморочиться від твоєї вроди, лялечко моя!

— О, ви такі п'яні, що вам в очу все переплуталося і ви взяли мене за іншу.

— Маріє, серденько, не будь така ревнива!

Вона зневажливо, байдливо відмахнулася.

— Ні, Маріє, ти ревнуєш! Ти зрадила себе, взявшись за віжки, сама знаєш... Та цур їй, тій плюгавій лахудрі, забудьмо про неї, хай їй біс! Ходи до мене! Не вдавай переді мною лиху відьму, як я перед тобою шелихвоста вдавав, у вині киснучи та з повіями лигаючись, ніби мені й справді того хотілося! Ми ж одне одному суте пекло влаштували, замість розкошувати, як у раю. Тепер ти будеш мати все, що твоя душа забажає: хочеш у едабі красуватися, такому завгрубшки, як камлот, — красуйся! Хочеш перлів такі разки, як твої коси завдовжки, — будуть! І каблучки, і парчу золоту цілими сувоями, і пера, і самоцвіти — геть усе матимеш, мені для тебе нічого не шкода, носи на здоров'я.

Він хотів обняти її за стан, але Марія відштовхнула його руку:

— Ульріку-Фредеріку, сказати тобі одну річ? Якби ти навіть огорнув своє кохання в найдорожчу тафту й куняче хутро, якби вбрав його в соболі й золоту корону, взув у черевики із щирих діамантів, я все одно жбурнула б його від себе, мов останнє лайно, бо навіть земля, що по ній я ступаю, і то мені не така байдужа, як воно. Немає в мені

ані крапельки крові, що тобі була б прихильна, жадної жилки немає в усьому тілі моєму, що тебе не відштовхувала б, — чуєш? Нема жадного куточка в моїй душі, де б тебе кликано на ім'я. Зрозумій мене як слід! Якби я могла врятувати тіло твоє від смертельної недуги, а душу від пекельних мук, твоєю ставши, — я б цього не зробила!

— Ні, зробила б, не кажи так!

— Ні і ще раз ні! Сотні разів ні!

— То геть звідси! Геть з очей моїх, щоб тебе пекло та варило!

Ульрік-Фредерік побілів, як стіна, і трусився всім тілом. Голос йому захрип і змінився, а руками він вимахував, наче божевільний.

— Зійди мені з дороги! Зійди... зійди... зійди мені з дороги, а то я голову тобі розтрощу! Кров мені клекотить, аж в очах червоно... Щоб ноги твоєї на землі Норвезькій не було, і хай тобі вогонь пекельний показує дорогу! Геть!

Якусь хвилину Марія вражено дивилась на нього, тоді стрімголов вискочила з кімнати й побігла з замка.

Не встигли зачинитися двері, як Ульрік-Фредерік схопив стільця, на якому сиділа Марія, коли він зайшов, і шпурнув його у вікно, потім зірвав з ліжка блаженську запону й подер на клапті. Він метався з кутка в кутку, спотикаючись об перекинуті речі, тоді впав навколішки, поплазував по підлозі, форкаючи, як дикий звір, гупаючи до крові кулаками. Нарешті він стомився, виліз на ліжко, кинувся долілиць на подушки й став кликати Марію ніжними словами, плакав і хлипав, проклинав її, а то знову лебедів ласкавим тихим голосом, наче пестив її.

Тієї ж ночі Марія умовила одного шкіпера за ласкаве слово й добру платню перевезти її до Данії.

Другого дня Ульрік-Фредерік вигнав Карен Фіоль із замка, а за кілька днів і сам виїхав до Копенгагена.

XIII

Побачивши одного чудового дня, що мадам Гюленлеве в'їжджає до Тьеле, Ерік Груббе аж очі витріщив.

Вона прибула без служників, без речей, і він відразу зметикував, що тут щось не гаразд, а коли довідався, що, власне, зайшло, то прийняв її не дуже ласкаво: розсердився, пішов, грюкнувши дверима, і більше того дня не показувався.

Але за ніч пересівся й навіть став трактувати дочку люб'язно й шанобливо, а в мові його з'явилась незграбна кучерявість колишнього двірського шляхтича. Поміркувавши, він дійшов висновку, що великої біди не сталося: просто невеличка незгода між молодим подружжям, але Марія лишилася й далі мадам Гюленлеве, і все без великих труднощів ще можна буде направити.

Щоправда, Марія вимагала розлучення і навіть чути не хотіла про замирення, та було б просто безглуздо сподіватися від неї чогось іншого отак зразу, коли ще не пригасла озлість після сварки, коли кожна згадка пекла, як болячка, і ятрилась, мов недавня рана, тому він не дуже тим переймався, певний, що з часом усе владнається.

До того ж була ще одна обставина, на яку він вельми розраховував. Марія прибула

з Агерсгуса майже гола, без уборів і клейнодів, і їй скоро забракне пишноти, яку вона звикла бачити щодня. Та й харч у Тьеле простий, челядників мало, і життя одноманітне — не витримає Марія, скоро затужить за тим, що вона покинула. І знову ж таки, хоч який Ульрік-Фредерік розлючений, навряд чи він думає за розлучення. Не такий у нього повний гаман, щоб розлучитися з Марійним посагом, бо двадцять тисяч далерів — то купа грошей, та й золото, маєтки та інші статки теж не легко з рук випустити, коли вони вже припливли до тебе.

Півроку в Тьеле все було гаразд, і Марія добре почувалася в тихій садибі. Всюди панував глибокий спокій, дні спливали цілком подібні один до одного, ніде нічого не траплялося, — все те Марії було в новину, сповнювало її якоюсь мрійливо-пасивною втіхою.

Коли вона згадувала минуле, воно видавалося їй запеклою, стомливою боротьбою, ненастанним пориванням уперед без усякої мети серед різкого, колючого світла й нестерпної галасливої метушні. І її охоплювало радісне почуття безпеки та спокою; Вона тішилась безтурботним дозвіллям у благодатному холодку серед солодкої, ласкавої тиші, і той тихомирний притулок набував ще більшої ваги в її очах, як вона уявляла собі, що там, у світах, люди й далі галасують, товчуться й сперечаються, тимчасом як вона втекла нишком від того життя й попала в затишний куточок, де її ніхто не знайде і не скаламутить її любою, непоказною самотністю.

Але час минав, і тиша ставала тяжка, спокій мертвий, а холодок надто темний — і Марія почала немов дослухатися до відгомону далекого життя. Тому вона втішилась, коли Ерік Груббе запропонував їй переїхати — оселитися в замку Кале, що належав Ульрікові-Фредерікові: мовляв, оскільки той посідає весь її посаг, а їй на видатки нічого не висилає, то буде цілком справедливо, як вона перебереться до Кале і житиме з його прибутків, купатиметься в розкошах, як сир у сметані, заведе багато челяді, накупить, чого сама захоче, не те, що в Тьеле, де нема тих статків, до яких вона звикла. Крім того, в дарчому листі їй на весілля, за яким вона мала діставати щорічно тисячу бочок збіжжя в тому випадку, якби Ульрік-Фредерік раніше за неї помер, король, очевидно, мав на думці маєток Кале, що якраз і дає тисячу бочок, та й подарований він Ульрікові-Фредерікові через півроку після одруження. Якщо ж вони не помиряться, то дуже можливо, що Ульрікові-Фредерікові доведеться відступити їй маєток, який мав бути їй за вдовиний притулок, і їй не завадило б познайомитися з ним уже тепер, та й Ульрік-Фредерік нехай зникав би до думки, що вона в Кале господиня, аби потім не так жалкував за ним.

Насправді ж Ерік Груббе домагався іншого: збутися таким чином видатків на утримання Марії в Тьеле й показати людям, що нелад між нею та Ульріком-Фредеріком не так далеко зайшов, як було в дійсності. Крім того, все ж таки то було б якесь зближення, а ніхто не знає наперед, до чого воно може довести.

Отже, Марія виїхала до Кале, та її там чекало не таке життя, як вона собі гадала, бо Ульрік-Фредерік наказав своєму управителеві Йоганові Утрехтові гостинно зустріти мадам Гюленлеве й добре до неї ставитись, але не давати в руки ані скілінга. В Кале до

всього було ще нудніше, аніж у Тьеле, якщо тільки таке можливе, і Марія навряд чи довго б там засиділась, якби до неї не прибув гість, що скоро став чимось більшим за гостя.

То був Сті Гей.

Після того свята в Фредеріксборзькому замковому саду Марія часто думала про свого швагра і завше з почуттям глибокої вдячливості. І не раз, коли її ображали в Агерсгусі чи зневажали аж надто чутливо, вона втішала себе тим, що згадувала, як шанобливо їй віддано обох її Сті. І ось тепер, коли Марію всі забули й покинули, він з'явився до неї достеменно такий, як був у пору її величі: той самий безнадійний вираз на обличчі, що так лестив Марії, те саме покірне захоплення в очах.

Більше як два-три дні поспіль Сті Гей ніколи не залишався в Кале, а вирушав на який тиждень гостювати до поближніх знайомих, і Марія звикла тужити за ним, чекаючи, коли він повернеться, й зітхати, як він від'їздив, бо ж він був її єдиним товариством. Через те вони дуже заприязнилися і майже нічого не приховували одне від одного.

— Мадам, — якось спитав її Сті Гей, — ви повернулися б до його ясновельможності, якби він покаявся й щиро вас перепросив?

— Якби він приплазував сюди навіть навколішки, — відповіла Марія, — я все одно відштовхнула б його. Я почуваю до нього тільки відразу й погорду, бо в нього нема в серці жадного щирого почуття, а в тілі жадної краплі гарячої, незіпсованої крові. Він не чоловік, а повія в штанях, гнила, плюгава повія. І очі в нього, як у повії, порожні та брехливі, і жага така сама, дрібненька й хирлява. Ніколи його не поривала чесна, гаряча пристрасть, ніколи з його вуст не злетіло щиросердого слова! Я ненавиджу його, Сті, бо почуваю, наче й мене споганили його слизькі обійми і повійницькі слова!

— Отже, ви бажаєте розлучитися, мадам?

Марія відповіла, що бажає і що коли б тільки її батько захотів, то давно б уже домігся розлучення, проте він не поспішає, бо має надію, що все ще владнається, але такого ніколи не буде.

Далі мова зайшла про те, що вона сподівається дістати на своє утримання по розлуці з Ульріком-Фредеріком, і Марія сказала, що батько від її імені домагатиметься насамперед Кале.

Сті Геєві не дуже сподобався такий намір. Він собі в думках присудив Марії зовсім іншу долю, аніж вікувати вдовою в цьому глухому ютландському закутку та згодом ще, може, вийти заміж за якогось простого шляхтича, бо вище вона тут не сягне. Адже при дворі вона вже своє відспівала, бо ж Ульрік-Фредерік має там надто великий вплив, щоб не спромогтися відштовхнути двір від неї, а її від двору. Ні, він радив їй будь-що забрати назад свій посаг готівкою, виїхати з Данії і більше сюди й носа не потикати. А з такою вродою та манерами вона могла б у Франції знайти собі зовсім іншу долю, куди кращу, аніж у цій богом забутій країні з її простацькою шляхтою та мізерною подобою справдешнього двору.

Ось про що казав Сті Гей, а вбоге самотницьке життя в Кале було таким гарним

тлом для чарівних картин багатого й пишного двору Луї Чотирнадцятого, що картини ці цілком полонили Марію і невдовзі вона вже тільки й марила Францією.

Сті Гей і далі був закоханий у Марію Груббе й часто заводив мову про ту свою пристрась, не просячи й не благаючи, навіть ні на що не сподіваючись і не нарікаючи, навпаки — цілком безнадійно, наперед докладаючи, що Марія ані тепер, ані будь-коли на його почуття не озветься. Спершу Марія була злякана й здивована його освідченнями, та потроху зацікавилась і почала дослухатися до тих безнадійних роздумів про кохання, що його причиною була вона сама. Її навіть посідало п'янке почуття своєї влади, коли вона чула, що стала володаркою життя і смерті такої дивовижної людини, як Сті Гей. І все ж таки скоро легкодухість, що прозирала в його словах, почала дратувати Марію, а його відмова від боротьби тому, що мета боротьби здавалася недосяжною, його покірне самозаспокоєння тим, що вище за себе не стрибнеш, навело її на сумнів. І сумнівалася вона якраз не в тому, чи справді за його чудними словами стоїть пристрась, а за тужними мінами щирий смуток, а в тому, чи, бува, не перебільшує він свого почуття, бо не розуміла пристрасі, яка не заплющує вперто очей на те, що не має ніякої надії, і не рветься сліпо вперед, не могла в таку пристрась повірити. В неї склалася думка, що Сті Гей — екзальтована натура, яка вічно копирсається в своїх почуттях і уявляє себе багатшою, більшою і куди значнішою, ніж вона є насправді, а коли дійсність, як от тепер, не дає potwierдження її уявленню, дурить себе, начебто вона перебуває у владі небуденних настроїв і сильних почуттів, насправді породжених її фантастично плодючим мозком, хворобливим і неспокійним. А його останні слова, що їх він сказав, коли вони надовго прощалися, — Марію батько викликав до Тьеле, куди Сті Гей не зважувався показатись, — тільки переконали її, що вона склала про нього правдиву думку.

Він побажав їй щасливої дороги і, вже тримаючись за клямку, обернувся й сказав:

— Тепер, мадам, коли перебування ваше в Кале дійшло кінця, у книзі життя мого починається чорна сторінка, і я мучитимусь пекельною мукою, тужитиму, як людина, що втратила все, в чому було її земне щастя, всі її надії, всі прагнення. А одначе, мадам, якби колись у мене з'явилася достатня причина повірити, що я любий вашому серцю, то сам бог знає, що б зі мною сталося. Може, в мені прокинулася б снага, що її могутніми крилами я ще ніколи не міг скористатися, і тоді та частина душі моєї, що прагне чину й полум'яніє надією, перемогла б і принесла б імені моєму велич і славу. Але так само могло б статися, що таке невимовне щастя ослабило б напнуті струни, позбавило б голосу кожне моє бажання, що рветься з грудей, заглушило б кожну сторожку надію, і країна щастя мого знеможеною Капуєю стала б для моєї сили й хисту...[97]

Звісно, Марія не відмінила про нього своєї думки й розуміла, що так воно й краще буде, а все ж таки зітхнула.

І ось Марія повернулася до Тьеле. Так захотів Ерік Груббе — він боявся, аби Сті Гей не намовив її часом на такі думки, що поламали б усі його плани, а крім того, хотів спробувати, чи не пощастить переконати Марію так повернути справу, щоб її шлюб з

Ульріком-Фредеріком залишився дійсним.

Поки що всі його спроби були марні, та все одно Ерік Груббе не переставав засипати Ульріка-Фредеріка листами, вимагаючи, щоб той забрав Марію назад. Ульрік-Фредерік не відповідав: він волів тягти якомога довше, бо розлучення так чи так мало привести до якогось розподілу майна, вельми йому не бажаного. Тестевим запевненням, ніби Марія ладна помиритися, він не вірив — адже всі добре знали, що пан Ерік Груббе любив брехати.

Старий писав дедалі загрозливіші листи й навіть уже заводив мову, що особисто звернеться до короля. Ульрік-Фредерік збагнув, що далі зволікати не можна, тому написав із Копенгагена своєму управителеві в Кале Йоганові Утрехтові листа, доручивши йому потайці вивідати, чи мадам Гюленлеве не захотіла б зустрітися з ним у замку Кале так, аби про те не дізнався Ерік Груббе. Листа він написав у березні шістдесят дев'ятого року

Ульрік-Фредерік сподівався, що, побачившись із Марією, довідається про її справжні наміри і, якби вона захотіла помиритися, відразу забере її з собою до Агерсгуса, а коли ні, то обіцянкою домагатися негайного розлучення досягне для себе якнайвигідніші умови.

Проте Марія не захотіла зустрітися, і Ульрікові-Фредерікові довелось повернутися ні з чим до Норвегії.

Ерік Груббе ще деякий час писав надаремні листи, та ось у лютому тисяча шістсот сімдесятого року надійшла звістка про смерть Фредеріка Третього, і старий зметикував, що настала пора діяти рішуче. Адже небіжчик король, що завше дуже цінував свого сина Ульріка-Фредеріка й любив його сліпою любов'ю, в такій справі, як ця, звинуватив би Марію, а від короля Християна можна було сподіватися іншого. Бо хоч він і був Ульрікові-Фредерікові щирий, нерозлучний приятель і вдома, і в товаристві, а все ж, либонь, трохи заздирив, що за батькового життя показніший і талановитіший нешлюбний брат не раз заслоняв його собою. Крім того, молоді володарі завше намагаються показати свою безсторонність і не раз, запалені почуттям справедливості, бувають несправедливі до тих, кого, на загальну думку, саме й мали б захищати. Тому вирішено, що, як тільки настане весна, вони вдвох поїдуть до Копенгагена, а тим часом Марія наможеться дістати в Йогана Утрехта хоч двісті рігсдалерів і справить собі жалобну сукню, аби пристойно з'явитися на очі молодому королеві. Та управитель побоявся дати грошей без Ульрікового-Фредерікового дозволу, і Марії довелося їхати без жалобного вбрання, бо батько не хотів витратитися, до того ж гадав, що так іще більше впадатиме в око її недоля.

До Копенгагена вони прибули в кінці травня. Побачення із зятем не дало ніяких наслідків, і Ерік Груббе написав королеві, що при всій його найпокірнішій волі він не годен ізмалювати, з якою наругою, соромом і ганьбою його вельможність Гюленлеве кілька років тому вислав дружину свою Марію Груббе з Агерсгуса, наражаючи її на негоду, вітри й піратів, що тоді лютували на морі внаслідок запеклої ворожнечі між Голландією та Англією[98]. Але Господь милосердний уберіг її від поименованих вище

небезпек, і вона жива та здорова прибула до батьківського дому. Та все ж то був нечуваний глум, і він не раз листовно благав і слізно просив свого високого вельмишановного зятя, щоб його вельможність підійшов поважно до сеї справи і або довів, чим Марія завинила, а довівши, розлучився б із нею, або забрав її назад до себе, — та всі ті листи ні до чого не призвели. Марія принесла його вельможному зятеві в посаг не одну тисячу рігсдалерів, а тим часом не могла дістати в нього навіть нещасних двохсот далерів, щоб купити собі жалобну сукню. Одне слово, біду її годі описати, тому вони вдаються до його королівської величності, свого наймилостивішого володаря, що весь — сама лагідність і милосердя, і найуклінніше просять і благають в ім'я боже зглянутись на нього, Еріка Груббе, на його благі літа, бо йому вже шістдесят восьмий пішов, та на неї задля її недолі великої та ганьби і найласкавіше звеліти його вельможності Гюленлеве або довести Маріїну провину, через яку, мовляв Господь наш Ісус Христос, нехай подружжя розлучається в мирі, — а він ніколи не годен буде тої провини довести, — або ж узяти її назад до себе, чим би доточив слави божої, бо ж зберіг би шлюб у всій шанобі, яку йому призначив сам Господь, і поклав би велику притичину на шляху до спокуси, відвернув тяжкий гріх і вберіг душу від кари вічної.

Марія спершу нізащо не хотіла підписуватися під тою суплікою, бо ні за яких умов не бажала жити з Ульріком-Фредеріком. Але батько запевнив її, що то лише задля форми поставлено вимогу, аби Ульрік-Фредерік забрав її до себе, бо тепер він і сам захоче будь-що розлучитися; прохання їхнє складене так, що як він його побачить, то ще дужче запрагне довести справу до кінця, а це тільки виставить її в кращому світлі й забезпечить їй кращі умови. Тож Марія поступилася та ще й на батькову вимогу і під його наглядом дописала під суплікою від себе таке:

"Мені дуже хотілося б особисто поговорити з вашою величністю, однак я, нещасна, не маю в чому вийти між люди. Згляньтеся наді мною, найласкавіший володарю наш, допоможіть мені, бідолашній, домогтися свого права. Хай вам бог віддячить.

Марія Груббе"

Проте, не дуже довіряючи батьковим словам, Марія через посередництво одного давнього свого приятеля при дворі переслала королеві ще й цілком приватного листа, а в ньому відверто розповіла, як ненавидить вона Ульріка-Фредеріка, як палко бажає розлучення і як би їй хотілося під час розгляду справи про переділ майна і на очі не бачити Ульріка-Фредеріка.

Та цього разу Ерік Груббе сказав правду. Ульрік-Фредерік хотів розлучитися, його становище при дворі, як зведеного брата, було зовсім не те, що улюбленого королівського сина. Тепер не доводилось покладатися на батькову добрість, а разом з іншими царедворцями треба було виборювати собі гонори й нагороди. Тяганина з такою справою, як ця, не дуже додавала йому шани, куди вигідніше було якнайшвидше розлучитися і в новому, краще обміркованому шлюбі шукати відшкодування тому, в що вийде розлучення і його кишені, і добрій славі. Отож щоб домогтися цього, він пустив у діло весь свій вплив при дворі.

Король звелів відразу подати справу на розгляд консисторії, щоб вона сказала про

неї своє слово, а слово те було ось яке: верховний суд чотирнадцятого жовтня тисяча шістсот сімдесятого року касує шлюб і обом сторонам дає право одружуватися наново. Марія Груббе дістала назад свої дванадцять тисяч рігсдалерів і решту посагу — всі землі й клейноди. І як тільки одержала гроші, то відразу ж, не слухаючи батькових заперечень, стала збиратися за кордон. Що ж до Ульріка-Фредеріка, то він не гаючись написав своїй зведеній сестрі, дружині курфюрста Йоганна-Георга Саксонського, про розлучення й попросив виявити йому сестринську ласку: він, мовляв, тішить себе несміливою надією, що з її вельможних рук прийме нову дружину.

XIV

У Марії Груббе ще ніколи не було стільки грошей, тому їй здавалося, що тепер, коли вона дістала до рук таку величезну суму, її владі й можливостям немає меж. Вона почувалася так, наче їй дано чарівну паличку, і, мов дитина, прагнула махати нею раз по раз, аби всі земні блага падали їй до ніг.

Найперше її бажання було опинитися далеко від Копенгагенських башт і тьельських лук, від Еріка Груббе й тітки Рігіце. І ось вона махнула паличкою вперше — і вітрила та колеса понесли її від Зеландії морем і сухоходом через Ютландію і Шлезвіг до Любека. З нею була тільки покоївка Люсі, випрохана в тітки, та візник із Оргуса, бо аж у Любеці вони мали почати по-справжньому готуватися до подорожі.

На думку про подорож її навів Сті Гей. Тоді ж він сказав, що сам теж збирається кинути батьківщину й пошукати щастя на чужині, і запропонував бути їй за провідника. Викликаний листом, він прибув із Копенгагена до Любека через два тижні по тому, як туди приїхала Марія, і відразу ж узявся їй допомагати, готуючи все потрібне до далекої мандрівки.

В душі Марія вирішила, багата будучи, стати сердешному Сті Геєві благодійницею, взяти на себе всі витрати на дорогу й на утримання його у Франції доти, доки для нього заб'є якесь інше джерело прибутку. Тому, коли сердешний Сті Гей з'явився, вона аж очі витріщила, побачивши його пишно вбраного, на чудовому коні та ще й з двома показними стрепенними — одне слово, з усього було видно, що його гаманець аж ніяк не потребує, щоб його напихали чужим золотом. Та ще більше вразила її переміна, що, видно, зайшла в його настрої: він був бадьорий, майже веселий, і коли раніше мав такий вигляд, наче врочистою ходою проступав за власної домовиною, то тепер півнем козирився, як людина, що має в кишені півсвіту та й другу половину скоро osiąгне. Раніше він був як обскубана курка, а тепер більше скидався на орла з пишним пір'ям і гострим оком, яке наводило на думку про ще гостріші пазури.

Спочатку Марія пояснювала ту перемену radoщами, що можна лишити позаду весь давній клопіт, і надією, osiąгти таке майбутнє, задля якого варто буде жити, та, пробувши з ним кілька днів і ні разу не почувши тужної скарги на своє легкодухе кохання, так добре їй знаної, Марія дійшла висновку, що він здолав ту пристрасть і, свідомий, що може гордо наступити на голову драконові кохання, відчувається вільним і дужим, паном своєї долі. Їй було дуже цікаво дізнатися, чи справді вона вгадала, і вона з серцем признавалася собі, що чим більше приглядається до Сті Гея, то менше його

впізнає.

Одна розмова з Люсі переконала Марію, що вона не помилилась.

Якось перед обідом вони походжали вдвох по великому ганку, що тягся від сінешніх дверей аж до брами. Такі ганки були в кожному любецькому будинку — вони правили і за сіни, і за щоденну кімнату, там і діти бавилися, і старші робили різну хатню роботу, а часом ще й обідали та тримали городину. Тим ганком, де саме були Марія з покоївкою, користувалися тільки влітку, отож у ньому стояв лиш довгий, вишаруваний до білого стіл, кілька дебелих стільців і стара шаховка, а вздовж стіни прибиті були довгі полиці, що на них зеленими рядами лежала капуста над червоними купами моркви й розчепіреними навсібіч пучками хрину.

У відчинену навстіж браму було видно мокру вулицю, по якій блискучими струменями перішив дощ.

І Марія, і "Люсі одягнені були на прогулянку: одна — в облямований хутром сукняний плащ, а друга — в рудувато-сіру свого ткання керейку. Вони перечікували дощ і швидко походжали по червоних кам'яних плитках, притупуючи, наче хотіли зігріти ноги.

— А ви справді думаєте, що з нього буде надійний провідник? — спитала Люсі.

— Із Сті Гея? Та гадаю, що так. А чого ти питаєш? — Та нічого. Аби тільки він не застряг де по дорозі. — Чого раптом?

— Ну, та через німецьких або голландських дівок. Ви ж бо знаєте, що про нього кажуть — буцімто серце його таке скоропалке, що відразу займається, тільки махни спідницею.

— Хто тобі, дурепі, наплів таких байок?

— О господи, то ви нічого не чули? Він же ваш шваґер! Хто б подумав, що це для вас новина! Все одно як не знати, що тиждень сім днів має.

— Що на тебе нині напало? Таке верзеш, наче зранку хильнула еспанського вина!

— Авжеж, тільки невідомо, хто з нас хильнув. Скажете, що ви ніколи не чули про Ермергор Люнов?

— Ні.

— То спитайте Сті Гея, чи він, бува, не чув, та заразом уже й про Юдте Краг, Христенс Рудь, Еделе Гансдотер і Лене Попінґс, як захочете. Любонь, виявиться, що він із ними таки мав байки, як ви кажете.

Марія спинилась у відчиненій брамі й довго дивилася на дощ.

— А може, й ти теж знаєш якусь із тих байок? — озвалася вона й знову почала ходити по ганку.

— Може, й знаю.

— От хоч би про Ермергор Люнов?

— Атож, про неї знаю найкраще.

— А що саме?

— Ну, в неї щось було з якимось Геєм, здається, Сті його звали, такий високий, рудий, блідий на виду...

— Красненько дякую, це я й сама знаю.

— І про отруту знаєте?

— Ні, звідки б!

— А про листа?

— Теж ні. Та розповідай-бо вже!

— Бр-р. Аж страшно починати.

— Ну, швидше!

— Та от. Гей, ще не бувши одружений, приятелював із Ермергор Люнов, там такі рідні були, що далі нікуди. Вона мала найдовші коси з усіх дівчат, майже до п'ят, і була біленька та рожева, як лялечка, гарна. Але він, казали, вівся з нею так жорстоко й люто, наче з упертим собакою, а не з лагідною дівчиною. Та що гірше він до неї ставився, то дужче вона його кохала. Хоч би навіть налупцював її до синців — а може, таки й лупцював, — вона тільки поцілувала б його за те. Тьху, аж страшно подумати, до чого можна дійти, як когось полюбиш усім серцем. Однак потім вона йому набридла і він перестав до неї і носа потикати, бо вже мав на гадці іншу. А нещасна Ермергор так побивалася, так плакала, що мало не померла з горя. Не жила вже, а тліла. Коли це одного разу, кажуть люди, побачила вона, що Сті Гей проїхав повз її подвір'я, і кинулась за ним. Так десь із милю коло його стремен бігла, а він хоч би тобі притримав коня, хоч би вухом повів на її сльози та благання. Сього вже вона не могла стерпіти, напилася смертельної отрути й написала до Сті Гея листа, що отруїлася через нього, що більше не стоятиме йому на заваді, тільки хоче перед смертю ще раз його побачити.

— Ну й що?

— Та бозна, чи так було, як кажуть люди. Але якщо так, то він найпослідуший мерзотник, і не минути йому пекельних мук. Він їй відписав, що, мовляв, на її отруту найкращими ліками було б, звісно, його кохання, та, на жаль, його він дати не годен, але чув, що молоко й цибуля також дуже добре допомагають, то радив би їй спробувати. Отак і відписав. Бачили ви таке? Як по-вашому — може бути більша підлота за сю?

— А як же панна Ермергор?

— Панна Ермергор?

— Що з нею сталося?

— Ну, не його заслуга, що вона випила замало отрути й не померла. Але стала така хирлява та марна, що більше вже й не оклигала як слід.

— Сердешна овечка! — сказала Марія й засміялася.

Майже кожний день уносив якусь зміну в уявлення Марії Груббе про Сті Гея, а також у їхні стосунки.

Що він не такий мрійник, легко було помітити з того, як він завбачливо й спритно усував незчисленні перепони й труднощі, що траплялися в дорозі, та й манерами і хистом він далеко переважав навіть найзначніших шляхтичів, з якими вони здибалися. Його мова завше була нова й цікава, не схожа на мову інших, і здавалося, що він знає якийсь особливий, тільки йому відомий спосіб розпізнавати людей і речі. Марія вчувала

в його словах зухвалий глум, коли він виповідав свої думки про те, яку силу має в людині звір і як мало золота в тій руді, що з неї людину зроблено. А холодна, злісна красномовність, з якою він доводив, як мало послідовності в людській істоті і як незрозуміло й нерозумно, як сліпо, навмання, від простого випадку залежачи, борються в людській душі шляхетні й ниці поривання, — красномовність, з якою він намагався все це пояснити їй, здавалася Марії великою і привабливою, і вона почала вірити, що на його долю випав рідкісний хист і могутніша сила, аніж звичайно випадає на долю смертних, і захоплено, майже побожно схилила голову перед тією вгадуваною могутністю. Однак попри все те в її душі жеврів тихий, сторожкий сумнів — він щось нашіптував, ніколи не виливаючись у закінчену думку, ворухився невиразним інстинктивним почуттям страху перед тією силою, що загрожувала й шаленіла, прагнула й домагалася, але ніколи не нападала й не пробувала схопити.

У Лоендорфі, за три милі від Вехти, стояв при битій дорозі старий заїзд — там і спинилася Марія зі своїми супутниками ночувати години за дві по заході сонця.

Пізно ввечері, коли візник і стременні вже спали в бокових прибудовах, Сті Гей із Марією та двома мужикуватими на вигляд ольденбурзькими шляхтичами сиділи коло червоного столика поряд із великою грубою в покої для гостей і приязно розмовляли.

Біля довгого столу під вікном, спершись плечима на стільницю, примостилася на ослоні Люсі й щось собі плела, часом позираючи на них.

На панському столі горіла лойова свічка в жовтому череп'яному свічнику й сонним своїм мерехтінням осявала обличчя гостей та відбивалася бляклим полиском на олив'яних тарелях, що висіли рядком над грубою. Перед Марією стояв маленький дзбаночок підігрітого вина, перед Сті Геєм теж, але більший, а двоє шляхтичів пригощалися пивом з великої дерев'яної кварта, яку вони швидко спорожняли і яку щоразу наповняв розчухраний хлопець, що дрімав знічев'я на ослінчику в глибині покою.

І Марія, і Сті Гей воліли б уже розійтися по своїх кімнатах, бо з ольденбуржців було не вельми веселе товариство, і вони давно вже так би й зробили, якби їх не чекав там крижаний холод, — а нагрівати кімнати було ще гірше, аніж мерзнути, вони пересвідчилися в цьому, як господар приніс їм жарівниці: торф на тамтешніх луках був такий сірчастий, що тільки звичні люди могли сяк-так дихати чадом із нього.

Ольденбуржці теж почувалися не дуже добре, бо зметикували, що сидять у вишуканій компанії, і намагалися розмовляти гречно, настільки лиш годні були. Та що більше брало їх пиво, то дужче попускалася шворка, якою вони припнули свої язики, а потім і зовсім розв'язалася. Вони ще помітніше стали збиватися на тамтешню говірку, жарти їхні зробилися ще брутальніші, а питання просто образливі.

Побачивши, що ольденбуржці чимраз дужче розперізуються, Марія засовалась на стільці, і Сті Гей спитав її очима, чи не піти їм геть. Та саме ту хвилю русявий шляхтич вискочив із досить-таки брутальним натяком, і Сті, насупивши брови, грізно позирнув на нього. Але той погляд тільки підохотив русявого, і він знову сказав свій брудний жарт, ще маснішими словами, і Сті пообіцяв, що лусне його дзбаном по лобі, коли він

ще хоч писне таку мерзоту.

Якраз ту мить Люсі підійшла зі своїм плетивом, щоб знайти при світлі очко, яке вона впустила. Другий ольденбуржець скористався цим, обняв її за стан, посадив на коліна й смачно цмокнув у губи.

Та зухвалість запалила русявого, і він обняв Марію за шию.

Ту ж мить Сті так міцно і влучно торохнув його дзбаном по лобі, що він упав коло груби, аж захрипів.

Наступної хвилини Сті й чорнявий ольденбуржець були вже посеред кімнати, а Марія з покоївкою забилися в куток.

Хлопець схопився з ослінчика, щось гукнув в одні двері, побіг до других і став замикати їх довгою, на добрий аршин, залізною штабою. Водночас хтось загуркотів засувом, замикаючи задні двері. У заїзді було заведено, що, як гості зчиняли бійку, всі двері замикали, аби ніхто не добувся знадвору й не знялася ще більша колотнеча. Але далі вже господарі пі в що не втручалися: позасувають двері і тихенько вкладаються спати — адже той, що нічого не бачив, не може нічого й посвідчити.

Ніхто з тих, що билися, не мав зброї, тож їм лишилося доводити свою правду тільки кулаками. Тому Сті та чорнявий ольденбуржець лаялися й лупцювали один одного, тягали з кутка в куток, вертіли один одним, гупали об стіни й двері, ловили за руки, випручувались, ухилялися, розгойдувались, упершись один одному підборіддям у плече. Врешті покотилися додолу. Сті був зверху і вже кілька разів луснув супротивниковою головою об холодну долівку, коли почув, як міцні руки стиснули йому горло. То був русявий, що тим часом прийшов до тям.

Сті душився, в горлі йому хрипіло, в очах потемніло, руки й ноги ослабли. Чорнявий охопив його ногами й тягнув за плечі на себе, а русявий давив руками за шию, а коліними — в боки.

Марія зойкнула й хотіла кинутись на допомогу, та Люсі майже судомно вчепилася в неї, і вона не могла зрушити з місця.

Уже сливе непритомніючи, Сті з останньої сили рвонувся вперед так, що чорнявий вдарився головою об землю, а русявий попустив руки й дав Сті хапнути повітря. Він прудко, але сильно шарпонувався вбік, накинувся на русявого, звалив його теж на долівку і люто схилився над ним, але дістав такий удар під груди, що мало не зомлів. Та все ж схопив ногу, що вдарила його, однією рукою за кісточки, а другою за халяву під коліном, підніс її догори й так луснув об своє стегно, що в чоботі хруснула кістка і русявий, знепритомнівши, ляпнув на землю. Чорнявий, приглушений ударом об долівку, лежав і тупо стежив за бійкою, та коли побачив, яка лиха доля спіткала його товариша, так заверещав, наче то йому переламано ногу, й поліз рачки під ослін коло вікна. На цьому бійка й скінчилася.

Однак шал, що гніздився в душі Сті Гея, як він засвідчив тією бійкою, справив на Марію могутнє, дивне враження, бо вночі, кладучи голову на подушку, вона сказала сама до себе, що кохає його. І коли в подальші дні Сті Гей помітив з Маріїного погляду та поведінки, що в її серці зайшла велика зміна на його користь, і, підбадьорений,

попросив її кохання, то дістав бажану відповідь.

XV

І ось вони в Парижі.

Минуло з півроку, і любовні стосунки, що так несподівано були почалися, від деякого часу ослабли й порвалися, і Марія Груббе та Сті Гей поволі віддаляються одне від одного.

Обоє знають про це, хоч іще й словом не прохопилися: адже признання, що гірко насувається на них, ховає в собі стільки жалю й болю, стільки приниження й самозневаги, що легше для серця якомога відтягнути його.

Почувають вони себе однаково.

Проте горе своє зносять по-різному. Бо коли Сті Гей у безнадійній муці, отупілий уже з пекучого болю, без кінця побивається, безсило й спустошено, як спійманий дикий звір, що все ходить по своїй тісній клітці, то Марія швидше нагадує звіра, що вирвався на волю й ненастанно мчить, не знаючи спочинку, знавіснівши зі страху, гнаний бряжчанням ланцюга, який тягнеться по його сліду.

Вона хотіла забуття.

Проте забуття — наче верес: він росте тільки сам собою, і ніяка охорона, ніяка турбота й ніякий догляд не додадуть йому ані вершка зросту.

Вона повними пригорщами сипала золото, оточуючи себе блиском, вона хапала кожний ковток насолоди, що її можна було купити за гроші, осягти розумом, красою і становищем, — та все дарма.

Горю її не було кінця, і ніщо в світі не могло її від нього визволити. Якби розлука із Сті Геєм могла принести їй полегкість або хоч яку зміну в її муках, вона давно б розлучилася з ним, проте їй було байдуже, чи розлучаться вони, чи ні, бо ніщо не обіцяло їй ані іскорки надії, що горе поменшає. Чи тягтимуть вони далі, чи розійдуться, все одно порятунку не було.

Однаке в них таки дійшло до розлуки, і запропонував її Сті Гей.

Вони вже не бачилися кілька днів. Сті зайшов до передпокою розкішного помешкання, що його вони найняли в Ізабелли Жіль, господині готелю "La croix de fer"[99], і застав там Марію.

Вона сиділа й плакала.

Сті сумно похитав головою і сів у другому кінці передпокою.

Так тяжко було дивитися, як вона плаче, й знати, що кожне втішне слово з твоїх уст, кожне співчутливе зітхання та кожний жалісливий погляд тільки ще дужче роз'ятрить її рану і викличе ще більші сльози.

— Маріє, — сказав він майже нечутно, — поговорімо ще раз поважно, а тоді розлучимось.

— А яка з цього користь буде?

— Не кажи так, Маріє! Тебе ще чекає безліч веселих днів.

— Авжеж, усього багато чекає — і днів у плачі, і ночей у сльозах.

— Маріє, Маріє, подумай, що ти кажеш, бо я твої слова добре розумію. Так розумію,

що ти собі навіть уявити не можеш. І вони боляче ранять мене.

— А я не дуже зважаю на те, ранять мої слова чи ні. І навіть гадки не мала берегти тебе від тих ран.

— Ну, то вражай! Не май до мене ані крихти жалю, кажи відверто, що відчуваєш себе приниженою своїм коханням до мене, тяжко зневаженою! Скажи, що віддала б цілі роки життя, аби тільки витравити з своєї душі найменшу згадку про мене! Май мене за собаку і так і зви, найганебнішими словами взивай, які лише знаєш, і я відгукнуся на кожне те наймення і скажу, що ти маєш слухність. Бо ти *маєш* слухність, далєбі маєш, хоч як боляче мені признаватися. Бо ж послухай, Маріє, послухай і повір, як можеш: хоч я знаю, що ти бридишся собою через те, що віддалася мені, хоч серце твоє болить на кожную згадку про се і чоло хмуриться з відрази й муки, та все одно я кохаю тебе!.. Чуєш, кохаю, усім своїм єством кохаю тебе, Маріє!

— Тьху, та посоромився б ти, Сті Гею! Отак самому себе ганьбити! Ти сам не знаєш, що кажеш. А все ж, хай мене простить Господь, то правда, хоч яка вона страшна. Ох, Сті, Сті! Чому ти виявився такою рабською душею, плазуном, черв'яком, що ти його топчи, а він тебе навіть не вкусить! Коли б ти знав, як я вірила в твою велич! Думала, що ти великий, гордий і дужий, а ти такий мізерний. Але то твої гучні слова винні, то вони брехали про снагу, якої ти ніколи не посідав, кричали про душу, в якій було все, чого ти ніколи не мав і не міг мати. О Сті, де ж та в бога справедливість? Знайти мізерію замість сили, жалюгідний сумнів замість сміливої надії і гордощів! Сті, де ділися твої гордощі?

— Право й справедливість — невелика ласка, але чогось більшого я й не заслужив, бо повівся з тобою не багато краще, аніж який-небудь шахрай. Я, Маріє, ніколи не вірив у твоє кохання, ніколи, навіть у ті хвилини, коли ти присягалася, що любиш мене, в моєму серці не було віри. Ох, як я хотів повірити, але не міг. Не міг зігнути до землі чорну голову сумніву, що дивилась на мене холодними очима і всі мої пишні марення, всі прекрасні надії здмухувала своїм гірко скривленим ротом. Я не вірив, що ти мене кохаєш, Маріє, а все ж обома руками, всією душею вхопився за скарб твого кохання і втішався ним, тремтячи з страху і боязкого щастя, як грабіжник награбованим блискучим золотом, знаючи, що от-от надійде правдивий власник і видере той любий тягар з його рук. Бо він таки прийде колись, Маріє, *той*, хто вартий твого кохання, чи тобі здаватиметься, що він вартий. Він не буде сумніватися, просити чи тремтіти, а зігне тебе в кулаці, як щире золото, наступить ногою на волю твою, і ти будеш слухатися його покійрно й радісно не тому, що він кохатиме тебе дужче за мене — такого не може бути, — а тому, що він дужче віритиме в себе й менше розумітиме твою неоціненну душу, Маріє.

— Ох, та ви справжній пророк, Сті Гею! Ну, та ви завше любите літати думками поза хмарами. Ви як дитина, що їй подарують іграшку, а вона, замість гратися нею та тішитись, не заспокоїться доти, аж доки побачить, що в ній усередині, і розламає її на клапті. Ви ніколи не вміли берегти, завше тільки ловили й хапали. На словесні тріски марнуєте дерево, що з нього мали спорудити життя.

— Бувай здорова, Маріє.

— Прощайте, Сті Гею, всього вам найкращого.

— Дякую, дякую... Так, либонь, судилося... Але я прошу одного.

— Ну?

— Як ви будете їхати звідси, то нікому не кажіть куди. Аби я не вчув, бо... бо я не певний за себе, чи матиму я силу не податися вслід за вами.

Марія нетерпляче здвинула плечима.

— Нехай бог вас благословить, Маріє, нині, і завше, і на віки віків!

І він пішов.

Ясний листопадовий присмерк. Мосянжове сяєво сонця повільно сходить із поодиноких віконечок високо на піддашню будинків, затримується на струнких шпильях парної церковної башти, спалахує на хрестах і позолочених вікнах, розливається в прозорому повітрі й зникає, а з-за лагідної лінії далеких рудуватих пагорбів уже встає кругле блискуче місячне коло.

Жовтими, блакитнуватими й фіалковими плямами міниться небо, віддзеркалюючись у блискучій тихоплинній річці, верби і клени, кущі бузини й троянд наче запнуті жовтою завісою, а з неї відривається листок по листкові, спадає млиночком на воду й пливе з нею повз сонні мури прибережжя, повз мокрі кам'яні сходи, в темряву під важкими низькими мостами, обминаючи почорнілі дерев'яні палі, ловить відблиск розжареного вугілля із осяяної багряною загравою кузні, потім його захоплює іржавий потік, що біжить із токарєвого подвір'я, і воно зникає поміж очеретом та дірявими човнами, поміж діжками, що замокають у воді, та замуленими тинами.

Синюватий присмерк стелить свій прозорий морок над торгами й майданами, де, наче крізь серпанок, мерехтять химерні дуги водограїв, що струмують із мокрих ніздрів гадюк та драконячих пащ. Вода дзюрками стікає з тих пащ, доточує їм бороди, перехлюпується через верх струнких зубчастих чаш, лагідно жебонить, пойнята вся холодним тремтінням, приглушено булькотить і лунко сплескує, створюючи великі кола, що швидко розходяться на темному свічаді переповненої водойми. Над майданом тихо шелестить вітер, а навколо темних брам, чорних вікон і завулків, сповнених шепоту, визирає інший, ще густіший морок: п'ятьма дивиться на п'ятьму.

Та ось устає місяць і розсипає своє срібне проміння по дахах та баштах, різко розмежовуючи світло й тінь. На мурах та стінах ясно вимальовується кожен визубець різьблених кінців від платов, кожна закрутка на вигадливих вивісках, кожне бильце низенького поруччя балконів. Усе прибирає чітких суворих обрисів: і майстерно витесаний кам'яний візерунок над порталами церков, і статуя святого Юра зі списом на розі одного будинку, і квітка з листочками під вікном іншого. А як же яскраво освітлює місяць широку вулицю, як віддзеркалюється в річці! На небі немає ані хмаринки, тільки безліч зірок і біластий німб навколо місяця.

Такий вечір випав раз у Нюрнберзі, і на стрімкій вулиці, що вела до замка, в одній садибі, прозваній Олійницькою, того вечора справляли бучний бенкет.

Гості сиділи за столом, ситі, п'яні й веселі. Всі вони були люди похилого віку, лиш один молодий, що мав тільки вісімнадцять років. Він не носив перуки, бо свій власний чуб спадав йому довгими золотавими кучерями аж на плечі. Обличчя в нього було гарне, як у дівчини, біле й рум'яне, а очі — спокійні, блакитні й великі.

Товариство за столом звало його Золотим Ремігіусом, і не тільки за його кучері, а й за великі статки, бо попри свою молодість він був найбагатший шляхтич на цілі Баварські ліси, звідки він і походив.

П'яненькі добродії сиділи собі за щедро заставленим столом і балакали про жіночу вроду. Всі вони зійшлися на одному: мовляв, раніше, за часів їхньої молодості, світ кишив крالياми, що ті, кого нині величають красунями, проти них нічого не варті.

— А хто з вас бачив жінку, що навіть серед них була мов перлина коштовна? — спитав рум'яний товстун із малюсінькими блискучими очицями. — Хто бачив Доротею фон Фалькенштайн із гарцівських Фалькенштайнів? Вона була рожева, як троянда, і біла, мов ягничка, стан мала такий тонкий, що могла обхопити його пальцями, а ходу вже таку легку, що хоч би по жайворонячих яєчках ступала, і то не розтоптала б їх! Та не думайте, що вона була, як оті ваші чаплі, — о ні! Була вона пишна, мов лебідка на ставку, а швидка, мов сарна в лісі.

Усі випили за неї.

— Дай боже всім здоров'я, голуби мої сиві! — вигукнуло довготелесе старе луб'я в кінці столу. — Але світ із кожним днем паскудніший стає. Ось хоч би по нас видно. — Він обвів усіх очима. — Які з нас колись були молодці! Та вже дідько його бери, така наша доля. Але хто мені скаже, в ім'я всіх питущих світу сього, хто мені може сказати, де ділися всі ті пухкенькі шинкарочки з лукавими усмішками, грайливими очима й стрункими ніжками? А їхні дочки з руськими косами та блакитними очима? Де вони подівалися? Га? Чи, може, я брешу? Бувало, зайдеш до корчми, чи придорожного шинку, а чи до заїзду — і вже тобі є крала! А тепер? Матінко моя рідна, біда, та й годі! Що за потвор нині шинкарі тримають: горбаті, очі, як у свині, а клуби, як двері. Яким беззубим, лисим відьмам дано дозвіл лякати голодних і спраглих мандрівників своїми сльотавими очима та закоржавілими лапами! Тьху! Та я тепер боюся шинку, як дідька, бо ті клятущі шинкарки на саму любецьку смерть схожі, а хто доживе до моїх років, до такого *memento mori*[100], то зроду не захоче бачити живу її подоби.

Посередині сидів огрядний дід, досить іще повновидий, але жовтий як віск. З-під густих сивих брів дивилися допитливі очі. Він здавався людиною не кволою, а такою, що багато витерпіла, знесла якусь страшну недугу, і як він сміявся, то вуса йому кривилися, наче він проковтнув щось гірке. Говорив він глухим, лагідним голосом, трохи хрипкуватим.

— А от смаглява Юхима з Буртенбахерів була ставніша за всіх королів, що їх мені довелося бачити на своєму віку. Найтугіше грезетове вбрання вона носила, як найзручнішу хатню сукню, а ланцюжки та клейноди на шиї, на грудях і в косах так легко сиділи на ній, як віночки з диких ягід, що їх собі навішують діти, коли гуляють у лісі. В цілому світі немає такої, як вона! Коли інші панни, вдекоровані золотими

басаманами, золотими ланцюжками, розетами із самоцвітів, скидалися на музеї старожитностей, то вона була така врочиста й гарна, така весела й легенька, як переможна корогва, що має на вітрі. Ні, не було більше такої, як вона, не було й нема!

— Ні, є, і навіть краща за неї! — вигукнув молодий Ремігіус і схопився з місця. Він рвучко нахилився вперед, сперся однією рукою об стіл, а другою підніс келиха так, що золотавий напій хлюпнув через вінця йому на руку і ясними краплями закапав із білої мереживної чохла. Щоби йому пашіли від вина, очі горіли, а голос аж тремтів. — Знайшли красу! — провадив він далі. — Та чи ви посліпли, чи, може, ніхто з вас не бачив данської кралі, пані Марії? Коси в неї — наче трава в лузі, осяяна сонцем, очі — блакитні, немов полиск криці, а уста червоні, як соковита ягода. Вона ходить, наче зірка по небу, струнка, як берло, і велична, як трон. О, всі пелюстки тілесної принади й краси розквітли в ній квітка до квітки, цілою китицею. Коли дивишся на її вроду, то тебе охоплює такий піднесений настрій, наче ти чуєш уранці святковий гомін дзвонів із церковних веж. І все в тобі шанобливо замовкає, тому що вона схожа на скорбну матір на прекрасному образі — той самий величавий смуток у ясних очах і та сама безнадійна терпляча усмішка на устах.

Золотий Ремігіус украй розхвилювався, і в очах йому аж сльози заблищали. Він хотів казати щось далі, але не міг і стояв, марно силкуючись видобути з себе хоч слово. Та ось найближчий сусіда приязно поплескав його по плечі, посадовив на місце, цокнувся з ним, і він заспокоївся. Старі добродії знову весело загомоніли, і бенкет пішов далі своєю колією — з жартами, співами й реготом.

Отже, Марія Груббе була в Нюрнберзі.

Розлучившись із Сті Геєм, вона десь із рік переїздила з місця на місце і нарешті осіла тут.

Вона дуже змінилася від того вечора, як танцювала в балеті у Фредеріксборзькому замковому саду. Не тільки тому, що тепер їй було тридцять років, але й нещасливий зв'язок із Сті Геєм залишив на ній глибокий слід. З Ульріком-Фредеріком вона розлучилася через випадкові обставини, але передовсім через те, що прагнула вберегти мрію свого дівочтва: аби той, за ким мала йти жінка, був для неї земним богом, аби, кохаючи й схиляючись перед ним, вона могла приймати з його рук добро і зло — все, на що буде його воля. І ось у хвилинному засліпленні вона взяла за такого бога Сті — це він бог, він. що його навіть справжнім чоловіком важко назвати! Так міркувала Марія. Кожну хибкість, кожний не гідний чоловіка сумнів у Сті вона відчувала на собі, мов незатерту ганебну пляму. Вона гидувала собою за ту недовгу любов, кляла її останніми словами. Хай би всохли ті губи, що цілували його, хай би згасли ті очі, що всміхалися йому, хай би розпукло те серце, що кохало його! Вона споганила тим коханням усі скарби своєї душі, поглумилася з кожного свого почуття. Вона втратила геть усяку довіру до себе, геть усяку віру в свою гідність, а прийдешнє... в прийдешньому вже не світилася ніяка надія.

Життя для неї вже скінчилося, пройдено його шлях, і тепер вона хотіла тільки одного — прихилити десь у тихому куточку свою стомлену голову й більше ніколи її не

підводити.

У такому настрої Марія приїхала до Нюрнберга. Випадково вона здибалася з Золотим Ремігіусом, і його щире несміливе обожування, по-юнацькому палке й віддане, його радісна віра в неї, щастя, яке йому та віра давала, було наче прохолодна роса для затоптаної квітки, що хоч уже й не піднімається, однак не в'яне, розгортає ще ніжні, барвисті пелюстки, пахне й сяє, не поспішаючи розлучитися з життям. Отак і Марія. Так-бо відрадно було бачити себе в чийхось думках чистою, тендітною, незаплямованою. І вже майже спасінням для душі була свідомість, що ти викликаєш у чиемусь серці сміливу довіру, надію на красу й шляхетні поривання, які так збагачують того, в кому вони зродилися. А як любо, як же втішно було невиразними картинами й натяками виливати свої жалі тому, хто сам ще не має досвіду, не спізнав ще горя, але з тихою насолодою мучиться своєю мукою і почуває вдячність, що дістав право поділяти твій смуток, який він тільки вгадує, не розуміє його, та все одно поділяє з тобою. Так приємно було нарікати, бачивши, що твоє горе викликає повагу, а не жалість, що воно стає наче темною величною мантиєю на твоїх раменах, наче діадемою із блискучих сліз на твоїм чолі.

Так Марія почала помалу миритися сама з собою. Коли це одного дня Ремігіус виїхав верхи на прогулянку, кінь схарапудився, викинув його з сідла і доти тяг за собою на стременах, аж доки розбив на смерть.

Дізнавшись про те, Марія скам'яніла в тяжкому, тупому, безслізному горі. Цілими годинами вона сиділа, втупивши перед себе втомлені, бездумні очі, мовчазна, наче в неї язик відсох, сиділа залякла й ні до чого не бралася, навіть не хотіла чути нічийого голосу. А як хтось звертався до неї, вона кволо відмахувалась від нього рукою і стомлено хитала головою, наче їй зроблено боляче.

Так тривало довго. А тим часом гроші в неї кінчалися, лишилося заледве стільки, щоб добратися додому. Люсі не переставала нагадувати, що час би вже повертатися, але Марія не швидко її послухала.

Нарешті вони виїхали.

Дорогою Марія захворіла, і подорож надто затяглася. Люсі довелося продавати одне по одному багате вбрання та дорогі оздоби, аби можна було їхати далі.

Коли вони добулися до Оргуса, в Марії лишилось тільки те, що вона мала на собі.

Там вони розлучилися: Люсі подалася назад до пані Рігіце, а Марія поїхала до Тьеле.

То було навесні тисяча шістсот сімдесят третього року.

XVI

Повернувшись до Тьеле, пані Марія Груббе прожила там разом із батьком до тисяча шістсот сімдесят дев'ятого року, а тоді вийшла заміж за радника юстиції його королівської величності Пале Дюре і пробула з ним у шлюбі до тисяча шістсот вісімдесят дев'ятого року. За цей час у її житті не сталося аніякісньких подій.

То був довгий шмат життя, цілих шістнадцять літ — від її тридцятого року аж до сорок шостого.

Цілих довгих шістнадцять літ, прожитих у щоденному клопоті, серед дріб'язкових обов'язків, у тупій одноманітності. Шістнадцять літ, не зігрітих ані довір'ям, ані приязню, не осяяних хоч би проблеском якогось виrozumіння й затишку. Тільки вічні сварки за дурниці, крик через незначні прогріхи; то буркотливе напучування, то брутальні глузи — ось що завше чули її вуха. Та ще кожен ясний день перековувати на далери, орти й віди, як зітхати — то тільки через якісь збитки, як бажати — то тільки зиску, а як надіятись — то тільки на ще більші гроші. І куди не кинешся — скрізь на тебе дивиться блякла, потерта скнарість, по всіх закутках панує хаплива метушня, руйнуючи затишок, і зажерливість своїм невсипущим оком стежить за тобою кожної хвилини. Ось яке життя було в Марії Груббе.

Спершу часто бувало, що серед метушні й галасу вона забувала про все навколо, захоплена маревом краси, мінливим, як хмари, і яскравим, як світло.

А надто полонив її один образ.

То було марево заснулого замка, оповитого трояндами.

Тихий сад, замковий тихий сад. Ані ворухнеться повітря, ані ворухнеться листя, і над усім, немов біла ніч, спочиває тиша. Задрімав запах у дзвіночках квіток і роса в шпичастих жолібках трав. Заснула фіалка під скривленим списом папороті, розтуливши уста, і тисячі бруньок на зеленому від моху гіллі теж здолав сон якраз у пору буйного весняного розквіту. Ось і подвір'я замка: колюче трояндове пруття нечутно линуло зеленими хвилями листя на мури й дах, тихо пінячись блідими запашними суцвіттями. З роззявленої пащі мармурового лева бив струмінь води та так і застиг кришталевою дугою з тоненьких, як павутина, ниточок. Бездушні ніздрі та заплющені очі викоханих коней чітко віддзеркалюються в дрімотній гладіні порфірової водойми, а паж протирає сонні очі, але так і не прокидається.

Вона впивалася красою непорушності на тому мовчазному подвір'ї, де зронені пелюстки троянд цілими купами лежали попід мурами та перед дверима, рожевим снігом покривали широкі приступки великих мармурових сходів.

Ось де б їй спочити! Нехай би в блаженній тиші пливли над нею дні година по годині, а всі спогади, надії й думки розвіялися з її душі, як легенькі хвилі туману. То було найпрекрасніше видиво, що його плекала в серці Марія.

Так було спершу; та потім уява її стомилася ненастанно літати до тієї самої марної мети, як літає замкнена бджола, що дзижчить і б'ється в шибку, а разом з уявою стомились і всі її душевні сили.

Як прекрасна шляхетна будова в руках варварових руйнується й нищиться, бо стрункі шпилі він придавлює бридкими банями, збиває шматок по шматкові тонкі орнаменти, а багаті мальовидла вкриває мертвим шаром вапна, так руйнувалася й нищилася Марія впродовж тих шістнадцяти років.

Батько її, Ерік Груббе, старівся й занепадав на силі, і здавалося, що так само, як обличчя його з роками загострювалося й ставало ще відразніше, так і вади його вдачі дедалі дужче витикалися назовні. Він був буркотливий і незговірний, упертий, як дитина, запальний, страшенно недовірливий, хитрий, нечесний і зажерливий. Тепер, на

старість, ім'я боже не сходило йому з язика, а надто як слабла худоба чи випадав неврожай. Тоді з нього так і сипалися всілякі улесливі лицемірні наймення для бога, що він їх сам вигадував. Марія ніколи не любила й не шанувала батька, а тепер до всього ще й не могла вибачити йому, що він порожніми обіцянками, погрозами не дати їй спадку, вигнати з Тъеле й позбавити підтримки змусив її вийти заміж за Пале Дюре. Хоч насамперед Марію штовхнула на той шлюб надія вибитися з-під батькової влади. Але надія та не справдилася, бо Пале Дюре й Ерік Груббе домовилися разом господарювати в Тъеле й Нербекгорі, який Марія поки що дістала в посаг, а що Тъеле було більше за Нербекгор і Ерік Груббе сам не міг упоратись, то подружжя більше мешкало під батьківською стріхою, як під своєю власною.

Маріїн чоловік, Пале Дюре, син полковника Клауса Дюре, власника маєтків у Сандвіку й Кругсдалі, й дочки Пале Ротстена, був огрядний, низенький, а проте меткий чоловічок, із короткою шиєю і рішучим обличчям, трохи спотвореним, одначе, природженою плямою на всю праву щоку.

Марія зневажала його.

Він був такий самий зажерливий і дріб'язково ощадний, як і Ерік Груббе, але, попри все те, мав ділову натуру — не бракувало йому ані розуму, ані спритності, ані відваги. От тільки що зовсім не мав почуття честі. Він шахрував і дурив, де лише міг, і зовсім не соромився, коли його ловили на брехні. Хоч би його вилаяли, як собаку, він ні словом не боронився, якщо тільки мав від того хоч скілінг зиску. А коли знайомий чи родич доручав йому щось купити, або продати, або ще яку справу, то він завше використовував їхнє довір'я так, щоб і самому мати вигоду. Хоч шлюб був для нього насамперед діловою угодою, проте він дуже пишався, що взяв собі колишню дружину самого намісника. Зрештою, це не заважало йому взивати й трактувати її так, як начебто й не випадало, маючи в серці згадане вище почуття. Не те щоб він був із нею особливо брутальний чи якимось гнобив її, зовсім ні! Але він належав до тих звичайних, з усіх боків коректних і нормальних людей, які, гордо й самовпевнено переконані будучи в своїй власній бездоганності, не можуть утриматися, щоб не дати ознаки своєї переваги іншим, з цього погляду не таким удатним людям, і з прикрою наївністю не виставляти себе за взірць до наслідування. А Марія, звісно, не належала до вдатних — бо ж хіба її розлучення з Ульріком-Фредеріком і розтрата материзни не була кричущою ненормальністю?

Отакий чоловік став третім мешканцем Тъеле, і жадна риса в його натурі не давала надії, що він зможе якимось прикрасити чи злагіднити тамтешнє життя, чого він, зрештою, і не пробував робити. Постійна сварка, незлагодя, взаємні перекори й намагання дошкулити одне одному — ось чим був сповнений кожен їхній день.

Марія від того отупіла, все квітуче, духмяне, барвисте, що досі буйними, хай і нестримними й часто навіть химерними арабесками впліталось в її життя, тепер зів'яло й загинуло, наче його й не було. Брутальність і в думках, і в мові, простацький, рабський сумнів у всьому шляхетному й величному, зухвала зневага до самої себе — ось що принесли їй ті шістнадцять років.

І не тільки це.

Її посіла по-тваринному здорова чуттєвість і нестримна жадоба до всіляких життєвих насолод — до смачної їжі та напоїв, до м'яких фотелів і зручного ліжка, вона відчувала майже хтивий потяг до п'яних запахів міцного коріння й до пишних уборів, не стримуваний смаком і не ошляхетнений красою. Всі ті пристрасті їй майже не щастило вдовольнити, — але від того вони не ставали менші.

Марія погладшала й зблідла, і в її рухах з'явилися млосні лінощі. Її погляд здебільшого був дивовижно порожній, без жадного виразу, тільки часом у ньому з'являвся чудний блиск. А ще вона мала звичку складати губи в застиглу усмішку, яка ні про що не говорила.

Іде тисяча шістсот вісімдесят дев'ятий рік. Ніч, і в Тьеле горить стайня.

Миготливе полум'я вихоплювалося з густого, рудуватого диму й осявало заросле травою подвір'я, низькі прибудови, білий мур панського будинку і аж ген чорне верховіття дерев, що здіймалися понад дахами. Челядь і сусіди бігали від криниці до стайні й виливали у вогонь із коновок та відер воду, блискучу від полум'я. Розпатланий Пале Дюре кидався з місця на місце, тримаючи в руках пофарбовані начервоно граблі, а Ерік Груббе лежав на відтягненій далі від вогню старій скрині на січку й молився, злякано стежачи, як вогонь перебігає з бантини на бантину, і щоразу зойкаючи, коли полум'я, підхоплене вітром, переможно шугало вгору й сипало іскрами аж на хату.

Марія теж була на подвір'ї, але погляд її прикував до себе не вогонь, а щось інше.

Вона дивилася на нового візника, що виводив із повної диму стайні переляканих коней. Одвірки вибито, крихкий мур із саману вивалено з обох боків, і ввійстя розширено вдвічі. Він виводив тим війстям коней, по двоє зразу, в кожній руці. Дужі коні, перелякані до смерті димом, ставали дибки й сахалися вбік, як тільки миготливе полум'я кидалося їм у вічі. Здавалося, що вони от-от роздеруть візника на шматки або зімнуть між собою, але він ані випускав вуздечок, ані падав, а, пригнувши їм морди до землі, то підстрибом поспішав за ними, то тяг їх за собою через усе подвір'я і виводив аж за браму в сад.

Коней у Тьеле було багато, і Марія могла вдосталь намилюватися гарним дужим його тілом в усіх поставах: як воно боришкалося з баскими кіньми, як повисало в повітрі на витягнених руках, коли жеребець ставав дибки, як шалено кидалося назад, впираючись у землю п'ятами, то як знову мчало вперед нерівними стрибками. І всі його рухи були м'які, гнучкі й пружні, як у правдивих силаків.

Короткі полотняні штани й сіра фарбована сорочка, що їй вогонь надавав жовтуватого кольору й чітко позначав згортки глибокими тінями, підкреслювали його чудову статуру й дуже пасували своєю простотою до яскраво забарвленого обличчя, русявого пушку коло вуст і на бороді та до густого буйного чуба.

Прозивали того двадцятидвохрічного силака Серен Стаєнний. Справжнє його наймення було Серен Серенсен Мелер, а прізвисько він дістав по своєму батькові, що служив стаєнним у маєтку Ворнумі.

І ось коней порятовано, стайня згоріла, пожежу загалом погашено, і люди

розійшлися трошки подрімати на світанку після безсонної ночі.

Марія Груbbe теж лягла, але не спала. Лежала, й думала, і часом червоніла від своїх думок, а часом неспокійно кидалась, наче боялась їх.

Нарешті вона встала.

Одягаючись, вона із глузливим співчуттям усміхнулась сама до себе. Звичайно вона одягалася на щодень недбало, в не дуже чисте, блаженське вбрання, аби натомість при нагоді вирядитися пишно, хай і без смаку, але так, щоб у очі впадало. Однак нині вона зробила інакше: взяла стару, проте чисту синю сукню з домашнього краму, пов'язала на шию яскраву червону едвабну хустинку, приміряла гарненького простого капелюшка, але передумала й вибрала іншого, що своєю жовто-брунатною квітчастою облямівкою та стрічкою з підробленої срібної парчі зовсім не пасував до решти вбрання. Пале Дюре подумав, що вона збирається до міста побалакати про пожежу, й вирішив про себе, що сьогодні для неї не знайдеться вільних коней. Проте вона нікуди не збиралась — лишилася вдома, хоч ніяка робота не йшла їй до рук. Щось її непокоїло, вона кидала одне й бралася до іншого, щоб і його не докінчити. Врешті подалася до саду — мовляв, поправити те, що нашкодили вночі коні. Але й там багато не напрацювала, бо здебільшого сиділа в альтанці, склавши руки на колінах, і задумано дивилась поперед себе.

Неспокій її не влягся, а з кожним днем більшав, і вона враз полюбила самотні прогулянки до Фаструпського гаю або в найдальші закутки власного саду. І чоловік, і батько лаяли її за те, та вона була наче глуха, навіть не відповідала їм. Отже, вони вирішили, що найкраще буде на деякий час дати їй спокій, поки немає такої спішної роботи.

Через тиждень після пожежі Марія, як звикле, вийшла надвечір погуляти до гаю і була вже на узліссі, зарослому довгою смугою високого, по груди, дубняка й шипшини, коли раптом побачила Серена Стаєнного, що лежав на траві, простягнувшись на весь зріст і заплющивши очі, наче спав. Неподалік від нього лежала коса, і там, де стояла Марія, та й далі трава вже була скошена.

Вона довго дивилася на його гарне обличчя, на широкі, дужі груди, що здіймалися в глибокому віддиху, і на засмагли жилаві руки, закладені за голову. Однак Серен, що швидше відпочивав, а не спав, зненацька розплющив очі й глянув на неї зовсім не сонно. Він стрепенувся з ляку, що господиня побачила, як він спить замість косити, але вираз Марієних очей так вразив його, що, допіру як вона, почервонівши, промурмотіла щось про спеку й повернулась іти, він отямився, схопив бруска та косу й заходився мантачити її, аж луна покотилася в теплому, тремтливому повітрі.

А тоді накинувся на траву, мов на свого ворога.

Нарешті, побачивши, що Марія пішла кам'яними східцями до гаю, він спинився й довго дивився їй услід, спершись на косу. Потім відкинув її далеко від себе, сів, розставивши ноги і впершись руками в траву, й довго мовчки дивувався на себе самого й свої чудні думки.

Якби хто його там побачив у такій поставі, спантеличеного, з роззявленим ротом,

то подумав би, що він допіру з дерева впав.

У голові йому все переплуталось, наче уві сні. Чи, бува, не зачарував його хто? Бо ж такого з ним ще не було — думки здіймалися вихором, про все зразу, і ніяк не зліпиш їх до купи: та набіжить, а та зникне, і наче вони не його... Як дивно вона подивилася на нього! І не сказала нічого, що він ліг спати серед білого дня. Тільки глянула своїми ясними очима так лагідно, так... як Єнсова Педерсонова Тріна дивиться. А сама ж вельможна пані. Вельможна пані! Та кажуть же он про якусь пані з Нербекгора, що вона втекла із своїм мисливцем. Чи вона теж так на того мисливця дивилася, коли він спав? Вельможна пані! Може, й він заприятелював б із вельможною панею, як той мисливець? Він нічого не розумів. Може, він заслаб? Щоки йому пашіли, серце калатало, дух спирало в грудях. Він заходився торсати дубка, але сидячки не міг його здолати, тоді підвівся, вирвав дубка, шпурнув на землю, схопив косу і взявся знову класти покіс за покосом.

В подальші дні часто випадало, що Марія опинялася близько від Серена Стаєнного, бо він здебільшого порався на подвір'ї. І щоразу він дивився на неї жалібним, розгубленим і запитливим поглядом, наче просив роз'яснити йому дивовижну загадку, яку вона кинула на його шляху. Та Марія тільки мимохідь зиркала на нього й відверталася.

Серенові було просто соромно за себе, і він весь час боявся, аби решта челядників не помітили, що з ним щось не гаразд діється. Зроду ще його не посідали такі почуття й бажання, тому вони його непокоїли й лякали. Може, в нього з головою щось сталося? Либонь, ще здуріє? Адже ніхто не знає, як божевілля знаходить на людей. І Серен присягався собі, що більше не думатиме про таке, але вже наступної миті думки його знову кружляли біля того, про що він не хотів би ніколи й згадувати. Саме те, що він ніяк не міг позбутися тих думок, найбільше його бентежило, бо він порівнював їх до того, що чув про Кіпріяна: спали його, втопи, а він однаково вернеться. І все ж у душі Серен бажав би, аби думки ті не зникали: адже без них було б так порожньо й сумно. Але навіть сам собі не хотів признаватися в цьому й так соромився, що йому аж щоки пашіли щоразу, коли він тверезо міркував про шаленство, яке залізло йому в голову...

Десь через тиждень після того, як Марія натрапила в дубняку на Серена, вона сиділа в гаю на зарослому вересом пагорку під розлогим буком, прихилившись спиною до стовбура, й тримала на колінах розгорнену книжку. Проте не читала, а задумано дивилася на великого темного хижого птаха, що повільно ширяв над безмежною хвилястою поверхнею густолистих верховіть, вистежуючи здобич. Прозоре, просякнуте світлом повітря тремтіло від однотонного дзижчання безлічі невидимих комах, що навівало сон. Нуднувато-солодкий запах жовтого дроку та гіркий — нагрітого сонцем березового листа внизу під пагорбом змішувався з прілим духом лісової землі й мигдалевим пахом таволги в сусідньому видолинку.

Марія зітхнула й жалібно прошепотіла:

Petits oiseaux de bois, que vous estes heureux,

De plaindre librement vos tourmens amoureux.

Les valons, les rochers, les forests et les plaines
Sçauent également vos plaisirs et vos peines.

На хвилюк вона замовкла, наче силкуючись пригадати решту, тоді взяла книжку й стала читати далі тихим, сумним голосом:

Vostre innocente amour ne fuit point la clarté,
Tout le monde est pour vous un lieu de liberté,
Mais ce cruel honneur, ce fléau de nostre vie,
Sous de si dures loix la retient asservie.

I, згорнувши книжку, майже криком закінчила:

Il est vrai je ressens une secrète flame
Qui malgré ma raison s'allume dans mon ame
Depuis le jour fatal, que je vis sous l'ormeau
Alcidor, qui dançait au son du chalumeau[101].

Голос її знову впав, і останні рядки вона прошепотіла зовсім тихо, невиразно, майже машинально, немов її уява під акомпанемент ритму витворила цілком інший образ, аніж той, що його змальовано словами.

Марія відхилилась назад і заплющила очі. Як дивно, як страшно почувати, що її, вже літню жінку, знову охоплюють бажання, від яких аж дух забиває, ті самі сповнені передчуттів мрії і невгамовні сподіванки, як колись замолоду. Та чи надовго їх стане, чи це не коротке цвітіння, що його восени може викликати сонячний тиждень, друге цвітіння, що обертає в квітки останні соки рослин, тоді кидає їх, кволих і виснажених, у владу лютої зими? Вони ж бо вмерли вже, ті бажання, давно вже тихо спочили в могилі. Чого ж вони хочуть, навіщо з'явилися? Чи не виконали своєї життєвої мети, що не можуть спочити в мирі, а встають в облудній машкарі життя й знову бавляться забавами молодості?

Так собі розмірковувала Марія, але насправді всім тим не переймалася — то були тільки поетичні роздуми взагалі, наче не про себе саму, а про когось іншого, бо вона не сумнівалася ані в силі, ані в тривкості своєї пристрасті — та пристрасть так заповонила її, що на поважні міркування не лишилося місця. Сидячи отак і мріючи, вона згадала на хвилюк Золотого Ремігіуса і його непохитну віру в неї, але та згадка викликала в неї тільки гіркий усміх та вдаване зітхання, — потім її думки знову перекинулись на інше.

Вона цікава була, чи Серенові стане відваги залицятись до неї. Навряд чи стане. Адже він мужик... І Марія уявила собі його рабський страх перед панами, його собачу слухняність і покірну, принизливу шанобливість... Вона думала про його простацькі звички й темноту, його мужицьку мову й грубий одяг, його тяжку працю, згрубіле тіло і брутальну ненатлість. І вона мала схилитися перед тим усім, полюбити все те, приймати і добре й зле з тих чорних рук... У такому приниженні була якась дивна втіха, трохи, може, близька до грубої чуттєвості, а трохи й до того, що вважається за найшляхетніше й найкраще в жіночій натурі.

Але саме так і була замішена глина, що з неї виліплено Марію.

За кілька день по тому Марія Груббе варила мед у тьельській броварні, бо тієї ночі,

що була пожежа, попсовано чимало вуликів.

Вона стояла якраз біля печі й дивилась у відчинені двері, за якими, приваблені солодким медовим духом, гули сотні бджіл, золотаві, блискучі в сонячному промінні.

Ту мить Серен Стаєнний круто звернув у браму порожньою каретою, в якій відвозив Пале Дюре до Віборга.

Він зиркнув на Марію, швиденько затяг карету на місце, завів до стайні випряжених коней, а тоді, засунувши руки глибоко в кишені довгого візницького каптана, став походжати подвір'ям, втупивши очі в свої велетенські черевики. Раптом він повернувся, рішуче махнув рукою й попрямував до броварні. Він наморщив лоба й закусив губу, як той, хто силує себе до неприємної, але неминучої роботи. Від самого Віборга до Фоулума він присягався, що покладе всьому край, і додавав собі отухи з пляшечки, що її господар забув у кареті.

Зайшовши до броварні, він зняв шапку, але нічого не сказав — стояв і зніяковіло водив пальцями по краю кадовба.

Марія спитала, чи, бува, не переказував чогось чоловік через нього.

Ні.

Може, він хоче скуштувати пива або стільникового меду?

Авжеж, скуштує, тобто ні, він прийшов сюди зовсім не того.

Марія почервоніла й теж збентежилась.

Чи можна йому щось запитати?

Ну, звісно, можна, чому ні.

Ну, то він хотів би, з панської ласки, сказати, що з ним щось не гаразд діється, він і вдень і вночі все думає про вельможну пані і нічого з собою не може вдіяти.

Хіба ж то зле? Він дуже гарно робить, що думає про свою господиню.

Та воно так, тільки не дуже певний, що гарно робить.

Він-бо думає не про те, як вельможній пані слугувати, а зовсім про інше... Він про неї думає, як то кажуть, з любов'ю.

Він запитливо й боязко позирнув на неї і, геть пригнічений, тільки похитав головою, коли Марія відповіла, що це теж добре, бо ж пастор казав, що всі люди повинні любитися.

Та ні, він любить пані не так... зовсім інакше. Та це все марні балачки, дразливо додав він, наче хотів викликати сварку, така гарна пані, як вона, боятиметься, либонь, і доторкнутися до такого простого сільського парубка, як він. Хоч селяни наче теж люди і в жилах у них, як і в усіх, теж кров тече, а не вода чи сироватка. Воно, звісно, пани себе за якусь особливу породу мають, але як на нього, то що пан, що мужик — одна кістка, бо пани так само і їдять, і п'ють, і сплять, і геть усе роблять, як і найпростіший, найтемніший селяк, тож він зроду не повірить, що вельможній пані, якби він її поцілував, було б більше шкоди, аніж від панського поцілунку. І нічого їй так сердито на нього позирати, що він язика розпустив, йому вже все одно, він не боїться її кари, бо вже звідси піде простісінько до млинового плеса або почепить собі мотуза на шию.

Ну, навіщо таке казати. Вона й у голові собі не покладала хоч би словом кому

натякнути про нього.

Еге, не покладала, так він їй і повірив. Ну, та байдуже, все одно нічого не зміниться. Вона вже й так немало йому горя завдала, се ж бо через неї він хоче руки на себе накласти, бо кохає її всім серцем.

Серен сів на ослінчик і втупив у Марію лагідні, віддані очі. В погляді його світився щирий сум, а губи тремтіли, наче він насилу стримував сльози.

Марія не витерпіла — підійшла до нього й ласкаво поклала йому руку на плече.

Ну, оцього вже аж ніяк не треба було, бо він добре знає — хай тільки вона покладе на нього руку та ще скаже яке ласкаве слово, то йому зовсім забракне відваги. Що тоді він робитиме? А взагалі, якби вона подумала, що до вечора його вже не буде на світі, то могла б і сісти коло нього, хоч він тільки простий собі парубок.

Марія сіла.

Серен скося позирнув на неї і трошечки відсунувся, а тоді враз підвівся. Тепер він попрощається й подякує вельможній пані за все добре, що він зазнав, поки тут жив. А ще чи не передасть вона вітання його сестрі в перших Ане, тій, що в них на броварні служить.

Марія схопила його міцно за руку.

Так, але краще він уже піде собі.

Ні, він повинен залишитись, бо вона нікого в світі так не любить, як його.

Еге, то вона лиш так каже, боїться, що він по смерті ходитиме та її лякатиме. Але хай не турбується, він анітрохи не має на неї жалю і навіть близько не підійде до неї, як помре, він обіцяє їй і не зрадить свого слова, якщо вона його тепер відпустить.

Ні, вона його ніколи не відпустить.

Та що там, однаково се нічого не дасть.

Серен висмикнув руку, вискочив з броварні й побіг подвір'ям.

Марія кинулася за ним, та Серен сховався в челядні, зачинив двері й підпер їх плечима.

— Відчини, Серене, чуєш, а то я весь двір скличу!

Серен не відповідав. Він спокійнісінько витяг з кишені шматок просмоленої мотузки і, притримуючи двері плечем та коліном, заходився прив'язувати клямку. Маріїна погроза скликати весь двір його не злякала, бо він знав, що всі пішли на луку гребти сіно.

Марія щосили тарабанила в двері.

— Боже мій! Серене! — кричала вона. — Та вийдибо! Я ж кохаю тебе, найдужче в світі кохаю! Далебі, Серене, я кохаю тебе, чуєш, кохаю! Ох, що ж мені, бідолашній, робити, він не вірить!

Серен не чув її. Він зайшов до челядні, а звідти до маленької задньої комірчини, де вони спали з мисливцем. Отут він і впорає все. Серен озирнувся по комірчині, і йому спало на думку, що, може, не гарно так лякати мисливця, — краще вже повіситись там, де спить багато людей. І він повернувся до челядні.

— Серене, Серене, впусти мене, чуєш! Ох, та відчини ж! Не відчиняє! Ой, він там

вішається, а я стою. Ох, на милість божу, Серене, відчини, я ж покохала тебе від першого разу, як тільки побачила! Чуєш? Ти мені найдорожчий за всіх у світі, Серене!

— Справді? — почувся хрипкий, змінений Серенів голос коло самісіньких дверей.

— Ох, слава тобі господи! Так, так, Серене, справді, присягаюся всім, що є на землі, я кохаю тебе з цілого серця! Ох, господи милосердний, дякую тобі за твою ласку!

Серен розмотав мотузку, й двері подалися.

Марія вбігла до челядні й кинулась йому на шию, хлипаючи й сміючись.

Серен із такого дива зовсім розгубився.

— Ох, хвалити бога, я знову з тобою! — вигукнула Марія. — А де ж ти хотів повіситись, га? — Вона зацікавлено озирнулася по кімнаті з неприбраними постелями, на яких валялися збиті подушки, злежана солома та брудні хутрянні ліжники.

Та Серен не відповідав. Він грізно дивився на Марію.

— Чому ж ти раніше такого не казала? — спитав він і вдарив її по руці.

— О, пробач, Серене, пробач! — заплакала Марія й пригорнулася до нього, благально шукаючи поглядом його очей.

Серен вражено схилився й поцілував її. Він був спантеличений до краю.

— То се не кумедія, не омана? — тихо, наче сам себе, спитав він.

Марія, усміхаючись, похитала головою.

— Ото лихо! Хто б таке подумав...

Спочатку Марія й Серен тримали все у великій таємниці. Та що Пале Дюре часто їздив у Рандерс і надовго там затримувався, будучи королівським комісаром, вони стали необережні, і невдовзі тьельська челядь про все довідалась. А як вони переконалися, що їх викрито, то вже й не пробували нічого приховувати і жили собі так, наче Пале Дюре був на другому кінці світу, а не в Рандерсі. На Еріка Груббе вони зовсім не зважали: коли він замахувався на Серена палицею, той погрожував йому кулаком, а як лаяв Марію і пробував її нарозумити, вона допікала його тим, що перераховувала численні його гріхи. І навмисне говорила звичайним голосом, а йому треба було добре кричати, бо Ерік Груббе на старість став недочувати і до того ж, щоб уберегти свою лису голову від гризії, носив шапку із щільно зав'язаними товстими навушниками, які, звісно, аж ніяк не додавали йому слуху.

Пале Дюре нічого не знав, і то була не Серенова заслуга, бо в своїй по-молодечому невгамовній закоханості він не вагався, навіть як чоловік був дома, смерком чи за всякої іншої нагоди навідатись до Марії аж у самі покої, і тільки зручні сходи на горище не раз рятували його від халепи.

До Марії він ставився не завше однаково. Часом йому могло вплисти в голову, що вона зарозуміла й зневажає його, тоді він робився вередливий, деспотичний та нестримний і поводився з нею ще жорстокіше й брутальніше, аніж навіть сам хотів, аби тільки слухняністю й покірливістю її розвіяти свій сумнів. Але здебільшого він був добрий, згідливий і легко їй піддавався. Тільки Марії доводилось остерігатися й не дуже скаржитись на свого чоловіка та батька, не занадто виставляти свою кривду, бо Серен тоді навіснів з люті й присягався, що розтратить голову Пале Дюре й задушить

Еріка Груббе — у нього, мовляв, і шиї тієї якраз у кулак узяти. І він ладен був негайно виконати свою погрозу: Марія аж плакала, так уже благала його заспокоїтись.

Та ніщо так не ставало їм на заваді, ніщо так не псувало їхньої радості, як повсякденні глузи челядників. Вони, звісно, були страшенно обурені любощами господині й візника, що ставили їхнього товариша куди вище за них самих і надавали йому, надто ж як не було господаря, влади, на яку він не мав права так само, як і вони. Тому вони допікали Серена всіма способами, аж бідолаха ставав сам не свій і ладен був або втекти геть, або накласти на себе руки.

Найгірше, звісно, уїдалися на нього служниці.

Якось увечері в коморі виливали свічки. Марія стояла біля наповненого соломою кадовба, в який була опущена мідяна форма, і вмочала гноти, що їх броварниця Ане Трінеруп, Серенова сестра в перших, потім тримала над жовтою макітрою, аби стікав лій. Служниця з кухні приносила й відносила налоєні гноти, підвішувала їх до кросен холонуті й знімала готові свічки, коли вони вже були такі завтовшки як треба. Коло столу сидів Серен Стаєнний і стежив за їхньою роботою. Він був у червоній сукняній шапці з золотими басаманами й чорною китицею з пер. Перед ним стояла срібна кварта з медом і чималий шмат печеного м'яса на олив'яній тарелі. Він складаним ножиком відрізував від нього шматочок по шматочку й сповага їв, запиваючи медом і неквапливо, вдячно киваючи головою, коли Марія приязно, підбадьорливо всміхалася йому.

Вона спитала, чи зручно йому сидіти.

Та нічого.

А може, краще хай Ане піде й принесе йому з дівочої кімнати подушечку?

Ане пішла, але не втрималась, щоб за спиною Марії не підморгнути другій служниці.

Чи не з'їв би Серен шматок пирога?

А чому ж, не завадило б.

Марія взяла каганця й пішла по пиріг, але трохи загаялась.

Не встигла вона зачинити двері, як обидві дівчини зареготали на все горло, наче змовились.

Серен сердито лупнув на них очима.

— Серене, лебедику мій, — сказала Ане, наслідуючи голос і мову Марії Груббе, — чи не дати тобі серветку, щоб ти витирав свої ніжні пальчики, і м'якесенького ослінчика під ноги? І чи не темно Серенові їсти при одній тільки грубій свічці? Може, ще засвітити, серденько моє, га? А ще в чоловіковому покої висить довгий квітчастий халат — принести його? Він-бо так личитиме до Серенової червоної ярмулки.

Серен не вшанував її відповіддю.

— Ох, панич не хочуть нам ані слова сказати? — не вгавала Ане. — А нам, темним, страх як хочеться послухати красної мови! А ви ж бо, паничу, на неї такий мастак! Ти ж чула, Тріно, що його любка подарувала йому компліментну книжку з усілякими магальянсами? А вже достеменно, що такий великий пан як не прочитає її, то хоч

прослебізує або спереду назад, або ззаду наперед.

Серен торохнув кулаком по столі й люто позирнув на неї.

— Серене! — підхопила друга. — Поцілуй мене, я тобі фальшивий скілінг дам! Хоч, правда, стара тобі печенею та медом платить...

Ту мить зайшла Марія з пирогом і поставила його перед Сереном. Та він змів його зі столу й закричав:

— Вижени тих задрипанок!

— Але ж застигне лій.

Начхати йому на лій, хай застигає.

І дівчат відіслано з комори.

Серен зірвав із себе червону шапку й пошпурнув у куток. Він лютував і лаявся. Нічого з ним панькатися й підгодовувати його, як зачуханого підсвинка! І виставляти себе на посміховисько перед людьми в блазнівській шапці він теж не бажає. Годі! Він бо чоловік, а де таке чувано, щоб чоловіка пестували та панькали, як оце вона його? Він такого собі і в голові не покладав. Він хоче наказувати, а вона має слухати, він хоче давати, а вона повинна брати. Ну так, він сам знає, що давати в нього нема чого, але це ще не причина, щоб вона обдаровувала його, а отже, й за ніщо мала. Коли вона не хоче йти з ним у вогонь і в воду, то їм треба розлучитися. Бо він такого життя більше не годен витримати. Вона мусить віддатися під його владу й утекти з ним, нічого їй тут панею сидіти, щоб він завше десь під нею почувався. Хай поживе разом з ним, таким самим собачим життям, як і він, — ось чого йому треба. І так, щоб вона від нього ласки чекала і йому дякувала, а ще щоб боялася його і не мала ніякої іншої опори, крім нього.

У брамі заторохтів віз, а що то міг бути Пале Дюре, Серен дременував до челядні.

Там сиділо на ліжках троє челядників, а коло них стояв мисливець Серен Єнсен.

— О, з'явився пан барон! — сказав один челядник, коли зайшов Серен.

— Цить, а то ще почує! — підхопив другий, удаючи зляканого.

— Атож, — знову озвався перший напівголосно. — Не хотів би я бути в його шкірі, хоч би й за цілий мішок золота.

Серен неспокійно озирнувся й сів на скриню, що стояла під стіною.

— А либонь, страшна то має бути смерть, — сказав той, що досі мовчав, і зіщулив плечі.

Мисливець поважно притакнув головою і зітхнув.

— Про що ви тут розп'якалися? — спитав Серен, удаючи, що йому байдуже.

Всі мовчали.

— Отак, чи що? — спитав перший челядник і обвів пальцем навколо шиї.

— Цить! — гримнув на нього мисливець і нахмурився.

— Коли ви про мене, то не крутіть, а просто кажіть, що хочете сказати.

— Про тебе, — озвався мисливець, наголошуючи на останньому слові, й суворо позирнув на нього. — Так, про тебе, Серене. Боже мій!.. — він згорнув руки й наче поринув у тяжку задуму. — Серене, — знову почав він і витер носа, — необачне ти діло затіяв, кажу тобі. — Він сипав словами, немов із книжки читав: — Обернись, Серене!

Он там — шибениця й колода, — він показав на панський будинок, — а там — християнське життя й християнська смерть, — він описав рукою лук і показав на стайню. — Бо тебе скарають на горло за священним словом закону. Далєбі скарають, так і знай! Тож поміркуй гарненько, поки не пізно!

— Овва! — вперто сказав Серен. — А хто ж мене ви каже?

— Ага! — мовив мисливець таким тоном, наче знайшов доказ, що ще погіршував справу. — Хто тебе викаже? Гай-гай, Серене! Хто викаже? Ти просто-таки дурень дурнем, щоб мені з цього місця не зійти! — І він повів далі вже звичайним голосом: — Бігаєш, як навіжений, за старою бабою, коли тут шибеницею пахне. Хоч би ще яка молода! І то ж утелюжитися в таку сатану, прости господи! Лиши ти її до біса тому синьомордому! Адже ж, слава богу, дівок хоч греблю гати!

Серен не зважувався та й не мав охоти пояснювати їм, що він не зміг би жити без Марії Груббе. Він і сам соромився своєї нерозважної пристрасності, але якби сказав правду, то тільки нацькував би на себе всю ту тічку парубків і дівок. Тому він удався до брехні й став зрікатися кохання.

— Та воно, звісно, так, — почав він. — Але ж бачите, добрі люди, що тепер я маю і гріш якийсь, а ви не маєте, і якусь одежину там чи крамнину, і то не одну... Так хап та хап, і диви — вже й на воза не забереш. Напхаю собі гаманця та й розквітаюся з нею. А тоді й хтось із вас може спробувати щастя.

— Воно наче й нічого, — мовив Серен-мисливець. — Але як на мене, то се однаково що красти гроші із зашморгом на шиї. Певне ж, приємно діставати в дарунок і одяг, і гроші, та й гарно прикидатися хворим, валяючись у постелі, щоб тобі приносили з панського столу вина та печені чи іншої якої смакоти. Одначе шила в мішку не сховаєш, де стільки люду товчеться. Колись усе впливе нагору, а тоді... аж страшно подумати, що буде.

— Ну, до сього ніколи не дійде! — не так уже відважно відповів Серен.

— Чого ж, вони обидва раді будуть спекатися її, а сестри та чоловіки їхні теж не з таких, що втручатимуться, коли захочуть її без спадку лишити.

— Ет, хай там що, а вона мене в біді не кине!

— Думаєш, не кине? Їй досить буде свого лиха. Вона вже стільки разів дуріла, що, мабуть, ніколи не знайдеться, хто б захотів бодай пальцем ворухнути задля неї.

— Що буде, те й буде, — мовив Серен і рушив до задньої комірчини. — Від погрози до мотузки далеко.

Від того дня хоч де б Серен опинився, скрізь чув зловісні натяки на шибеницю, на колоду й розпечені кліщі. Щоб прогнати страх і набратися відваги, він удався до горілки, а що Марія завше підсувала йому гроші, то він тепер майже не бував тверезий. Поступово він збайдужів до погроз, але став обережніший, більше тримався челяді й рідше бачився з Марією.

Наближалось Різдво, і Пале Дюре повернувся додому. Тепер він уже нікуди не виїздив, і Серен з Марією зовсім перестали сходитися. І от, бажаючи переконати челядь, ніби всьому вже кінець, і збити їхню охоту клепати на них господареві, Серен

став навіть залицятися до Ане Трінеруп і обдував не тільки всіх служників, а й саму Марію, хоч вона була втаємничена в його намір.

На третій день Різдва, коли майже всі були в церкві, Серен стояв на причілку панського будинку і грався з собакою, аж раптом почув Маріїн голос, що кликав його наче з-під землі.

Він обернувся й побачив її у віконечку льоху при самій землі. Марія була бліда й заплакана, а очі її з-під наморщених брів дивилися злякано й розпачливо.

— Серене, — сказала Марія, — що я тобі вчинила, що ти мене розкохав?

— Отакої! Та я ж роблю так, як треба! Хіба ти не тямиш, що я мушу сліди замітати? Тут же всі так і зирять, як би мені залляти сала за шкуру або й зовсім зі світу звести! Не втручайся в моє діло, як не хочеш, щоб мене вбили.

— Не бреш, Серене, я добре бачу, куди ти гнеш. Але я не маю на тебе зла, я ж бо не твоя перевесниця, і тобі завше подобалася Ане. Тільки гріх тобі так се мені на очі витикати. Та й навіщо? Невже ти думаєш, що я набиватимуся тобі? Хіба я не розумію, чим ти важиш, на яке лихо наражаєшся? Та ми б довіку із злиднів не вилізли, якби стали разом жити. Такої недолі ніхто собі не побажає, а все ж я не можу від тебе віступитися.

— Та на дідька мені Ане, те одоробало? Я ж тебе єдину люблю в цілому світі, хоч би вони як там тебе звали — чи старою бабою, чи лихою відьмою, чи біс їх знає як!

— Я не вірю тобі, Серене! І рада б повірити, та не можу!

— Значить, не віриш?

— Ні, Серене, не вірю. Я тільки одного бажаю: щоб оцей льох став мені могилою. Зачинила б віконечко, лягла на землю й заснула навіки.

— Постривай, ще повіриш.

— Ніколи не повірю, Серене, так і знай! Хоч що б ти зробив, а мене вже ніщо в світі не переконає, годі й думати!

— Ні, ти мене таки роздрочиш своїм базіканням, що сама будеш не рада! Бо нехай мене потім хоч живим сплять чи повісять, а я тебе змушу повірити!

Марія дивилася на нього й сумно хитала головою.

— Хай буде, що буде! — вигукнув Серен і кинувся геть.

Він прибіг до кухні й спитався, де Ане Трінеруп. Йому сказали, що вона десь на городі. Тоді він пішов до челядні, взяв наладовану мисливцеву рушницю й подався на город.

Ане різала капусту. Вона мала вже її повну пелену і саме стояла й хухала на змерзлі пальці, коли Серен угледів її. Він почав повільно підкрадатися до неї, дивлячись на її пелену, бо не хотів бачити обличчя.

Раптом Ане обернулася і помітила Серена. Його похмурий вигляд, рушниця і скрадлива хода злякали дівчину, і вона крикнула:

— Не треба, Серене, не треба!

Серен звів рушницю, і Ане, заверещавши, як навіжена, пустилася бігти по снігу.

Пролунав постріл, Ане на бігу схопилася за щок, страшно зойкнула й повалилась

додолу.

Серен шпурнув рушницю й побіг на причілок панського будинку.

Віконце було зачинене.

Тоді він кинувся в парадні двері й помчав через усі покої, аж поки знайшов Марію.

— Вже по всьому, — прошепотів він, білий як смерть.

— Що, за тобою женуться?

— Ні, я її застрілив.

— Ане? Ох, що тепер із нами буде? Тікай, Серене, тікай! Бери коня й тікай! Мерщій, мерщій, бери сивого!

Серен побіг.

За хвилину він уже вискочив на коні з брами.

Не встиг він ще виїхати з Фоулума, як усі повернулися з церкви. Пале Дюре відразу спитав, куди то Серен поїхав.

— Там на городі хтось лежить і стогне, — відповіла Марія. Вона вся тремтіла і ледве трималася на ногах.

Пале з одним челядником занесли Ане до хати. Вона так кричала, що на цілу околицю було чути, хоч, властиво, нічого страшного не сталося: рушниця була наладована шротом на ворони, і дві шротини пробили щоку, а ще кілька застрягло в плечі. Та що кров не переставала текти і Ане жалібно стогнала, то послали підводу до Віборга по цирульника.

Коли дівчина трохи отямилася, Пале Дюре розпитав її, як було діло, і водночас дізнався геть усе про Марію та Серена.

Коли він вийшов від хворої, вся челядь з'юрмила коло дверей, одне поперед одного намагаючись розповісти йому те саме, що він допіру почув: кожне боялося, що як і далі мовчатиме, то йому теж перепаде. Пале, одначе, не захотів нікого слухати, сказав, що то плітки й дурні поголоски, і прогнав їх геть. Усе те було йому вкрай не до речі; він волів уникнути розлучення, виїздів на переслухування, суду та інших видатків. Найкраще б затерти справу й лишити все як було. Сама зрада Маріїна мало його клопотала — либонь, він навіть виграє на ній, осягне більшу владу над Марією, а може, й над Еріком Груббе, бо старий, звісно, на все пуститься, аби про людське око зберегти їхній дірявий шлюб.

Однак тестева поведінка цілком спантеличила його. Старого важко було зрозуміти: він розпалився і негайно ж послав чотирьох служників на конях навздогінці за Сереном, щоб привезли його живого чи мертвого. А це був навряд чи найкращий спосіб зберегти таємницю, бо слідство з приводу замаху на життя могло виявити й ще багато дечого.

Другого дня ввечері троє служників повернулися додому. Вони схопили Серена біля Далерупа, де впав його кінь, і привели до Скандерборга. Там його замкнуто до в'язниці. Четвертий служник заблукав і повернувся на день пізніше.

У середині січня Пале Дюре перебрався з Марією до Нербекгора, сподіваючись, що як челядь не бачитиме господині, то швидше забуде її гріх. Одначе наприкінці лютого

знову все згадалося, бо із Скандерборга прибув писар допитуватись, чи не бачив хто в околиці Серена, що втік із в'язниці. Проте писар надто поспішився, бо аж через два тижні Серен наважився вночі прокрастися до Нербекгора й постукати у вікно Маріїної спальні. Коли вона відчинила, Серен найперше спитав про Ане і як почув, що вона жива та здорова, то з його душі наче камінь спав. Він знайшов собі захисток у порожній халупі на Фасумському вигоні й став часто навідуватися до Марії, яка помагала йому і грішми, й харчами. І челядь, і Пале Дюре знали, що він топче стежку до садиби, проте Пале вдавав, немов нічого не помічає, а челядь, бачивши, що господареві байдуже, й собі не дуже тим цікавилася.

У косовицю пани знову повернулися до Тьеле, а туди вже Серен боявся показуватись. Через ту розлуку і через повсякденні батькові образи й глум Марія стала така дратівлива й запальна, що кілька разів наодинці вилаяла батька як найостаннішого псаря. Кінчилося все тим, що Ерік Груббе в середині серпня послав королеві супліку. Змалювавши докладно всі Маріїні прогріхи, які неодмінно викличуть гнів господній, доведуть до великого осудовища й стануть страшною спокусою для цілого жіночого роду, він так завершив листа:

"Таким своїм поведженням, безчестям і непослухом вона заробила, щоб я позбавив її спадку, і я найпокірніше й найуклінніше прошу вашої королівської величності схвалити й конфірмувати мій намір, а ще якби ваша королівська величність захотіли зробити мені ласку й милостиво наказали окружному урядникові панові Могенсу Скелеві, аби він, її провинність переді мною і перед її чоловіком та її непристойну поведенцію розглянувши, на мій кошт заслав мерзотну перекірливицю на Борінггольм[102], щоб запобігти гніву й кари господньої, які можуть упасти на неї за такі гріхи її, врятувати її душу від геєни вогненної, а всім іншим добру науку дати. Тільки задля найконечнішої потреби моєї зважуюсь я на таке прохання до вас, володарю мій, а тепер залишаюся з найпокірнішою непохитною надією на найласкавішу увагу, відповідь і поміч вашої королівської величності, за яку Господь наш бог напевне винагородить вас.

Тьеле, 14 серпня року божого 1690.

Вашої королівської величності найпокірніший

і найвірніший з діда-прадіда слуга

Ерік Груббе"

Король із цього приводу зажадав заяви з поясненням від його мосці Пале Дюре, і в ній писалося, що Марія Груббе поводить з ним не так, як годиться чесній дружині, отож він просить короля зробити йому ласку й скасувати їхній шлюб без суду.

Одначе король не зглянувся на його прохання, і їх розлучено через суд двадцять третього березня тисяча шістсот дев'яносто першого року.

Не дозволив він також Ерікові Груббе позбавити Марію спадку й запроторити її на Борінггольм. Старому довелося вдовольнитись тим, що він держав Марію в Тьеле під охороною челяді весь час, поки розглядали справу, і він був один із останніх, кому дозволено кинути в неї каральний камінь осуду.

Відразу після вироку Марія Груббе покинула Тьеле, маючи з собою тільки вузличок з одягом. На вигоні вона зустрілася з Сереном і знайшла в ньому свого третього чоловіка.

XVII

Через місяць, одного квітневого надвечір'я, на паперті соборної церкви в Рібе зібралося багато люду. На той час відбувався єпархіальний з'їзд, а з давніх-давен заведено, що, поки він тривав, тричі на тиждень о восьмій годині вечора в соборі засвічували свічки й туди приходили шляхетні, значні люди міста, а також поштиві городяни: вони прогулювалися в нефі, тимчасом як майстерний органіста грав їм на органі. Проте бідніші люди могли слухати музику тільки знадвору.

Серед них були Марія Груббе і Серен.

Їхня проста одежа зносилася, і з виду не показувало, що вони кожного дня мали вдосталь їжі. Воно й не дивно, бо теперішнє ремесло їхнє давало не вельми великий заробіток. В одному заїзді між Оргусом і Рандерсом Серен надибав убогого, слабого німця, котрий за шість слетдалерів продав йому стару ліру, строкате блазенське вбрання і старий картатий килимок. Отож вони жили з того, що ходили з ярмарку на ярмарок і Марія грала на лірі, а він, одягнений у строкате вбрання, ставав на картатий килимок і орудував на всі лади, як лише вмів, великими важкими та довгими залізними штабами, що їх він позичав у торгівців.

У Рібе вони теж опинилися через ярмарок.

Вони стояли біля самих дверей, і слабке, немов поблякле, світло з собору осявало їхні бліді обличчя та темну купу голів позад них. Тим часом городяни все прибували, то парами, то поодинокі, то цілим гуртом. Вони розмовляли, гречно всміхалися, аж поки доходили до церковного порога, а там ураз замовкали, поважно дивлячись поперед себе, й навіть міняли ходу.

Серенові забаглося краще роздивитись на панство, й він пошепки став намовляти Марію й собі зайти досередини: можна ж бо спробувати, адже в найгіршому разі їх тільки виженуть геть. Марія здригнулася, уявивши, що їй можуть вигнати звідти, куди вільно заходять звичайні ремісники, і стримала Серена, що хотів був потягти її з собою. Але раптом передумала й сама стала жваво проштовхуватися вперед, ведучи за собою Серена. І то не боязко, не скрадливо, а навпаки, так, немов хотіла, аби її помітили й вигнали. Поки що їх ніхто не спиняв, та як вони опинилися на світлі, в довгому нефі, де було повно людей, їх завважив церковний служник, що стояв там на сторожі. Він злякано зиркнув по церкві, замахав руками, показуючи зухвальцям на двері, обурено затупотів ногами й погнав їх перед собою аж за поріг. Там він на хвилю спинився, докірливо глянув на юрбу, наче звинувачував її в тому, що допіру сталося, тоді, все ще тремтячи, став на своє місце.

Натовп зустрів вигнанців глузлигим реготом і градом дошкульних питань. Серен люто відгризався й вовком позирав навколо, а Марія була вдоволена: вона виставила себе під удар, що ними поштиві громадяни завше щедро обдаровують таких злидарів, як Серен та подібні до нього, і дістала той удар.

В одному з найбільш заїздів в Оргусі напередодні ярмарку святого Олуфа сиділи ввечері четверо чоловіків і грали в стюрвольта[103].

Один із них був Серен Стаєнний. З ним у парі грав смаглявий вродливий парубік з чорним як смола чубом. Він був штукар, а прозивали його Єнсом Невдахою. В другій парі грали поводитарі облізлого ведмеда, обидва страшенно бридкі. Один, на прізвисько Сальман Ведмедник, мав величезну заячу губу, а другий був одноокий, вилицюватий і рябий; прозивали його Расмус Заскула, мабуть, через те, що шкіра навколо сліпого ока в нього зібралася густими зморшками й здавалося, ніби він хоче зазирнути ним у шпарку на ключ чи в якусь іншу маленьку дірочку.

Картярі сиділи в кінці довгого столу під вікном, а перед ними стояла свічка й кварта без вушка. До стіни навпроти них прироблений був відкидний столик, узятий на залізний гак. У другому кінці кімнати містився шинквас, а на ньому блимала тоненька свічка з довгою нагарою, заткнута в циплик старої лійки. Вона кидала тьмяне світло на полицю позаду, де стояло кілька гранчастих дзбанів та кварт і з десяток чарок поряд із солом'янкою, повною зерен гірчиці, та великим ліхтарем, що йому за шибки правили відбиті від чарок денця. Один край шинквасу займала Марія, що навпереміну то дрімала, то щось плела, а з другого сидів якийсь чоловік, що, нахилившись уперед і впершись ліктями в коліна, дуже пильно натягав свого сукняного капелюха якомога нижче на голову, а натягнувши, брався за широкі криси і, заплющивши очі та скрививши рота, певне, тому, що скуб себе за чуба, повільно крутив капелюха і стягав його з голови. Потім починав усе наново.

— Граємо останнє коло, — сказав Єнс Невдаха й виклав карту.

Расмус Заскула постукав об стіл кісточками пальців, даючи на здогад Сальманові, щоб той бив козирною.

Сальман убив двійкою.

— Знов двоякі — обурився Расмус. — Що, ти нагрів самих двійок та трійок?

— Так, прости господи, одна дрібнота лізе та зрідка маленький козир.

Серен Стаєнний перебив шісткою.

— Ой-ой! — забідкався Расмус. — Він на папу римського націлюється. На якого дідька ти солиш козирі, Сальмане?

Він кинув свою карту, і Серен потяг.

— Я зайду з Кірстен Комарихи, — сказав Серен і виклав червову четвірку.

— А я підкину її сестру Нетяму, — озвався Расмус і виклав дзвінкову четвірку.

— Може, вистачить стюрвольта, — мовив Єнс і виклав козирного туза.

— Бий, хлопче, бий, поки є чим! — не вгавав Расмус.

— Не втну, — жалібно зітхнув Сальман і здався.

— Піду-но я з сімки та ще й другу дам на додачу, — сказав Єнс.

Серен знову потяг.

— Тепер козою, — додав Єнс, кладучи козирну вісімку.

— А я її буланою кобилякою! — вигукнув Сальман і побив червовою двійкою.

— Ну, до стайні ти її не заведеш, — засміявся Серен і перебив виною четвіркою.

— Програли! — зарепетував Расмус Заскула і шпурнув карти. — Програли з червовою двійкою! Чисто заметено! Ні, ні, ми далі не граємо, хай ті, хто виграв, цілуються з картами.

Картярі взялися підраховувати братки, а тим часом до кімнати зайшов огрядний, гарно вбраний гість. Він відразу ж відкинув столика біля стіни й сів до нього. Проходячи повз картярів, він торкнувся палицею із срібною головкою капелюха й привітався:

— Добрий вечір сій хаті.

— Дякуємо, — відповіли картярі й усі четверо сплюнули.

Гість витяг пачку тютюну й довгу череп'яну люльку, натоптав її і постукав палицею об стіл.

Боса дівчина принесла йому жарівницю з гранню і велику кварту з олив'яною накривкою.

Він дістав із кишені в камізельці мідяні щипчики, поклав ними в люльку гранину, підсунув до себе кварту й відхилився назад, уможуєчись якомога зручніше.

— Скільки коштує така пачечка, як оце в майстра? — спитав Сальман, теж натоптуючи невеличку люльку із капшука тюленячої шкіри з червоними зав'язками.

— Дванадцять скілінгів, — відповів гість і додав, немов виправдуєчись за таку марнотратність: — Дуже-бо він добрий на груди, скажу я вам.

— Ну як воно, ремесло ваше, добре годує? — повів далі Сальман, запалюючи люльку.

— Нічогенько, щиро дякую за увагу, нічогенько! Та тільки старість уже взнаки дається, скажу я вам.

— Та воно так, — сказав Расмус Заскула, — але ж вам не доводиться бігати та клієнтів приманювати, їх вам геть усіх приводять?

— Авжеж, — засміявся гість. Нічого не скажеш, ремесло моє добре, та й не треба язиком молоти, свій крам вихваляючи. Бери кожен, що випало, нема тобі права ані вибирати, ані вередувати.

— І додачі не просять? — вів далі Расмус. — Ніхто не хоче мати більше, ніж йому належиться?

— А що, дуже вони кричать, майстре? — стиха спитав Серен.

— Та рідко хто зуби шкірить.

— Бр, препаскудне ремесло!

— То, виходить, дарма я сподівався, що ви мені допоможете?

— Себто ви на нас сподівалися? — грізно спитав Расмус і аж підвівся.

— Та ні, ні, не те щоб сподівався, але я шукаю собі помічника, хай би поки що пособляв мені, а тоді й місце моє перебрав, ось що на гадці в мене, скажу я вам.

— А скільки ж платять помічникові? — діловито спитав Єнс Невдаха.

— П'ятнадцять далерів на рік грішми, третину одягу і по марці з кожного далера, заробленого від такси.

— А що ж воно за такса?

— Ну, така міра. От, наприклад, як треба когось відшмагати дубцями — платять п'ять далерів, відшмагати й вигнати з міста — сім, вигнати з округи — чотири, випекти тавро — теж чотири.

— А за ліпшу роботу?

— У тім-то й річ, що така робота рідше випадає, але скажу: щоб відрубати голову, платять вісім далерів, се як сокирою, а як мечем — то десять, однак такого треба роками чекати. За вішальника платять чотирнадцять рігсдалерів: десять за саму роботу, а чотири — за те, що знімеш тіло з шибениці. Посадити когось на палю й колесувати — сім далерів за все разом, до того ж я маю сам і палю принести, й закопати. Ну, що ще? Ага, поламати комусь руки й ноги на німецький кшталт, а тоді посадовити його на палю — буде чотирнадцять... так, чотирнадцять, а четвертувати й наколоти на палю — дванадцять буде. Щипати розпеченими кліщами — по два далери за кожен щип. Оце й усе, більше нічого не доводиться робити, хіба що який особливий випадок трапиться.

— А сього не дуже важко навчитися?

— Себто ремесла? Та його кожен утне, тільки як — от у чім річ. Тут треба добре набити руку та й спритність неабияку мати, як у всякій роботі. Ось хоч би й дубцями шмагати не так легко, як здається. Бо належить зразу трьома бити, та щоб кожен пристав, і стьобати так рівненько та гладенько, наче ти хоруговою вимахуєш, а тим часом кожен дубець має як слід куснути, аби й суворий закон удовольнити, і грішника на добру стежку направити.

— Я, либонь, спробував би, — сказав Єнс і тяжко зітхнув.

Сусіди трошки повідсувалися від нього.

— А ось і завдаточок! — сказав чоловік біля відкидного столика й спокусливо висипав перед собою кілька блискучих срібняків.

— Поміркуй-но добре! — застеріг його Серен.

— Хто гарно міркує та довго чекає, той, крім голоду й холоду, нічого не знає, — відповів Єнс і підвівся. — Прощавай, брате, і хай тобі щастить у чесному ремеслі твоєму, — сказав він і простяг Серенові руку.

— Прощавай і йди собі з богом із нашого цеху, — відповів Серен.

Так приказуючи, Єнс обійшов увесь стіл і дістав від кожного ту саму відповідь. Попрощався він і з Марією та з чоловіком у кутку, якому довелося на хвилюк лишити в спокої свого капелюха.

Потім Єнс підійшов до гостя біля відкидного столика. Той прибрав урочисту міну, відклав люльку й сказав:

— Я, майстер Герман Кепен, кат міста Оргуса, наставляю тебе при сих добрих людях своїм помічником, щоб ти справляв своє діло на славу божу, собі на щастя, а мені та чесному цехові катівському на користь.

І, виголошуючи ту помпезну орацію, що, видно, страшенно його тішила, майстер тицьнув Єнсові в руку блискучі срібняки. Тоді підвівся, скинув капелюха, вклонився й спитав, чи не зроблять шановні свідки йому ласки та не вип'ють на його кошт по чарці

медової.

Не діставши відповіді, він знову сказав, що мав би за велику, за дуже велику честь пригостити їх горілкою, аби вони випили між собою за щастя колишнього свого товариша.

Усі три запитливо презирнулися і майже одночасно кивнули головою.

Боса дівчина принесла простий череп'яний келих і три зелені скляні чарки, поцятковані червоними й жовтими зірочками, поставила келих перед Єнсом, а чарочки перед Сереном та поводитарями, потім дістала велике барильце й наповнила спершу чарки чесних людей, далі череп'яного келиха, а вже решту вилила у власний кухоль майстра Германа.

Расмус присунув до себе чарку й сплюнув, решта двоє зробили те саме, і всі мовчки презирнулися, очікуючи, наче ніхто не хотів починати перший. Ту мить до Серена підійшла Марія Груббе й щось шепнула йому на вухо, але він тільки похитав головою. Вона хотіла ще щось шепнути, та Серен не став слухати. Вона трохи постояла, вагаючись, тоді схопила його чарку, вилила з неї горілку додолу й сказала, що не годиться пригощатись на катові гроші. Серен зірвався з місця, міцно схопив її за руку, вивів за двері й грізно звелів іти нагору. Тоді попросив собі пугар горілки й вернувся на своє місце.

— Ну, хай би спробувала таке зробити моя небіжка Абелона! — сказав Расмус і випив.

— Авжеж! — докинув Сальман. — Хай дякує богу, що вона не моя жінка, а то я б їй показав, як виливати під ноги дар божий.

— Бачиш, Сальмане, — мовив Расмус, лукаво підморгнувши майстрові Германові, — твоя стара не велика цяця, не панського роду, а така собі горопаха, як і ми, грішні. Отож, завинивши, вона й дістає своє за нашим простим звичаєм. Ну, а май ти за жінку таку панію, то, либонь, теж не зважився б ніколи полоскотати її шляхетну спину і дав би собі плюнути межі очі, якби їй того забаглося.

— О ні, дідька лисого! — заперечив Сальман. — Я б її так налушпанив, що вона ані всиділа б, ані вляжала. Вона б у мене швидко перехотіла комизитись! Спитай колись мою стару, чи пізнає вона той ланцюжок, що ми ведмедя водимо, та й побачиш, як у неї спину засудомить на саму згадку про нього. Щоб вона прийшла, як оце я сиджу, і вихлюпнула мені додолу горілку? Та хай би вона була хоч сама королівна, я все одно доти б лупцював її, доки б сили стало і доки б рука не затерпла. Що вона з себе вдає, та краля мальована? Може, не з тої глини, що в усіх людей жінки? Завдати чоловікові такої ганьби при чесному товаристві! Гадає, що здохне, як ти торкнешся до неї, пригостившись від сього поштивого добродія? Послухай мене, Серене, — він махнув рукою, наче когось ударив, — дай їй як слід, а то не матимеш ніколи з неї пуття!

— Аякже, гляди, щоб він не дав! — глузливо озвався Расмус.

— Цить, Заскуло, а то як дзвизну, то й ув очах засвітить! — сказав Серен і вийшов.

Піднявшись нагору до Марії, він ногою зачинив двері й став розмотувати мотузку на клункові з одягом.

Марія сиділа на краю тапчана, с'як-так збитого з дощок.

— Ти гніваєшся, Серене? — спитала вона.

— Зараз побачиш.

— Гляди, Серене! Мене ще ніхто не бив, відколи я виросла, і я такого не стерплю.

Хай собі робить, що хоче, а своє дістане.

— На бога, Серене, на бога, не бий мене, не здіймай на мене руки, бо потім пожалкуєш!

Однак Серен схопив її за коси й став шмагати мотузкою.

Вона не кричала, тільки стогнала.

— Отак! — сказав нарешті Серен і кинувся на ліжку. Марія лишилася на підлозі.

Вона не могла з себе надивуватися: лежала й немов очікувала, що в душі її зародиться почуття лютої зненависті до Серена, непримиренної, навіки непростенної зненависті, але дарма — відчувала тільки глибокий, тупий смуток, наче тихий жаль за розбитими надіями... Як він міг на таке зважитись?

XVIII

У травні шістсот дев'яносто шостого року помер Ерік Груббе, вісімдесят сім літ мавши.

Спадок відразу поділено між трьома його дочками, однак Марії припало небагато, бо старий перед смертю, понаписувавши фіктивні позичкові листи та іншими способами, уберег від переділу більшу частину мана свого на Маріїні збитки та на користь решти двох дочок.

Та все ж Маріїної пайки вистачало, аби вона та її чоловік із жебраків стали незалежними людьми, і, розумно порадкуючи нею, вони б не бідували до кінця днів своїх. Але, на жаль, Серен узявся гендлювати кіньми і за кілька років згайнував майже всі гроші. А все ж того, що лишилося, вистачало, аби посісти перевіз Бурегус на острові Фальстері[104], отож вони й купили його.

Спочатку їм доводилось тяжко гарувати, і Марія теж часто сідала до весел, та згодом вона вже здебільшого тільки продавала пиво — то був привілей перевізників. Загалом жили вони щасливо, бо Марія й далі любила свого чоловіка понад усе, а як часом він і напивався та здіймав на неї руку, то не дуже тим журилася: адже серед тої верстви, до якої вона приписалася, то була звичайна річ. А коли часом їй усе-таки вривався терпець, то варто було згадати, що той самий суворий і брутальний Серен колись задля неї ладен був застрілити людину, як вона заспокоювалась.

Людей вони перевозили простих — селян і дрібних торговців, та часом траплялись і такі, що стояли на вищому щаблі. Так одного разу нагодився до них Сті Гей. Марія та її чоловік узялися до весел, а Сті всівся на кормі, щоб порозмовляти з Марією, яка гребла задніми веслами. Він упізнав її з першого ж погляду, але нітрохи не здивувався; мабуть, знав, що може її тут зустріти. А Марія впізнала його, аж як добре придивилася, так він змінився. Обличчя в нього стало червоне, масне й брезкле, очі сльозилися, спідня щелепа відвисла, як у паралітика, ноги висохли, а живіт віддужався — одне слово, все свідчило про те, що життя своє він змарнував на всілякі надмірності. І справді, він

зовсім пустився берега, відколи розлучився з Марією. Зовні історія його життя така: якийсь час він був за маршалка й метрдотеля в одного вельможного кардинала в Римі і прийняв католицьку віру, тоді подався до свого брата Юста Гея, що на той час був послом у Німвегені, й знову перейшов на лютеранство, потім вернувся до Данії і тепер жив на харчах у брата.

— Се той? — спитав він і кивнув головою на Серена. — Той, що його я вам був напроорокував колись?

— Так, той, — помовчавши, сказала Марія. Вона б воліла зовсім не відповідати.

— І він кращий, аніж я... був? — знову спитав Сті й випростав плечі.

— О, годі й рівняти, ваша мосць, — відповіла вона, зумисне вдаючись до тієї селянської манери говорити з панами.

— Що ж, так воно й буває... Обоє ми збили собі ціну, як і всі люди. Здалися на ласку долі, дешевше продалися, ніж сподівались продатися... кожне посвоєму.

— А ваша мосць не дуже зле мається? — так само по-простацькому спитала Марія.

— Не дуже зле? — засміявся він. — Не дуже *зле*означає-таки *зле*. Авжеж, саме так я й живу, не дуже зле. А ви, Маріє?

— О, хвалити бога. Здорові, нівроку, а як не полінуємося, то маємо й на хліб, і до хліба.

Вони пристали до берега, Сті висів і попрощався.

— Господи! — жалісливо дивлячись услід йому, сказала Марія. — Як же його життя обчухрало!

Спокійно й одноманітно спливав час для господарів Бурегуса: щодня робота, щодня й заробіток. Помалу вони вибивалися в люди, найняли на перевіз наймитів, дечим торгували й надбудували свій дім. Вони пережили старе сторіччя, прихопили десяток років у новому, і Марії минуло шістдесят, а потім шістдесят п'ять, але вона була така сама здорова й моторна, так само любила і вміла попрацювати, як і в п'ятдесят років. Та ось, якраз того дня, коли їй вийшло шістдесят вісім, весною тисяча сімсот одинадцятого року Серен за дуже непевних обставин ненароком застрілив одного драгерського шкіпера, і його взяли під варту.

Для Марії то був тяжкий удар: від довгої непевності, яку ж йому визначать кару, — бо вирок вийшов аж другого року влітку, від страху, як би не впливла давня справа про замах на Ане Трінеруп, вона дуже постарілася.

Якось, на самому початку тієї важкої пори, Марія вийшла зустрічати порон, що причалював до берега. З нього злізло двоє подорожніх. Один із них, мандрівний підмайстер, відмовлявся показати подорожню книжку, все торочив, буцімто вже показував її перевізникам, коли сідав у порон, а ті заперечували, що ні, тож Марії довелося довго з ним наморочитись. Аж як вона загрозила, що йому доведеться заплатити всю ціну, коли він не доведе, що, як мандрівний підмайстер, має право на половину, парубчак показав книжку. І вже по тому Марія звернулася до другого подорожнього, невеличкого, хирлявого чоловіка, загорненого в темно-зелений плащ із грубого сукна, що стояв, спершись на поруччя витягнутого з води човна. Він був блідий

і тремтів, бо тільки-но перебув морську хворобу. Чоловічок невдоволеним голосом спитав, чи не міг би він спинитися в Бурегусі, і Марія запропонувала йому, щоб він пішов і сам подивився, чи вдовольнить його помешкання.

Вона повела його до невеличкої комірчини, де, крім ліжка й стільця, стояло ще барило горілки з лійкою і підставкою, кілька великих сулій із патокою та оцтом і ще стіл із пофарбованими під перламутр ніжками й стільницею з череп'яних плиток, на яких темно-бузковою фарбою намальовані були сцени із Старого й Нового заповіту. Прибулець відразу помітив, що на трьох плитках зображено те саме: Йону, якого викидає на берег із своєї пащі кит; а коли він поклав на плитку руку, то здригнувся й заявив, що неодмінно дістане нежить, як сяде читати й необережно зіпреться ліктями на стіл.

На Маріїне запитання він пояснив, що втік із столиці від джуми й хоче пересидіти тут, поки та пощезе у щухне. Їсти він звик тільки тричі на день, не любить ані солоного, ані свіжого хліба. А сам він магістр, нині алюмн[105] Борхівської колегії, і зветься Гольберг, Людвіг Гольберг.[106]

Магістр Гольберг був чоловік дуже тихий, надзвичайно молодий на виду: йому можна було дати вісімнадцять чи дев'ятнадцять років, та як придивитися до його вуст і рук, прислухатись до його голосу, то неважко було здогадатися, що він куди старший. Він тримався самотою, говорив мало і, видко, не дуже охоче. Однак товариства він не цурався, аби тільки воно лишало його в спокої і не вплутувало в розмову. Він явно тішився, як хтось прибував чи від'їздив пороном або як рибалки поверталися з ловів, любив здалеку спостерігати, як вони клопочуться коло своїх човнів, і наслухати їхню розмову. Взагалі він любив дивитись, як люди працюють: чи то орють, чи то скиртують сіно, чи як згортають вітрила, чи спускають на воду човни; а як хтось виявляв незвичайну спритність чи силу, то він задоволено всміхався й поводив плечима з тихої радості. Пробувши в Бурегусі десь із місяць, він трохи заприятелював з Марією Груббе, чи, радше, не уникав уже її товариства. Вони тепер часто теплими літніми вечорами сиділи разом у тій кімнаті, де Марія торгувала, й по годині або й по дві розмовляли, дивлячись крізь відчинені двері на блискучу гладінь, що пролягала аж ген до острова Мену, який синів у тумані.

Одного вечора, коли вони вже добре зазнайомилися, Марія розповіла йому про своє життя й наприкінці жалібно зітхнула, що в неї забрано Серена.

— Мушу признатися, — сказав Гольберг, — що я не годен збагнути, як ви могли проміняти на простого конюха й жебрака такого бездоганного кавалера, як його вельможність пан намісник, котрого всі вважають за неперевершеного майстра гречності й делікатних манер, ба навіть за взірець незвичайної галантності й люб'язності.

— Якби він був такий напханий делікатними манерами, як ота книжка, що зветься "Alamodische Sittenschule"[107], то й тоді вони б для мене анічогісінько не важили, скоро я відчула до нього такий *dégoût*[108] і відразу, що навіть глянути на нього мені було бридко. А ви ж знаєте, як тяжко здолати таке почуття, і хай би він мав навіть

янгольські чесноти й погляди на життя, а все одно природна відраза переможе. А щодо свого теперішнього бідолашного чоловіка, то, навпаки, я запалала до нього таким раптовим і несподіваним почуттям, що його назвати можна тільки природним потягом, якому ніхто не годен опертися.

— Добрий мені резон! Лишається тільки скласти в скриньку геть усю мораль, послати її до дідька й жити, як велить наше серце. Бо ж нема такої розпусти в світі, якої не можна було б виставити як природний потяг, що йому годі опертися, і серед усіх чеснот теж нема такої, що від неї не було б легко відмовитись, із цих засад виходячи. Адже ж знайдеться й такий, що матиме *dégoût* до помірності, а інший до правдивості, а ще інший до чесності, і всі вони казатимуть, що такому природному *dégoût* годі опертися, а тому й звинувачувати їх не можна. Але ж ви, паніматко, надто освічені й розумієте, що се лиш ганебні вигадки й балаканина божевільних.

Марія не відповіла.

— Невже ж ви, паніматко, ні в якого бога не вірите? — вів далі магістр. — Ані в вічне життя?

— Дякувати богу, вірю, в небесного вітця нашого вірю.

— А в вічну кару та вічний рай?

— Я вірю, що кожна людина живе своїм власним життям і вмирає своєю власною смертю, ось у що я вірю.

— Та хіба ж се віра? Чи вірите ви у воскресіння з мертвих?

— А ким же я воскресну? Чи молодую невинною дівчиною, що тільки пішла між люди, нічого не знаючи й не відаючи, чи королівською улюбленицею й окрасою двору, шаною та заздрістю оточеною, а чи старою, вбогою, зневіреною Марією Перевізницею, га? І чи я маю відповідати за те, що ті дві, дитина й життєрадісна жінка, нагрішили, чи котрась із них має відповісти за мене? Можете ви мені сказати се, пане маїстре?

— Але ж душа у вас, паніматко, тільки одна була?

— Справді? — спитала Марія й задумалась. — Поговорімо щиро, — знову озвалась вона, — і скажіть мені, як ви гадаєте: чи той, хто цілий вік свій тяжко грішив проти господа бога й творця свого, але в останню хвилину, уже борючись зі смертю, визнає свій гріх від щирого серця, покається і здасться на ласку божу без вагань і без сумніву, чи він буде миліший богові за того, хто теж прогнівив його тяжкими гріхами, але потім довгі-предовгі роки намагався виконати свій обов'язок і ніс свій хрест, не нарікаючи, хоч ніколи не молився й не оплакував у відвертому каятті свого колишнього життя? Гадаєте, що бог відштовхне й відкине від себе ту, що жила так, як, на її думку, належить людині жити, але ніколи не сподівалася віддяки на тому світі й не просила її в бога? Гадаєте, що він відверне від неї лице своє за те, що вона ніколи не молилася?

— На це не зважиться відповісти ніхто з смертних, — сказав магістр і пішов від неї. Невдовзі він поїхав.

Другого року в серпні відбувся суд, і Серена Перевізника покарано трьома роками каторги на острові Бремергольмі.

Час минав повільно для того, хто мучився, а ще повільніше для того, хто ждав, але

врешті-таки минув.

Серен повернувся додому, проте в'язниця й тяжкі умови підірвали його здоров'я. І хоч як піклувалася коло нього Марія, а не минуло й року, як він був уже на цвинтарі.

Ще довгий-довжелезний рік довелося Марії тягти своє ярмо. Потім вона раптово заслабла й померла. Весь час, аж до самої смерті, вона була непритомна, і священник не міг ані помолитися з нею, ані висповідати її.

Сонячного літнього дня її поховали побіч Серена. І над блискучою гладінню Зунду, над золотавими ланами линув тужний псалом, що його байдуже, бездумно виводив зморений спекою убогий похоронний похід:

Гнів твій праведний, боже, ми нікчемні і ниці.

Ми уповаєм на тебе і грішимо водночас.

Як пожалів розбійника, яко простив блудниці,

Тако помилуй і нас.

Господи милосердний, щастя, що ти не мстивий,

Да не одмір нам кару мірою наших гріхів,

Понеже світ би запався. Будь же на нас зглядливий

З божих твоїх верхів.

Примітки

[1] *Белоу* — старовинний мекленбурзький шляхетський рід.

[2] *Грізельда* — героїня дуже поширеного в літературі й фольклорі середньовіччя та Відродження сюжету (до нього вдавалися, наприклад, Боккаччо, Чосер тощо). З Грізельдою, простою дівчиною, одружується багатий володар, що потім тяжко й принизливо випробовує її кохання. Віддана своєму чоловікові, Грізельда покірно зносить усі муки.

[3] *Маркграф* — у добу раннього середньовіччя володар межової провінції (марки). Потім — тільки почесний титул, близький до герцогського.

[4] *Брунгільда* й *Крімгільда* — наймення героїнь давньонімецького епосу "Пісня про Нібелунгів".

[5] "...що з першого червня оголошено війну..." — Мається на увазі війна Данії з Швецією, що почалася 1 червня 1657 року. Протягом XVI-XVII сторіч Данія веде постійні війни з Швецією та Лівонським орденом за панування на Балтійському морі, спочатку успішно, а далі зазнає поразки. Війна 1657-1658 рр. теж скінчилася поразкою Данії.

[6] *Орс* — скорочена назва данського міста Оргуса.

[7] *Віборг* — одне з найдавніших данських міст, центр однойменної округи на Ютландському півострові. Довгий час у ньому коронували данських королів.

[8] "...сконці, зеландці..." — тобто мешканці Сконе (території, що тепер належить Швеції) та острова Зеландії (тепер центр Данії із столицею Копенгагеном).

[9] *Лоно Авраамове* — біблійний вираз, що означає місце, куди по смерті йдуть душі праведних, тобто — рай.

[10] *Гюленлеве* Ганс-Ульрік (1615-1645) — нешлюбний син короля Християна IV;

1641 року одружився з Рігіце Груббе (1618-1689), тіткою Марії Груббе, що її на старість за двірські інтриги ув'язнено у фортеці на острові Борнгольм.

[11] *Троле, Сестед, Розенкранс, Краг* — стародавні шляхетські роди в Данії, що мали велику вагу в тодішньому політичному житті.

[12] *Герсдорф* Йоахім (1611-1661) — тогочасний данський державний діяч.

[13] *Фон Мандерн* Карл (Карел ван Мандер Молодший, 1610-1670) — нідерландський маляр портретного та історичного жанру. В Данії, куди він переселився, посідав місце двірського маляра.

[14] Увага! (Нім.)

[15] *Золочена юшка* — на ті часи в Скандинавії серед шляхти був звичай посипати юшку чи воду до пиття задля краси сухозлотицею.

[16] *Трісанет* — у давній німецькій кухні приправа з сушеної горобини та овочів.

[17] Щоб поздоровити вас (франц.).

[18] Кавалерів (франц.).

[19] *Гюленлеве* Ульрік-Фредерік (1638-1704) — нешлюбний син данського короля Фредеріка III і Маргрети Папен, що згодом дістала титул баронеси Левендаль. Одна із найпримітніших постатей при данському дворі XVII ст.

[20] Докори (франц.).

[21] Глузи (франц.).

[22] Гаразд! (Франц.)

[23] Але ж бо, Хлоє, не гнівись!

Твоїх очей небесна вись,

Як псам сузір'я Пса на небі,

Мені сія. Отож до тебе

Цей божевільний слів потік... (Нім.)

[24] *Скель* Крістен — особистий радник короля Фредеріка III, а потім Християна V, відомий своїм багатством.

[25] *Троль* — у скандинавському фольклорі надприродна істота, що прибирає різного вигляду — велетнів, карликів, калік тощо.

[26] *Корсер* — місто на узбережжі протоки Великий Бельт.

[27] "...за короля Християна" — тобто за Християна IV (королював 1588-1648), коли Данія, хоч і програла Тридцятилітню війну, досягла найбільшої могутності. Проте останні роки його володарювання позначені вже занепадом унаслідок невдалої війни з Швецією 1643-1645 рр.; Швеція тоді здобула право без мита проводити свої кораблі через Зундську протоку.

[28] *Малх* — за євангельським переказом, раб іудейського первосвященника. Коли іудейська сторожа спіймала Христа, апостол Петро, захищаючи його, відтяв мечем вухо Малхові.

[29] "...наслав він янголів смерті на табір Сенахерібів". — Так пояснено в Біблії історичну подію: похід ассірійського царя Сенахеріба на Єгипет (VII ст. до н. е.). Дорогою він розгромив Іудею і наклав на неї тяжку данину, проте довершити похід

йому не пощастило. В Сенахерібовому таборі спалахнула моровиця, і йому довелося вертати все військо назад.

[30] "*...про наглу смерть царя Фараона*". — В Біблії так зветься той фараон, що за його панування вигнано євреїв з Єгипту. За кару його спіткала нагла смерть.

[31] *Гюленлеве* Ульрік-Християн (1630-1658) — нешлюбний син короля Християна IV. Талановитий полководець, що брав участь у багатьох війнах, перебуваючи на службі у французького та іспанського королів. Під час війни Данії з Швецією 1657-1658 рр. керував обороною Копенгагена.

[32] *Гюленлеве* Ульрік-Фредерік (1638-1704) — нешлюбний син данського короля Фредеріка III і Маргрети Папен, що згодом дістала титул баронеси Левендаль. Одна із найпримітніших постатей при данському дворі XVII ст.

[33] *Гілередський палац* — один із королівських палаців, збудований 1660 року в містечку Гілереді за тридцять кілометрів від Копенгагена.

[34] Гурток приречених (франц.).

[35] *Урне* Христофер (1594-1663) — данський державний діяч, скарбник, член державної ради, потім намісник у Норвегії; *Урне* Йорген (1598-1642) — його брат, маршал, член державної ради.

[36] *Орден Слона* — найвищий данський орден, установлений 1464 р. королем Християном I (королював 1448-1481). Згідно пізніших обмежень кавалерів ордена Слона могло бути водночас не більше тридцяти осіб, не рахуючи короля й принців.

[37] *Філіс і Корідон* — традиційні образи європейської пасторальної поезії XVI — XVII сторіч.

[38] Оце зветься зненацька пощастило (нім.).

[39] Історію (франц.).

[40] Щодня нам Марс кривавих тіл

Не виставляє на виду, Зате...

[41] ...щодня в кохання царстві

Ми бачим смуток і біду (франц.).

[42] Богом свідчуся! (Франц.)

[43] Вірою і правдою (лат.).

[44] *Фредерік III* — данський король (королював 1648-1670), син Християна IV. За його панування в Данії остаточно затвердився абсолютизм.

[45] *Ольгер (Гольгер) Данський* — герой данських саг і пісень, що вчинив багато подвигів, перебуваючи на службі у французького короля Карла Великого, зокрема переміг у двобої мавританського велетня Бурмана, коли той із своїм військом загрожував Карловій державі. За народними переказами, Ольгер Данський не помер, а спить у підземеллі Кронборзького замка і встане, тільки-но Данії загрожуватиме смертельна небезпека.

[46] *Лицар Баярд* — П'єр дю Терайль Баярд (1476-1524), прозваний "лицарем без страху й докору". Уславився легендарною мужністю в численних війнах, що їх вела Франція, та незвичайною вразливістю в питаннях лицарської честі.

[47] Люба моя (франц.).

[48] Гарні (франц.).

[49] Не хвилюйтесь, ласкавий пане, не хвилюйтеся! (Нім.)

[50] Це його велебність сповідник його величності, присланий, щоб вас висповідати (нім., діал.).

[51] Геть! (Нім.)

[52] Раз, два! (Нім.)

[53] Праворуч кругом марш! (Нім.)

[54] Веселіше, серденько, веселіше! (Нім.)

[55] Пестощі, гулі —

Ось де наш рай... (Нім.)

[56] Геть, відьмо! Розсілася тут, клята хвойда, та й підпускає ляси, а його мосць при смерті! Геть звідси! Знаю, хто ти є — підла посланниця ворога людського роду, диявола в плоті! (Нім., діал.)

[57] Дияволі (Нім.)

[58] *Ульфельд Корфіц* (1606-1664) — данський державний діяч, один із ватажків аристократичної партії, що боролася з абсолютистськими тенденціями королівської влади. Звинувачений Фредеріком III у зраді, втік до Швеції і там невдовзі помер.

[59] *Елеонора-Християна* (1621-1698) — дружина Корфіца Ульфельда. Після втечі чоловіка була ув'язнена і вийшла на волю аж через двадцять чотири роки, після смерті Софії-Амалії, дружини Фредеріка III, що заздрила її вроді та розумові. Елеонора-Християна залишила після себе книгу, де описала своє тяжке життя у в'язниці.

[60] *Іцегоє* — невеличке містечко в провінції Шлезвіг (у теперішній Німеччині).

[61] *Нюборг* — данське містечко на острові Фюн. 1659 р. шведи спробували висадитися на острові й захопити містечко.

[62] "*Відкриття святого Йоанна Богослова*" (*Апокаліпсис*) — твір християнської літератури, що його церква приписує Христовому учневі Йоаннові. Містить пророцтва про прийдешнє церкви, про кінець світу й про друге пришествя Христове.

[63] *Нансен* Ганс (1598-1667) — бургомістр міста Копенгагена й організатор міських добровольців під час облоги міста.

[64] Еліксир кохання (франц.).

[65] Пригоду (франц.).

[66] Готелі "Три шуки" (франц.).

[67] *Розенборг* — замок у Копенгагені, збудований 1610 р. Правив за місце двірських розваг.

[68] *Вордінгборг* — невеличке містечко на острові Зеландії.

[69] *Діродаль* — Данієль Кнопф навмисне перекручує слово "Дюрандаль" — назву меча лицаря Роланда, героя давньофранцузького епосу.

[70] "*Державні збори, що зразу по жнивах почалися в Копенгагені...*" — 1660 р. почалися державні збори трьох станів (шляхти, духівництва й городян), що внесли зміни в суспільне життя. Городяни разом з духівництвом, спираючись на загони

озброєних добровольців, що ними командував бургомістр Нансен, домоглися скасування багатьох привілеїв шляхти, і щоб послабити її, прийнято закони, які зміцнювали владу короля.

[71] *Леандер і Леонора* — герої середньовічної пасторальної поезії. Згодом тему щасливих коханців Леандера й Леонори розробляв у своїх комедіях Людвіг Гольберг.

[72] *Дальдес* — старовинна гра, що скидається на гру в дамки.

[73] *Карл-Густав* — шведський король Карл X (королював 1654–1660), що боровся з Данією, Польщею та Росією за панування на Балтійському морі.

[74] *Принц Християн* — майбутній король Християн V (королював 1670–1699), син Фредеріка III.

[75] *Фредеріксборг* — чудовий за своєю архітектурою замок, розташований на трьох острівцях Фредеріксборзького озера.

[76] *Бурі Джузеппе-Франческо* (1627–1695) — італійський алхімік. 1654 р. утік з Італії до Німеччини, рятуючись від інквізиції, що заочно присудила його до "спалення в зображенні", потім переїхав до Амстердама, а згодом у Данію, де король Фредерік III віддав до його послуг лабораторію в Розенборзі. Після смерті Фредеріка III вирушив до Константинополя, але дорогою його схопили й відвезли до Рима. Після нового суду його засуджено на дожиттєве ув'язнення. Так він і помер у в'язниці в замку Святого Янгола.

[77] *Борх Оле* (1626–1690) — данський учений, професор філології та природничих наук Копенгагенського університету. 1689 г. заснував Борхівську колегію, закритий навчальний заклад для шістнадцяти найздібніших студентів.

[78] *Природничій історії* (лат.).

[79] *Чарівній матерії* (лат.).

[80] *Брутальної матерії* (лат.).

[81] *Філіпп IV* — іспанський король; під час його деспотичного володарювання (1621–1665) від Іспанії відпали деякі території.

[82] *Дон Хуан Австрійський* (1547–1578) — іспанський полководець, нешлюбний син Карла V Габсбурга. Під його проводом іспанське військо здобуло чимало блискучих перемог над турками і в Нідерландах.

[83] *Курфюрст Саксонський* — Йоганн-Георг II (1613–1680), відомий своїм розкішним двором. Заснував перший у Німеччині двірський театр.

[84] *Лантер* — гра в карти.

[85] *Лакея* (франц.).

[86] *Бонкер! Маленький Бонкер! Бонкер!* (франц.)

[87] *Коханцю затишку й тепла,*

Аматоре п'яного трунку,

Щоб туга в гріб не завела,

В вині шукаймо порятунку! (франц.)

[88] *Чарівна Венеро, володарко сердець! Будь така ласкава прийняти від свого покірного служника цього увінчаного квітами невинного агнця!* (франц.)

[89] *Драбанти* — тілохранителі або почесна варта можновладців і високих військових осіб.

[90] Лісова ідилія (нім.).

[91] Ви, німфи чарівні, танечниці принадні,
Рожеві, аж п'янки, смагляві, аж брунатні,
Єдиний погляд ваш скоряв серця героїв,
Уже на що боги, а й ті за вас горою.
Явіть свою красу у танці, що відразу
Доводить нас до сліз, до тремі, до екстазу!
Що надихає нас в піднесеній жадобі
Уславлювать творця у вашій же особі (нім.).

[92] ...На зріст

Низенька швидше, на лиці весела,
Білява врода в спалахах рум'янцю (італ.).

[93] О райська втіхо!

...

...Вуста солодкі,
Вуста прекрасні, отвір запахущий,
Індійський скарб з перловими розками,
Оздоба східна, невимовна розкіш,
Прочинені ворітця, за якими
Серед перлин лискучих прозирає
Шарлат чудовний, за меди солодший! (Італ.)

[94] *Агерсгус* — фортеця в Норвегії неподалік Осло, резиденція данських намісників у Норвегії.

[95] Зласкавтєсь (франц.).

[96] Коли дідько мерзне, то палить у пеклі (нім. діал.).

[97] "...країна щастя мого знеможеною Капуєю стала б..." — Мається на увазі старовинне місто-фортеця в південній Італії, за годину їзди від сучасної Капуї. Відоме ще 420 р. до н. е. За свою довгу історію не раз було жертвою нищівного нападу, наприклад, римлян — 216 р., сарацинів — 841 р., вандалів — у V ст. Нині лежить у руїнах.

[98] "...внаслідок запеклої ворожнечі між Голландією та Англією". — Всередині XVII ст. Англія тричі вела війну з Голландією за панування на морях. Тут мається на увазі друга війна (1664-1667), що на той час уже закінчилася, але ще довго давалася взнаки неладом на морі.

[99] "Залізний хрест" (франц.).

[100] Пам'ятай про смерть (лат.).

[101] Малесенькі пташки, що в затінку дібров
На різні голоси щебечуть про любов, —
Таж їхні всі жалі, всі виляски пісень

Не те, що поле, ліс, — глухий почує пеня!

Бо любові оті — найкраще у житті,

Бо праведна любов — уся на видноті.

А тут хоч не люби, пристойно все аби.

Жорстокий звичай сей, і ми — його раби.

За Альсідором мчить душа моя в догоня,

Таємний і палкий пече її вогонь, —

Кому я оповім, кому я розкажу,

Як розуму навкір сумую і тужу?! (Франц.)

[102] *Борінггольм* — один із найвіддаленіших островів тогочасної Данії; правив за місце заслання.

[103] *Стюрвольт* — гра в карти.

[104] *Фальстер* — невеличкий острів, що лежить на південь від Зеландії.

[105] *Алюмн* — студент вищого навчального закладу.

[106] *Гольберг* Людвіг (1684-1754) — видатний данський письменник та історик, реформатор національної літературної мови і творець нового театру в Данії.

[107] "Новомодна школа звичаю" (нім.).

[108] *Огиду* (франц.).